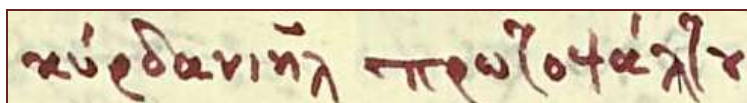

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΛΑΣΚΟΥ

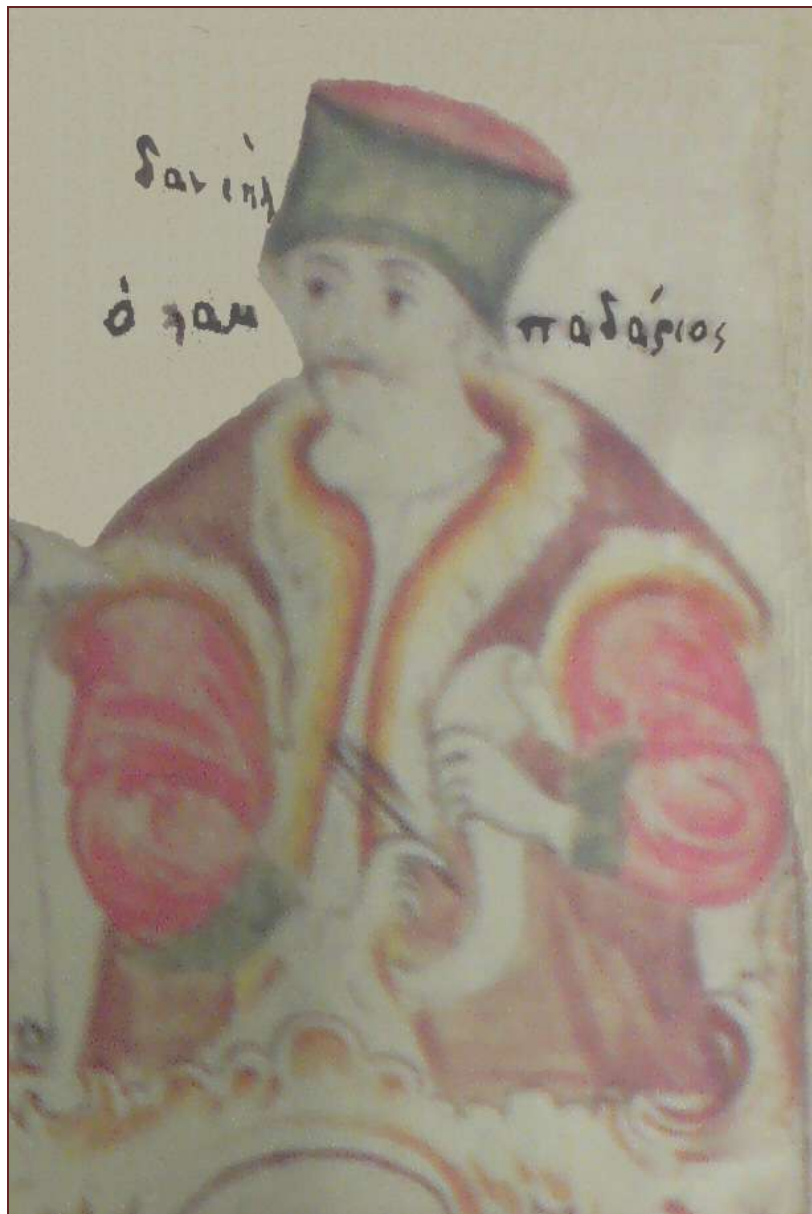
Ὁ Δανιὴλ ὁ Πρωτοψάλτης βίος καὶ ἔργο

Ἐπιβλέπων: π. Σπυρίδων Ἀντωνίου, ἐπίκ. Καθηγητής.

Τρίκαλα, 2010

Δανιὴλ ὁ ἐκ Τυρνάβου,
Πρωτοψάλτης
τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας
(† 23 Δεκεμβρίου 1789)
βίος καὶ ἔργο

Δανιὴλ ὁ λαμπαδάριος
Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν κώδικα Ἀγίας Λαύρας Θ 178 (φ. 2ν) τοῦ ἔτους 1818.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	7
Βραχυγραφίες	10
Βιβλιογραφία.....	12

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τὰ χαρακτηριστικά της μουσικῆς ἐποχῆς ἕως τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰῶνος.....	25
2. Τὸ προκείμενο θέμα.	32
3. Δομὴ καὶ διάρθρωση.....	35

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Χρόνος γεννήσεως καὶ θανάτου τοῦ Δανιήλ.	37
1.1. Γέννηση	38
1.2. Θάνατος	39
2. Καταγωγή, μουσικὴ κατάρτιση καὶ σπουδές.....	41
2.1. Καταγωγή.....	41
2.2. Μουσικὴ κατάρτιση - σπουδές	44
3. Ἀνάρρηση στο πατριαρχικὸ ἀναλόγιο· ἡ διαδοχὴ τῶν ψαλτικῶν ὀφφικίων.	47
3.1. Δομέστικος.....	48
3.2. Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.....	49

3.3. Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.....	54
3.4. Συνοπτικὸς βιογραφικὸς πίνακας.....	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΨΑΛΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

1. Μαρτυροῦμενοι χαρακτηρισμοὶ καὶ προσωνυμίες	60
1.1. Δομέστικος, Λαμπαδάριος, Πρωτοψάλτης.....	62
1.2. Ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ τοῦ μελουργοῦ	70
1.2.1. Μουσικώτατος	70
1.2.2. Μουσικολογιώτατος διδάσκαλος	71
1.2.3. Νέος Κουκουζέλης.....	71
2. Ἐξωτερικὴ μουσικὴ.....	73
3. Διδακτικὴ δράση.....	76
3.1. Διδάσκαλος τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς	77
3.2. Μαθητὲς τοῦ διδασκάλου Δανιὴλ	78
3.2.1. Σταυρῆς ὁ Βυζάντιος, δομέστικος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.....	79
3.2.2. Πέτρος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος, Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος.....	80
3.2.3. Ζαχαρίας ὁ Χανεντές	81

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

1. Εἰσαγωγικά. Συνοπτικὴ παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου	83
2. Ἐξηγητικὴ δραστηριότητα	84
2.1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς σημειογραφίας καὶ τὸ φαινόμενο τῶν ἐξηγήσεων.....	84
2.2. Τὸ ἐξηγητικὸ ἔργο τοῦ Δανιὴλ στὴ χειρόγραφη μουσικὴ παράδοση	87
3. Ὑμνογραφικὸ ἔργο.	89
4. Κωδικογραφικὴ δραστηριότητα· ἐνδείξεις	93
4.1. Ὁ κώδικας Ἀγίου Στεφάνου 127.....	93
4.2. Ὁ κώδικας Κουτλουμουσίου 402	96
5. Τὰ ἅπαντα τοῦ Δανιὴλ	97
5.1. Παραστατικὸς ἐργογραφικὸς πίνακας	97
5.2. Σχολιασμός	101

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

1. Εἰσαγωγικά.....	104
2. Αναλυτικὸς Πίνακας Χειρογράφων, κατὰ σύνθεση	105
3. Ἐξηγήσεις καὶ συντμήσεις στὸ ἔργο του.....	117
4. Ἀνθολόγηση συνθέσεων στὶς πρῶτες ἔντυπες μουσικὲς ἐκδόσεις.....	119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΜΕΛΟΠΟΙΑ & ΣΥΜΒΟΛΗ

1. Εἰσαγωγικά.....	124
2. Μελοποιητικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς	127
3. Τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου	128
4. Μορφολογικὲς παρατηρήσεις.	131
4.1. Ὁ Πολυέλεος· Δοῦλοι, Κύριον, ἦχος δ'	133
4.2. Χερουβικὸν· Οἱ τὰ Χερουβίμ, ἦχος α'	135
4.3. Εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστουγέννων, ἦχος α', Μεγάλυνον ψυχὴ μου.....	138

4.4. Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου· <i>Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει, ἦχος πλ. β΄</i>	142
5. Ἡ συμβολὴ τοῦ Δανιήλ στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη· γενικὴ ἀποτίμηση.....	147
Επιλεγόμενα - Συμπεράσματα	152

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ ἀγάπη μου γιὰ τὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ Ψαλτικὴ Τέχνη καὶ ὁ θερμὸς ζήλος νὰ ἐντρυφήσω ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο σὲ αὐτήν, μὲ ὁδήγησε πρὸ τριετίας περίπου νὰ ὑποβάλλω γιὰ πρώτη φορὰ αἴτηση γιὰ τὴν ἀπόκτηση Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος στὴν Εἰδίκευση Βυζαντινῆς Μουσικῆς καὶ Ψαλτικῆς Τέχνης τοῦ Τομέα Λατρείας, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελεῖου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μετὰ ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀνεπιτυχή προσπάθεια, ὁ Θεὸς εὐδόκησε καὶ οἱ κόποι μου ἀπέδωσαν καρπούς, μὲ τὴν εἰσαγωγή μου στὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα Σπουδῶν τῆς Σχολῆς τὸν Νοέμβριο τοῦ 2007.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας διπλωματικὴ ἐργασία ἀποτελεῖ τὴν τελικὴ μου ὑποχρέωση στὰ πλαίσια τοῦ Προγράμματος, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ σημεῖο ἐκκίνησης καὶ ἐφαλτήριο γιὰ μεγαλύτερη καὶ εἰς βάθος ἔρευνα καὶ ἐνδελεχὴ μελέτη τῶν πάσης φύσεως ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἱερὰ τέχνη τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὅφειλω εἰλικρινῶς νὰ ὁμολογήσω, ὅτι μόνο κέρδος ἀποκόμισα τὰ τελευταῖα τρία χρόνια, ὄντας μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς τοῦ ΑΠΘ καὶ εὐγνωμόνως ἀποδίδω τις ὀφειλόμενες εὐχαριστίες σὲ ὅσους συνετέλεσαν, λίγο ἢ περισσότερο, στὴν πνευματικὴ μου προαγωγή.

Ἐν πρώτοις, εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν ἀγαπητό μου π. Σπυρίδωνα Ἀντωνίου, ἐπίκουρο καθηγητὴ τοῦ Τμήματος καὶ ἐπιβλέποντα καθηγητὴ καθ' ὅλη τὴν μεταπτυχιακὴ μου φοίτηση, γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν στοργή

μὲ τὴν ὁποία μὲ περιέβαλε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς γνωριμίας μας μέχρι καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς συγγραφῆς τῆς παρούσης. Δὲν ξεχνῶ τὴν πάντοτε φιλότιμη διάθεσή του νὰ μὲ βοηθήσει, τὴ δαπάνη ἀμέτρητων ὥρων ἀπὸ τὸν πολυτιμότεο χρόνο του κατὰ τὶς συναντήσεις συνεργασίας μας καί, κυρίως, τὶς ἐμπεριστατωμένες ἐπιστημονικὲς του συμβουλὲς καὶ παρατηρήσεις κατὰ τὴν πρόοδο τῆς μελέτης μου.

Επίσης, θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω στοὺς ἕτερους καθηγητὲς τοῦ Τομέα καὶ εἰδικῶς στοὺς εἰσηγητὲς τῶν ὑποχρεωτικῶν μεταπτυχιακῶν μαθημάτων ποὺ παρακολούθησα, π. Κων/νο Καραϊσαρίδη καὶ κ. Συμεὼν Πασχαλίδη.

Δὲν λησμονῶ, καὶ ἀναφέρω εὐθὺς ἀμέσως, καὶ ἐκείνους ποὺ μὲ τὸν ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο φάνηκαν πολὺτιμοι ἀρωγοὶ στὸ ἐγχείρημά μου.

Τὸν κ. Δημήτριο Μπαλαγεώργο, ἐπικ. Καθηγητὴ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, συντοπίτη μου, δάσκαλό μου στὴν Τέχνη, «ἐπιστημονικὸ σύμβουλο» καὶ ἐμψυχωτὴ τῆς ὅλης προσπάθειας καὶ κάτι περισσότερο ἀπὸ φίλο, ἤδη ἀπὸ τὸ ἐφηβικά μου χρόνια. Τὸν κ. Γρηγόριο Ἀναστασίου, διδάκτορα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ γραμματέα τοῦ ὑπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, γιὰ τὴν βοήθεια καὶ ἐπιστημονικὴ στήριξη ποὺ μοῦ παρεῖχε κάθε φορὰ ποὺ τοῦ τὴν ζήτησα, καθὼς καὶ γιὰ τὴν προσφορὰ φωτογραφιῶν κωδίκων τῆς Συλλογῆς Γριτσάνη ποὺ εἶχε στὴν κατοχή του. Τὸν Δρ. Ἐμμανουὴλ Γιαννόπουλο γιὰ τὴν βοήθειά του σχετικὰ μὲ τοὺς κώδικες τῆς Ἀγγλίας. Τα ἡγουμενοσυμβούλια καὶ βιβλιοθηκάρχους τῶν ἱερῶν μονῶν τῶν ἁγίων Μετεώρων καὶ εἰδικότερα τὸν γέροντα Ἀθανάσιο, ἡγούμενο τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, τὸν σεβάσμιο γέροντα Ἰσίδωρο, ἡγούμενο τοῦ Βαρλαάμ καὶ τὸν π. Νήφωνα, χρηματίσαντα βιβλιοθηκάριο τῆς μονῆς. Ἐπιπλέον, ἰδιαίτερος εὐχαριστῶ τὴν ἡγουμένη Ἀγάθη καὶ τὶς ἀδελφές τοῦ ἱεροῦ κοινοβίου τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου γιὰ τὴν δαψιλὴ φιλοξενία καὶ τὴν εἰλικρινῆ διάθεση γιὰ ἱκανοποίηση κάθε μου ἐπιθυμίας

κατὰ τὴν μετάβασή μου στὸ μοναστήρι γιὰ τὴν φωτογράφιση τῶν κωδίκων.

Ἐπιθυμῶ ἀκόμη νὰ εὐχαριστήσω τὴν μητέρα μου Ἄννα καὶ τὸν πατέρα μου Βάιο, πρῶτο μου δάσκαλο στὴν βυζαντινὴ μουσικὴ, γιὰ τὴν ἀδιάλειπτη ἠθικὴ καὶ ὕλική συμπαράσταση.

Εὐχαριστίες, τέλος, ὀφείλω στὴ σύζυγό μου Ἀθηνᾶ καὶ τὰ τέκνα μας Ἄννα, Κωνσταντῖνο καὶ Νικηφόρο γιὰ τὴν ὑπομονή καὶ τὴν καρτερικότητα ποὺ ἐπέδειξαν, εἰδικὰ κατὰ τὶς ὥρες τῆς ἀπουσίας μου χάριν τῆς ἔρευνας καὶ τῆς συγγραφῆς αὐτῆς τῆς μελέτης.

Δημήτριος Β. Λάσκος

Τρίκαλα, 11 Ιουλίου 2010,
μνήμη τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας

Β Ρ Α Χ Υ Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ & Σ Υ Μ Β Ο Λ Α

χφ. – χφφ.	χειρόγραφο – α
κώδ.	κώδικας/ες
φ. – φφ.	φύλλο - φύλλα
σ. – σσ.	σελίδα - σελίδες
κ. ᾠ.	καὶ ἄλλοι, καὶ ἄλλα
κ. ᾰ.	καὶ ἄλλοῦ
r – v	recto – verso (ὄψεις τοῦ φύλλου)
κ. ἐ.	καὶ ἐξῆς
ὅπ. π.	ὅπου παραπάνω
βλ.	βλέπε
πρβλ.	παραβάλε
πλ.	πλάγιος (ἐννοεῖται ἥχος)
ῆχ.	ῆχος
δ'φωνος	τετράφωνος (ῆχος)
ἐνν.	ἐννοεῖται
συλ. ἢ Συλ.	συλλογὴ
σημ.	σημείωση
ὑποσημ. ἢ ὑποσ.	ὑποσημείωση
αἰ.	αἰώνας/ες
ἀρ.	ἀριθμὸς
δηλ.	δηλαδὴ
γραφ.	γραφεύς, γραφέως (κώδικος)
παρ.	παραγράφος/οι
π.χ.	παραδείγματος χάριν

(sic)	μεταφορὰ τῆς ὀρθογραφίας τοῦ χειρογράφου, κατὰ τὴν ἀντιγραφή, ὅπου κρίνεται σκόπιμο
κεφ. ἢ Κεφ.	κεφάλαιο
κ.ο.κ	καὶ οὕτω καθεξῆς
κτλ ἢ κλπ	καὶ τὰ λοιπὰ
IBM	Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
ΕΒΕ	Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος
ΕΙΒ	Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας
ΜΠΤ	Βιβλιοθήκη Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου
ΕΚΠΑ	Ἐθνικὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
ΑΠΘ	Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΜΜΑ	Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν
ΕΑ	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (περιοδικό)
ΠΕΑ	Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΠ	Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ
ΚΠολις	Κωνσταντινούπολις
ΜΧΕ	Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία
« » ἢ “ ”	κοινὴ χρῆση τῶν εἰσαγωγικῶν καὶ κατὰ λέξη ἀπόδοση κάποιας φράσης στὴν περιγραφή.
[...]	παράλειψη κειμένου ἢ μαρτυρία γιὰ τὴ συνέχειά του.
§ - §§	παράγραφος - παράγραφοι
...	παράλειψη κειμένου μεταξύ τῆς ἀρκτικῆς καὶ μιᾶς ἄλλης ἐνδιαφέρουσας φράσης.
[] ἢ ()	ἀπαραίτητη ἐπεξήγηση τῶν γραφομένων.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

(Εἰδικοὶ καὶ Γενικοὶ)

Αδάμη Μιχ., *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτσάνη ἀποκειμένης νῦν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει Ζακύνθου*, ΕΕΒΣ, Ἔτος ΛΕ', Ἀθῆναι 1966-1967.

Αραμπατζόγλου Γεν., *Φωτίειος Βιβλιοθήκη: ἥτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἴκου-μενικοῦ Πατριαρχείου: μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγομένων*, Τόμος Β', Τύποις "Φαζίλέτ" Τ. Βακαλοπούλου, Κωνσταντινούπολις 1935.

Γιαννοπούλου Ἑμμ., *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἀγγλία. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων ψαλτικῆς τέχνης τῶν ἀποκειμένων στὶς βιβλιοθῆκες τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου*, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθήνα 2008.

Eustratiades, S. - Arcadios deacon, *Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos*, Harvard Theological Studies, XI, Harvard University Press, Cambridge 1924.

Lambros Sp., *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Vol. 1, University Press, Cambridge 1895.

- , *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Vol. 2, University Press, Cambridge 1900.

Μπαλαγεώργου Δημ. – Κρητικοῦ Φλώρας, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Σινᾶ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων στὴν βιβλιοθήκη τῆς ἱεράς μονῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, Τόμος Α΄, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθήνα 2008.*

Νικολοπούλου Παν., *Περιγραφή χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1996*

Παπαγιαννοπούλου Δημ., *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτζάνη, Ἐν Ἀθήναις, 1937.*

Παπαδοπούλου - Κεραμέως Ἀθ., *Τεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἥτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Τεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων, συνταχθεῖσα μὲν καὶ φωτοτυπικοῖς κοσμηθεῖσα πίναξιν ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, τύποις δ΄ ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὀρθοδόξου Παλαιστίνου Συλλόγου, Τόμος Α΄, 1891, Impression Anastatique (Ἀναστατικὴ Ἐκδοσις), Culture et Civilisation, Bruxelles 1963.*

- , *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Ἀνέκδοτα ἐλληνικὰ συγγραμμάτια, ἔγγραφα τε καὶ ἄλλα κείμενα κατ' ἐκλογὴν συλλεγέντα ἐκ τῶν ἐν τῇ "Μαυρογορδατείῳ Βιβλιοθήκῃ", ἀναγραφομένων χειρογράφων καὶ νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου τοῦ Κεραμέως, Τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884.*

- , *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Σμύρνῃ Βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς μετὰ παραρτήματος περιέχοντος καὶ τινὰ ἀνέκδοτα, ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου τοῦ Κεραμέως, Ἐπιμελητοῦ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, Τυπογραφεῖον «ὁ Τύπος», Σμύρνη 1877.*

Πολίτη Λίνου, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀριθμὸς 54, Ἀθῆναι 1991.*

- , *Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἐπιμέλεια - Συμπληρώσεις Π. Σωτηροῦδη, Α. Σακελλαρίδου - Σωτηροῦδη, Ἐκδόσεις ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1991.*

Σακελλίωνος Ἰωαν., *Πατριακὴ Βιβλιοθήκη, ἥτοι ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν, πάλαι μὲν ἐκπονη-*

θεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Σακκελίωνος, νῦν δὲ φιλοτίμῳ προνοίᾳ καὶ ἀναλώμασι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐκδιδόμενη, ἥς ἐν τέλει προσετέθησαν καὶ ἑπτὰ πίνακες πανομοιότυπα περιέχοντες τῆς τῶν διαφόρων ἑκατονταετηρίδων γραφῆς, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀλεξάνδρου Παπαγεωργίου, Ἀθῆναι 1890.

- , Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Ἰωάννου Σακκελίωνος, Ἐπιμελητοῦ, καὶ Ἀλκιβιάδου Ἰ. Σακκελίωνος, Ἐκτάκτου Ἀναπληρωτοῦ, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, ἐν Ἀθήναις 1892.

Σπυρίδωνος Λαυριώτου - Εὐστρατιάδου Σωφρ., Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει), συνταχθεῖς ὑπὸ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἱατροῦ, ἐπεξεργασθεῖς δὲ καὶ διασκευασθεῖς ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως, ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν ἐν τέλει δύο παραρτημάτων καὶ τῶν ἀναγκαιούντων εὐρετηρίων πινάκων, Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, Παρίσι 1925.

Στάθη Γρηγ., Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Τόμος Α', Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθῆναι 1975.

- , Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Τόμος Β', Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθῆναι 1976.

- , Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Τόμος Γ', Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθῆναι 1993.

- , Ἑλληνικὴ Ψαλτικὴ Τέχνη. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Βενετία 2007.

- , Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Μετέωρα. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθήνα 2006.

Χατζηγιακουμή Μαν., *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821, Συμβολὴ στὴν Ἑρευνα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1980.

- , *Μουσικὰ Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1821) ,Τόμος Α΄*, Ἀθήνα 1975.

Β. ΜΕΛΕΤΕΣ

Αλυγιζάκη Αντ., *Ἐκκλησιαστικοὶ ἤχοι καὶ ἀραβοπερσικὰ μακάμια*, Θεσσαλονίκη 1990.

Αναστασίου Γρηγ., *Τὰ Κρατήματα στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη*, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 12, Ἀθήνα 2005.

- , *Ἡ παράδοση καὶ ἐξέλιξη τοῦ Ἀναστασιματαρίου*, στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου «Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ καὶ οἱ Ἀναστάσιμοι Ὕμνοι», Λευκωσία 2006, σσ. 93-118 [καὶ ἀνάτυπο].

Ἀριστοκλέους Θεοδ., *Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου· Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Προόδου», 1866.

Βαμβουδάκη Ἑμμ., *Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν*, Τόμος Α΄, Μέρος Γενικόν, Σάμος 1938.

Βουδούρη Ἀγγ., *Οἱ Μουσικοὶ Χοροὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς κάτω χρόνους*, Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας. Μέρος Α΄ καὶ Β΄. Κωνσταντινούπολις 1935 καὶ 1937.

Γεδεῶν Μανουήλ, *Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ*, ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1884.

- , *Πρωτοψάλλται τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Τόμος 4, Κωνσταντινούπολις 1884.
- , *Ἀμοιβαὶ Μουσικῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Τόμος 25, Κωνσταντινούπολις 1905.
- , *Ἡ παρ' ἡμῖν διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Ἔτος Η', Τόμος 12, Κωνσταντινούπολις 1888.*
- , *Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, Νεολόγου Ἐπιθεώρησις, Κωνσταντινούπολις 1893.*
- , *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Lornz & Keil, Κωνσταντινούπολις 1890.*

Δελικάνη Καλ., *Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορώντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου (1574 – 1863), (Πατριαρχικῶν Ἐγγράφων Τόμος Δεύτερος), περισυλλεγένητα καὶ συναρμολογηθέντα κελεύσει τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ', ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904.*

- , *Πατριαρχικῶν Ἐγγράφων Τόμος Τρίτος, ἥτοι τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορώντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχρίδων καὶ Πεκίου (1564 – 1863) οἷς προστίθεται ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδων, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1905.*

Ζεργλέντη Περ., *Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης, Τόμος Α', Ἐρμούπολις 1913.*

Ζησίμου Γεωργ., *Κοσμᾶς Ἰβηρίτης καὶ Μακεδῶν, Δομέστικος τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 13, Ἀθῆνα 2007.*

Θέμελη Δημ., *Μορφολογία καὶ Ἀνάλυση τῆς Μουσικῆς - Εἰσαγωγή, Θεσσαλονίκη 1994.*

Καραγκούνη Κων/νου, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 7, Ἀθῆναι 2003.*

Καρᾶ Σίμ., *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία, Ἀθῆναι 1933.*

Κηλτζανίδου Παν., *Πρὸς τοὺς διὰ πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου ὀψέποτε κληρονομήσαντες ὑπὸ τὴν Προεδρείαν, εἰ δυνατόν, τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς μουσικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ανατολικῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*, Κωνσταντινούπολις 1881.

Μαλανδράκη Μ., *Περὶ τοῦ Μεγάλου τοῦ Γένους διδασκάλου Μακαρίου τοῦ Καλογερά, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Πατριάρχης Σχολῆς καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς ταύτης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Ἔτος ΚΔ', Τόμος 28*, Κωνσταντινούπολις 1904.

Μπαλαγεώργου Δημ., *Ὁ Θεόδουλος μοναχὸς καὶ τὸ ἔργο τῶν συντμήσεων*, Ἀθήνα 2003.

Παπαδοπούλου-Κεραμέως Ἀθ., *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, *Byzantinische Zeitschrift*, 11, Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig 1902.

- , *Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζά, Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ*, Τεύχος 8, Ἀθῆναι 1904.

Παπαδοπούλου Γεωργ., *Λογοδοσία κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐξετάσεων τῆς μουσικῆς σχολῆς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς, 28 Μαΐου 1900, ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, Τόμος 2 (Ἰούνιος 1900), Πατερικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 2000.

- , *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, Τυπογραφεῖον καὶ Βιβλιοπωλεῖον Κουσουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου, Ἀθῆναι 1890.

- , *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ἐν Ἀθήναις, Τύποις Πραξιτέλους, 1904.

Πατρινέλη Χρ., *Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*, Μνημοσύνη, Τόμος Β', 1969.

Σάθα Κων/νου, *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, Ἀθῆναι 1868.

- , *Βίος Μακαρίου*, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Τόμος Γ', Τύποις τοῦ Χρόνου, Βενετία 1872.

Σαορῇ Χρ., *Ρωμιοὶ Συνθέτες τῆς Πόλης*, Ἄρθρο στὴν ἱστοσελίδα <http://www.in.gr/musiccd/mcddsk.asp?mcdi=0001466>.

Širli Adriana, *New data on Post-byzantine Echoi*, Musica Antiqua VII – Acta Scientifica, Bydgoszcz 1985.

- , *The Thematic Repertory of Byzantine and Post-byzantine musical Manuscripts (the 14th-19th centuries)*, Vol. 1. *The Anastasimatarion*, The Institute of Art History, The Musical Publishing House, Bucharest, 1986.

Σκρούμπη Βασ., *Τύρναβος, Ιστορικές-Λαογραφικές Αναδρομές*, Β' Ἐκδοση, Δήμος Τυρνάβου, Τύρναβος 2001.

Στάθης Γρηγ., *Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ – Ἰωάννης Παπαδόπουλος ὁ Κουκουζέλης καὶ μαῖστωρ, Στ' Μουσικολογικὴ Σπουδὴ*, Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Ἀθήνα 1987.

- , *Ἡ Σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων* (δηλ. *Μπερεκέτη, Πελοποννησίου καὶ Βυζαντίου*), Βυζαντινά, Τόμος 3ος, Θεσσαλονίκη 1971.

- , *Ἡ Σύντομη καὶ Ἀργὴ Παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, Ἀνάτυπο ἀπ' τὸν Τόμο «Ἀξίες καὶ Πολιτισμὸς - Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελο Θεοδώρου», Ἀθήνα 1991.

- , *Οἱ Ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ Μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας καὶ πανομοιότυπος ἔκδοσις τοῦ καλοφωνικοῦ στιχηροῦ τῆς Μεταμορφώσεως «Προτυπῶν τὴν ἀνάστασιν» μεθ' ὅλων τῶν ποδῶν καὶ ἀναγραμματισμῶν αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Μαθηματαρίου τοῦ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος*, Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 3, Ἀθήναι 2003.

- , *Ἡ πρώτη μελοποίηση τῆς μεγάλης Δοξολογίας ἀπὸ τὸν Μελχισεδέκ, ἐπίσκοπο Ρεδαιστοῦ*, Ἀνάτυπον, Συμπόσιον πνευματικὸν ἐπὶ χρυσῷ ἰωβηλαίῳ ἱεροσύνης τοῦ μητροπολίτου Πατρῶν Νικοδήμου, Ἀθήναι 1989.

- , *Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ νέος καὶ Πρωτοψάλτης*, Μελουργοὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, Πρόγραμμα Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήνα 1995.

- , *Γερμανὸς Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν (β' ἡμισυ 19^{ου} αἰῶνος). Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, 7^η Μουσικολογικὴ Σπουδὴ, Ἀνάτυπο, Ἐθνικὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἐπίσημοι Λόγοι περιόδου ἀπὸ 31.8.1988 ἕως 31.8.1991, Τόμος Λ', Ἀθήναι 1998.

- , Γερμανὸς Νέων Πατρῶν, Μελουργοὶ τοῦ ιζ' αἰώνα, Πρόγραμμα Μεγάρου Μουσικῆς Ἀθηνῶν 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήνα 1995.
 - , Πέτρος Μπερεκέτης ὁ Μελωδὸς, Μελουργοὶ τοῦ ιζ' αἰώνα, Πρόγραμμα Μεγάρου Μουσικῆς Ἀθηνῶν 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Ἀθήνα 1995.
 - , Παρθένιος ἱερομόναχος Μετεωρίτης (δ' τέταρτο ιη' αἰ.) – Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Ἀνάτυπο, Ἐθνικὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἐπίσημοι Λόγοι περιόδου ἀπὸ 1.9.1993 ἕως 31.8.1999, Τόμος ΛΒ', Ἀθῆναι 2004.
 - , Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιίᾳ καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἓν corpus, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 1, Ἀθῆναι 1977.
 - , Ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ σημειογραφία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταγραφῆς της εἰς τὸ πεντάγραμμον, Βυζαντινὰ 7, Θεσσαλονίκη 1975.
 - , *Problems connected with the transcription of the old Byzantine Notation into the Pentagram*, RECC, Copenhagen 1973.
 - , Ἡ Ἑξήγησις τῆς Παλαιᾶς Βυζαντινῆς Σημειογραφίας καὶ ἔκδοσις ἀνωνύμου συγγραφῆς τοῦ κώδικος Ξηροποτάμου 357 ὡς καὶ ἐπιλογῆς τῆς Μουσικῆς Τέχνης τοῦ Ἀποστόλου Κώνστα Χίου ἐκ τοῦ κώδικος Δοχειαρίου 389, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 2, Ἀθῆναι 1978.
 - , Ἡ τῶν ἤχων τερπνότης· Ἡ χειρόγραφη παράδοσις τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μουσικῆς, ἥτοι τῆς ἑλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης, Πρόγραμμα Μεγάρου Μουσικῆς Ἀθηνῶν, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Βυζαντινοὶ Μελουργοί, Περίοδος 1994-1995.
 - , Ἱστορικὴ θεώρηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης· διδακτικὴ καὶ διάδοσις, Ἀθήνα 2000. (Κείμενο στὴν ιστοσελίδα τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, <http://www.ibyzmusic.gr/default.asp?pid=12&la=1>).
 - , Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος ὁ ἀπὸ Λακεδαίμονος - ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 7, 1983.
- Στεφανίδου Βασ., Σχεδιάσμα περὶ μουσικῆς ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικῆς, Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, Τεῦχος Ε', Ἔτος 1902.

Tardo Lorenzo, *L' Antica Melurgia Byzantina*, Grottaferrata, 1938.

Tillyard H. J. W., *The Hymns of the Octoechus*, part I, Copenhagen 1940 καὶ part II, Copenhagen 1949.

Υψηλάντη Κομνηνού Αθ., *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, 1453-1789* (ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱεράς μονῆς τοῦ Σινᾶ), ἐκδιδόντος Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου, Τυπογρ. Ι. Α. Βρετοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870.

Φουντούλη Ἰωαν., *Τελετουργικὴ προσέγγιση τῆς θείας Λειτουργίας, Πρακτικὰ Γ' Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Θεσσαλονίκη 14-17 Ὀκτωβρίου 2001*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Σειρὰ Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀρ. 8.

Χαλάτζογλου Παν., *Σύγκρισις τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν*», δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἰακώβου Ναυπλιώτου, Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Χ. Ε. στὸ Περιοδικὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, Τεῦχος Β', Ἔτος 1900.

Χαλδαιάκη Αχ., *Ὁ Πολυέλεος στὴν Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Μελopoία*, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀριθμὸς 5, Αθήναι 2003.

Χαμουδοπούλου Μ., *Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, Ἐκκλησιαστικὴ Αλήθεια*, Τόμος Α', Κωνσταντινούπολη 1880.

Χατζηγιακουμὴ Μαν., *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἐλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820)*, Κέντρον Ἑρευνῶν καὶ Ἐκδόσεων, Αθήνα 1999.

Χατζηθάνου Χαράλ., *Διονυσίου ἱερομονάχου Κῶδιξ τῆς ἱεράς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, μετὰ ἱστορικῆς εἰσηγήσεως τοῦ τόπου*, Αθήναι 1938.

- , *Ὁ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων*, Αθήναι 1970.

Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα της Μουσικῆς*, συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ἐν Τεργέστη, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Μιχαὴλ Βάις (Michele Weis), 1832.

Ψάχου Κων/νου, *Ἡ Παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἥτοι ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημειογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἑκδοσις δευτέρα ὑπερνηξημένη, μετὰ ἐκτενοῦς βιογραφίας*

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
καὶ εἰσαγωγῆς συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν ἔκδοσιν
Γεωργίου Χατζηθεοδώρου καθηγητοῦ μουσικῆς, Ἐκδόσεις Διόνυ-
σος, Ἀθῆναι 1978.

Γ. ΜΟΥΣΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

*Νέον Ἀναστασιματάριον, μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νεοφανῇ μέθοδον τῆς μουσι-
κῆς, ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιωτάτων διδασκά-
λων καὶ ἐφευρετῶν τοῦ νέου μουσικοῦ συστήματος, νῦν πρῶτον εἰς
φῶς ἀχθὲν διὰ τυπογραφικῶν χαρακτήρων τῆς Μουσικῆς, ἐπὶ τῆς
θεοστηρίκτου ἡγεμονίας τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν αὐθέντου πάσης
Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Νικολάου Σούτζου Βοεβόδα, ἀρχιε-
ρατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας κυ-
ρίου Διονυσίου, ἐκδοθὲν σπουδῇ μὲν ἐπιπόνῳ τοῦ μουσικολογιωτά-
του κυρίου Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου, φιλοτίμῳ δὲ προκαταβολῇ τοῦ πα-
νευγενεστάτου ἄρχοντος μεγάλου Βορνίκου κυρίου Γρηγορίου
Μπαλλιάνου, ἐν τῷ τοῦ Βουκορεστίου νεοσυστάτῳ Τυπογραφείῳ,
1820.*

*Βίβλος καλουμένη Εὐτέρπη, περιέχουσα συλλογὴν ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ ἡδυ-
τέρων ἐξωτερικῶν μελῶν μὲ προσθήκην ἐν τῷ τέλει καὶ τινων ῥω-
μαϊκῶν τραγῳδίων εἰς μέλος ὁθωμανικὸν καὶ εὐρωπαϊκόν. Ἐξηγη-
θέντων εἰς τὸ νέον τῆς μουσικῆς σύστημα παρὰ Θεοδώρου Φωκαέ-
ως καὶ Σταυράκη Βυζαντίου τῶν μουσικολογιωτάτων. Ἐπιθεωρη-
θέντων δ' ἐπιμελῶς καὶ ἐπιδιορθωθέντων κατὰ γραμμὴν παρὰ τοῦ
μουσικολογιωτάτου διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐνὸς
τῶν ἐφευρετῶν τοῦ εἰρημένου συστήματος. Φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν
ιδίων, ἐν τῇ κατὰ τὸν Γαλατᾶν Τυπογραφίᾳ τοῦ Κάστορος, 1830
,αωλ'.*

*Ταμεῖον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκο-
λουθίαν ἐσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακο-
στῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλλοφωνι-
κῶν (sic) εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ
εὐφραδεστέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκά-*

λων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθείσαν ἤδη ἐσχάτως παρὰ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς ῥηθείσης μεθόδου διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐπιστάσι-α δὲ τοῦ ἰδίου νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον, ἀναλώμασι τοῦ Ἰ-σὰκ δὲ Κάστρο, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρον εἰς Γαλατᾶν, ,ἄωκδ'. 1824.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἐσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλλοφωνικῶν (sic) εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ εὐφραδεστέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθείσαν ἤδη ἐσχάτως παρὰ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς ῥηθείσης μεθόδου διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐπιστάσι-α δὲ τοῦ ἰδίου νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον, ἀναλώμασι τοῦ Ἰ-σὰκ δὲ Κάστρο, τόμος δεύτερος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρον εἰς Γαλατᾶν, ,ἄωκδ'. 1824.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἐσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλλοφωνικῶν (sic) εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ εὐφραδεστέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθείσαν παρὰ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς ῥηθείσης μεθόδου διδασκάλου Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, νῦν δεύτερον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων, ἐκτὸς τῶν Ἀνοιξανταρίων, παρὰ Θεοδώρου παπᾶ Παράσχου Φωκ[α]έως, ἐπιστάσι-α τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρον εἰς Γαλατᾶν, ,ἄωλδ'. 1834.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἐσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ εὐφραδεστέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθείσαν παρὰ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς ῥηθείσης μεθόδου διδασκάλου Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, νῦν τρίτον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον με-

τὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων παρὰ Θεοδώρου παπᾶ Παράσχου Φωκ[α]έως, ἐπιστάσις τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρου εἰς Γαλατᾶν, ἀωλζ'. 1837.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἐσπερινοῦ, ὄρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ εὐφραδესτέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καὶ νέων, ἐξηγηθεῖσαν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθείσαν παρὰ τοῦ ἐφευρετοῦ τῆς ῥηθείσης μεθόδου διδασκάλου Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, νῦν τρίτον ἐκδοθεῖσαν εἰς τύπον μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων παρὰ Θεοδώρου παπᾶ Παράσχου Φωκ[α]έως, ἐπιστάσις τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος δεύτερος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφείας Κάστρου εἰς Γαλατᾶν, ἀωλζ'. 1837.

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμος 2, περιέχων τὰ μαθήματα τοῦ ὄρθρου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, ἀωνα' (1851).

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμος 3, περιέχων τὰ μέγιστα μαθήματα τῆς τε Παπαδικῆς καὶ τοῦ Μαθηματαρίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, ἀωνα' (1851).

Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμος 4, περιέχων ὅλα τὰ μαθήματα τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, ἀωνα' (1851).

Εἰρμολόγιον Καλοφωνικόν, μελοποιηθὲν παρὰ διαφόρων ποιητῶν, παλαιῶν τε καὶ νέων διδασκάλων, μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ τοῦ ἐνὸς τῶν Τριῶν Διδασκάλων τῆς ῥηθείσης Μεθόδου, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας· νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς τύπον παρὰ Θεοδώρου Π. Παράσκου Φωκαέως· ἐπιστάσις τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομη-

τῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κάστρου εἰς Γαλατᾶν. ,αωλε΄. 1835.

Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Ἑβδομάς, περιέχουσα τὴν κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος ψαλλομένην μέχρι τοῦ ἑσπερινοῦ της Ἀναστάσεως τοῦ Πάσχα ἀκολουθίαν μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως, συγκειμένην ἐκ μαθημάτων ἀργῶν τε καὶ συντόμων τῶν τριῶν μελῶν τοῦ τε παπαικοῦ, στιχηρικοῦ καὶ εἰρμολογικοῦ μέλους. Ἡ ἀκολουθία αὕτη ἐπεξεργασθεῖσα καὶ καλλωπισθεῖσα κατὰ τε τὴν γραφὴν καὶ τὸ μέλος, καὶ διὰ πολλῶν ἀνεκδότων μαθημάτων πλουτισθεῖσα, ἐκδίδεται νῦν τὸ πρῶτον ὑπὸ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ, πρώην Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας, Τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, Κων/πολις 1884.

Εἰρμολόγιον τῶν καταβασιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, μετὰ τοῦ συντόμου Εἰρμολογίου Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, ἐξηγημένα κατὰ τὴν νέαν της μουσικῆς μέθοδον μετὰ προσθήκης ἱκανῶν μαθημάτων, ὧν ἑσπεροῦντο εἰς τὸ παλαιόν, ἐπιθεωρηθέντα ἤδη, καὶ ἀκριβῶς διορθωθέντα παρὰ τοῦ διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐνὸς τῶν ἐφευρετῶν τῆς ῥηθείσης μεθόδου, ἐπιστάσι δὲ τοῦ ἰδίου νῦν πρῶτον ἐκδοθέντα εἰς τύπον ἀναλώμασιν ἰδίοις καὶ Ἰσακ δὲ Κάστρο. Κωνσταντινούπολις, ἐν τῇ Βρεταννικῇ Τυπογραφίᾳ Κάστρου εἰς Γαλατᾶν, ,αωκε΄, 1825. (Ἀναστατικὴ Ἔκδοσις, Ἐκδόσεις Κουλτούρα, Ἀθήνα 1982).

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

1. Τὰ χαρακτηριστικά της μουσικῆς ἐποχῆς ἕως τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰῶνος.

Ὁ ιη' αἰ. καὶ ἰδιαίτερα τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ β' ἡμισυ καὶ μετὰ, ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ Ψαλτικὴ Τέχνη μία σημαντικότερη περίοδο ἐξελίξεων καὶ ὀργανικῶν μεταβολῶν. Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο παρατηρεῖται μία πλούσια παραγωγή νέων μελοποιημάτων τὰ ὁποῖα σταχυολογοῦνται σὲ ἀναρίθμητους μουσικοὺς κώδικες ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ προϋπάρχον παλαιότερο ὑλικό, ἐνῶ ἐμφανίζονται νέες τάσεις συντόμευσης τῆς ψαλμώδησης, κάτι ποὺ ἐπιτάσσει ἡ ἀνάγκη γιὰ περικοπὴ τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου. Παράλληλα, ἐπιχειρεῖται ἡ ἐξήγηση τῶν ἀρχαιότερων μελορηγημάτων μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς μέχρι τότε χρησιμοποιούμενης σημειογραφίας γιὰ τὴν παρασῆμανση τῶν μελῶν καὶ ἀναδεικνύεται ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς νέων διδασκάλων ποὺ συντηροῦν ὅλο αὐτὸ τὸ ἐξελικτικὸ πνεῦμα τῆς ἀνανέωσης μέχρι καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς Νέας Μεθόδου Σημειογραφίας τῶν Τριῶν Διδασκάλων, στὰ 1814¹. Συνοπτικὰ, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ τονισθεῖ ὅτι ὁ ιη' αἰ., καὶ πιὸ πολὺ ἡ ἐξηκονταετία πρὶν ἀπὸ τὸ

¹ Οἱ λεγόμενοι Τρεῖς Διδάσκαλοι τῆς Μουσικῆς καὶ μεταρρυθμιστὲς τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας κατὰ τὸ 1814 – 1815 εἶναι· ὁ Χρῦσανθος ἐκ Μαδύτου, ἀρχιμανδρίτης τότε καὶ στὴ συνέχεια Μητροπολίτης κατὰ σειρὰ Δυρραχίου καὶ Προύσσης, ὁ Γρηγόριος Βυζάντιος, λαμπαδάριος τότε καὶ κατόπιν Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Χ. Ε. καὶ ὁ μουσικοδιδάσκαλος Χουρμούζιος Γεωργίου ὁ Γιαμαλῆς, ἀργότερα Χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Περὶ αὐτῶν, βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, σσ. XXXV-XLII, Θεοδώρου Ἀριστοκλέους, *Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες*, Κων/πολις 1866, σσ. 61-63, Γ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθῆναι 1890, σσ. 329-335, καὶ Κ. Ψάχου, *Ἡ Παρασημαντικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθῆναι 1917, σσ. 46-48.

1814 μὲ τοὺς μεγαλοφυεῖς μουσικοὺς ποὺ ἐμφανίζονται καὶ δροῦν κατ' αὐτὴν εἶναι, ἴσως, ἡ σπουδαιότερη ἐποχὴ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς λειτουργικῆς μας μουσικῆς, τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης².

Ἐπικέντρο τῶν ὅποιων ζυμώσεων ἦ καὶ ἀνανεωτικῶν τάσεων στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ θεματοφύλακας τῆς παράδοσης, ἤδη ἀπὸ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 15' αἰ, ἀποτελεῖ ὁ πατριαρχικὸς περίβολος. Συνεπῶς, οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι τῆς μεταβυζαντινῆς ψαλτικῆς τέχνης, ἀναμορφωτὲς ἢ ἀνανεωτὲς τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως, ὑπῆρξαν κυρίως οἱ ὀφφικιάλοι τῶν μουσικῶν χορῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ οἱ λογίωτατοι κληρικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς³. Οἱ μεγάλες μορφές τῆς περιφημῆς τετρανδρίας (Παναγιώτης ὁ νέος Χρυσάφης, Γερμανὸς ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν, Μπαλάσης ἱερεὺς καὶ νομοφύλαξ καὶ Πέτρος ὁ Μπερεκέτης) ποὺ μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ τους δράση σηματοδοτοῦν μία ὁλόκληρη ἐποχὴ⁴, δροῦν στὴν Κωνσταντινούπολη. Μάλιστα οἱ τρεῖς ἐξ' αὐτῶν, πλὴν τοῦ Μπερεκέτη, ζοῦν καὶ ἐργάζονται ἐντὸς τοῦ Πατριαρχείου. Καὶ ὅπως πολὺ εὐστοχα σημειώνει ὁ Γρ. Στάθης γιὰ τὸν Παναγιώτη Χρυσάφη, «εἶναι ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», καὶ οἱ περὶ αὐτόν, «ποὺ ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο τοῦ βυζαντινοῦ μαῖστορος καὶ ὁροθετεῖ τὴν ψαλτικὴ τέχνη τοῦ καιροῦ του⁵».

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Παναγιώτη Χρυσάφη καὶ μὲ τὴν ἔλλειψη ἄλ-

² Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ Σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων, Βυζαντινά*, Τόμος 3ος, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 223.

³ Ἐγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ἑλληνισμοῦ, στὴν ἰστοσελίδα <http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11048>.

⁴ «Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν μελουργῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 15' αἰῶνα, “καλλωπίζουν” καὶ αὐτοὶ συνθέσεις τῶν προγενέστερων, οἴκους, μαθήματα καὶ χερουβικά ἀλλὰ καὶ αὐτοτελεῖς κώδικες. Ἐτσι δημιουργήθηκαν τὰ θαυμάσια Στιχηράρια μὲ “καινοφανὴ καλλωπισμὸ” τοῦ Χρυσάφη τοῦ νέου καὶ τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν, ἀνεπανάληπτα μνημεῖα μουσικῆς ἐκφράσεως, καὶ τὸ Εἰρμολόγιο τοῦ Μπαλάση ἱερέως. Δημιουργεῖται καὶ νέο εἶδος, τὸ Καλοφωνικὸ Εἰρμολόγιο καὶ πλουτίζεται ἡ Παπαδικὴ καὶ τὸ Μαθηματάριο μὲ πληθώρα νέων συνθέσεων καὶ παραδίδονται οἱ πρῶτες μεγάλες δοξολογίες». Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ Σύνομη καὶ Ἀργὴ Παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, Ἀνάτυπο ἀπ' τὸν Τόμο «Ἀξίες καὶ Πολιτισμὸς - Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελο Θεοδώρου», Ἀθήνα 1991, σ. 391 καὶ τοῦ ἰδίου, *Οἱ Ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ Μαθήματα*, IBM, Μελέται 3, Ἀθήνα 2003, σσ. 40-46. Εἰδικότερα γιὰ τὴν Μεγάλῃ Δοξολογίᾳ, κατὰ τὸν Γρ. Στάθης, «ἡ παράδοση τοῦ μέλους τῆς μεγάλης δοξολογίας εἶναι σχετικὰ ὀψιμη. Στὰ χειρόγραφα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἔχουμε μοναχὰ τὴν τυπικὴ διάταξη, ὅτι δηλαδὴ ψάλλεται ἡ δοξολογία». Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ πρώτη μελοποίηση τῆς μεγάλης Δοξολογίας ἀπὸ τὸν Μελχισεδέκ, ἐπίσκοπο Ρεδαιστοῦ*, Ἀνάτυπον, Συμπόσιον πνευματικῶν ἐπὶ χρυσῷ ἰωβηλαίῳ ἱεροσύνης τοῦ μητροπολίτου Πατρῶν Νικοδήμου, Ἀθήναι 1989.

⁵ Βλ. Γρ. Στάθης, *Παναγιώτης Χρυσάφης ὁ νέος καὶ Πρωτοψάλτης*, Πρόγραμμα Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Μελουργοὶ τοῦ 15' αἰῶνα, Ἀθήνα 1995, σ. 7.

λων μεγάλων μουσικῶν - συνεχιστῶν τῆς πατριαρχικῆς ψαλτικῆς παραδόσεως⁶, μία ἔλλειψη ποὺ διαρκεῖ μέχρι καὶ τὰ 1720 περίπου ὅταν Πρωτοψάλτης ἀναλαμβάνει ὁ Παναγιώτης Χαλάτζογλου, ἡ ψαλτικὴ κατάσταση στὴν Κωνσταντινούπολη παρουσιάζει μία σχετικὴ στασιμότητα. Ἡ νέα μεγάλη ἀνθήση ἐντοπίζεται πλέον στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπου μετέβη σημαντικὸς ἀριθμὸς περιωνύμων μουσικῶν κατὰ τὰ τέλη του 17^{ου} αἰ.⁷ καὶ στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου}, πρὶν ἐπιστρέψουν καὶ πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ ἀγιώνυμο ὄρος συγκροτοῦνται μουσικὰ ἐργαστήρια⁸ ὅπου διδάσκεται ἡ ψαλτικὴ ἀπὸ μεγάλους διδασκάλους ποὺ μεταλαμπαδεύουν τὴν γνώση σὲ πολυάριθμους μαθητές, μερικοὶ ἐκ τῶν ὁποίων λίγο ἀργότερα καταλαμβάνουν τὰ ἱεροψαλτικὰ ἀναλόγια τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ ἄλλων ναῶν στὴν Κωνσταντινούπολη. Καὶ ἀκολουθεῖται, πλέον, ἡ ἀντίστροφη πορεία.

Οἱ μουσικὲς ἀναζητήσεις καὶ ὁ πόθος γιὰ μάθηση ὁδηγοῦν πολλοὺς φιλόμους ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Σινᾶ, τὴ Λέσβο καὶ ἄλλα κέντρα, στὴν πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, γιὰ νὰ μαθητεύσουν κοντὰ στοὺς πατριαρχικοὺς μουσικοὺς δασκάλους. Ἔτσι, σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ Κωνσταντινούπολη γίνεται ἐκ νέου τὸ κέντρο τῆς ψαλτικῆς δημι-

⁶ Ὁ Γερμανὸς Νέων Πατρῶν, μαθητὴς τοῦ Χρυσάφη, πεθαίνει λίγο πρὶν τὰ 1690. Ὁ ἕτερος τῶν μεγάλων μουσικῶν τῶν τελῶν τοῦ 17^{ου} αἰ, Μπαλάσης ἱερεὺς, μαθητὴς τοῦ Γερμανοῦ καὶ εὐφυῆς μουσικὸς πεθαίνει γύρω στὰ 1700. Ὁ Μπερεκέτης εἶναι βέβαια ἐν ζωῇ, ἀλλὰ –ἀγνωστο γιατί– δὲν εἶχε σχέσεις μὲ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Ψάλλει στὸν ναὸ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου στὰ Ὑψωμάθεια, ἡ Ἡμάθεια, τῆς Κωνσταντινούπολης. Γιὰ τὴν ἔλλειψη μεγάλων μουσικῶν στὴν περίοδο αὕτῃ μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χρυσάνθος: "... κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐξέλιπον ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰδήμονες μουσικοί". Βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, σ. XXXIX, σημ. ε'.

⁷ Ὁ Κοσμᾶς Ἰβηρίτης, ἀφοῦ μαθήτευσε στὸν Γερμανὸ Νέων Πατρῶν στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιστρέφει στὴ Μονὴ τῶν Ἰβήρων, ἐνῶ λίγο ἀργότερα μεταβαίνει ἐκεῖ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Κοσμᾶ, Παναγιώτης Χαλάτζογλου. Τὴν ἴδια περίοδο (ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ.) στὸν Ἄθωνα διαμένει καὶ ὁ Πέτρος ὁ Μπερεκέτης, μαθητεύοντας στὸν Δαμιανὸ Βατοπαιδηνὸ (βλ. καὶ Γρ. Στάθης, *Ἡ Σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων*, ὅπ. π., σσ. 225-226). Ὁ Χαλάτζογλου φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν παραμονή του στὸ Ἅγιον Ὄρος μαθήτευσε καὶ αὐτὸς στὸν Δαμιανό, σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ κώδικα Ἰβήρων 997 (1790 περ.)· «[Κοινωνικὰ] κύρ Δαμιανὸν ἱερομονάχου τοῦ Βατοπαιδηνοῦ καὶ διδασκάλου κύρ Παναγιώτου [Χαλάτζογλου]». Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἅγιον Ὄρος, Τόμος Γ', Αθήναι 1993, σ. 827-843, ὅπου καὶ ἡ πλήρης περιγραφή τοῦ κώδικα.

⁸ Χαρακτηριστικὴ περίπτωση εἶναι ἡ σύσταση μουσικοῦ ἐργαστηρίου στὴν Μονὴ τῶν Ἰβήρων ἀπὸ τὸν περίφημο Κοσμᾶ τὸν Μακεδόνα, στὸ ὁποῖο μαθήτευσαν τόσο γνωστοὶ ἀγιορεῖτες μουσικοὶ (μεταξὺ ἄλλων ὁ Δαμιανὸς Βατοπαιδηνὸς καὶ ὁ Μητροφάνης Διονυσιάτης), ὅσο καὶ μαθητὲς ἀπὸ ἄλλες γεωγραφικὲς περιοχὲς (ὁ Πρωτοψάλτης Παναγιώτης Χαλάτζογλου, οἱ Σκοπελίτες ἱερομόναχοι Παῦλος καὶ Δανιὲλ κ.ά.). Σχετικὰ μὲ τὴν ἐν γένει δραστηριότητα καὶ ὄχι μόνο τὴν διδακτικὴ τοῦ Κοσμᾶ, βλ. σὲ Γ. Ζησίμου, *Κοσμᾶς Ἰβηρίτης καὶ Μακεδὼν, Δομέστικος τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων*, IBM, Μελέται, Αρ. 13, Αθήνα 2007.

ουργίας, «ὅπου νέα πρόσωπα καὶ τάσεις, κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1720 καὶ μετὰ, δημιουργοῦν μία καινούργια, διαφορετικὴ πραγματικότητα, μία νέα ἐπικείμενη ἀκμὴ»⁹. Ἡ ἔντονη αὐτὴ μουσικὴ κίνησις ποῦ παρατηρεῖται, μὲ τὴ μελοποίηση τῶν βασικῶν μουσικῶν βιβλίων, τοὺς καινοφανεῖς καλλωπισμούς, τὶς πρῶτες προσπάθειες ἐξήγησης, τὴν πρωτοφανέρωση καὶ καθιέρωση τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου, τὴ μελοποίηση ἀργῶν δοξολογιῶν καὶ τὴν αὐξημένη παραγωγὴ χειρόγραφων μουσικῶν κωδίκων, ὁδηγεῖ τὴν ψαλτικὴ τέχνη στὸ κορύφωμά της.

Προϊόντος τοῦ ιη' αἰ παρατηρεῖται μία ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἄκρως σημαντικὴ μεταβολή, ὅσον ἀφορᾷ στὸν τρόπο ψαλμωδήσεως τῶν λειτουργικῶν ὕμνων. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν περικοπὴ τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου, τὴν μείωση δηλαδὴ τῆς χρονικῆς διάρκειας τῶν ἀκολουθιῶν, ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴ συντομότερη ψαλμώδησι. Ἐτσι, παράλληλα μὲ τὶς νέες καλοφωνικὲς παπαδικὲς καὶ στιχηραρικὲς συνθέσεις ποῦ συνεχίζουν νὰ μελίζονται, παρατηρεῖται μία στροφὴ πρὸς τὴν συντομότερη μορφή συνθέσεων ἢ στὴ σύντμηση τῶν ὑπαρχουσῶν, σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ψαλμωδίας. Οἱ πλατεῖες μελωδίες ἀντικαθίστανται ἀπὸ σύντομες καὶ λιτὲς μουσικὲς γραμμές, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται στὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς¹⁰. Τὰ πρῶτα δείγματα τῆς νέας τάσεως ὑπάρχουν ἀκόμα ἀπὸ τὸν Μπερεκέτη¹¹, ὁ ὁποῖος μελίζει τὸν πρῶτο σύντομο, σὲ σχέση μὲ τὶς προηγούμε-

⁹ Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, σ. 42.

¹⁰ «Οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ τοῦ ἐντυπωσιακοῦ μουσικοῦ πλούτου [τοῦ ἀρχαιότερου], ἀπὸ φόβο μήπως περιπέσουν σὲ ἀχρηστία τὰ θαυμαστὰ μελικά μνημεῖα τῶν παλαιότερων μελουργῶν, ἄρχισαν νὰ τὶς συντέμνουν, ὥστε νὰ τὶς διατηρήσουν στὴν ψαλτικὴ πράξη». Δημ. Κ. Μπαλαγεώργου, *Ὁ Θεόδουλος μοναχὸς καὶ τὸ ἔργο τῶν συντμήσεων*, Αθήνα 2003, σσ. 20-21.

¹¹ Ὁ Γρ. Στάθης (*Πέτρος Μπερεκέτης ὁ Μελωδός*, Πρόγραμμα Μεγάλου Μουσικῆς Αθηνῶν 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Μελουργοὶ τοῦ 17' αἰῶνα, σ. 17) σημειώνει: «Ὁ Πέτρος Μπερεκέτης ὑπῆρξε μιὰ μουσικὴ ἰδιοφυΐα ποῦ σημάδεψε μιὰ ἐποχή: τὸ α' τέταρτο τοῦ ιη' αἰ. Αὐτὸς δηλαδὴ ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος μεγάλος διδάσκαλος τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς στὴ σειρὰ τῶν παλαιῶν μελουργῶν καὶ μαζί ὁ πατέρας τῶν μουσικῶν τοῦ ιη' αἰ, τῶν ὁποίων κυρίως τὴν παράδοση ψάλλουμε σήμερα στοὺς ναοὺς. Τὸ ἔργο τοῦ Μπερεκέτη διατηρεῖ τὴν κλασσικότητα τῶν βυζαντινῶν αἰώνων καὶ περιέχει τὶς καταβολὲς τῆς ἐξελίξεως». Καὶ λίγο πιὸ κάτω (σ. 19) συμπληρώνει: «Ὁ Πέτρος Μπερεκέτης κλείνει τὴ μεγάλη αὐτὴ ἀναγεννησιακὴ περίοδο στὴν ψαλτικὴ τέχνη καὶ γεφυρώνει τὴν μετάβαση σὲ μίαν ἄλλη, ἐξίσου σημαντικὴ, περίοδο τῆς μελοποιίας, ποὺ κυρίως φανερώνεται σὲ ὅλη τὴν αἴγλη της μετὰ τὸ 1756, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἰωάννης Πρωτοψάλτης ὁ Τραπεζούντιος, μὲ πατριαρχικὴ προτροπή, γράφει σὲ ἀναλυτικότερη σημειογραφία».

νες παπαδικές συνθέσεις, «συνοπτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ¹²» πολυέλεο «Δούλοι, Κύριον». Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, παραδίδεται ἀπὸ τὸν Κυριάκο Κουλιδᾶ τὸν Ναυπλιώτη τὸ «εὐμορφον χύμα» Ἀναστασιματάριό ¹³ του, χωρὶς πάντως νὰ διαδοθεῖ εὐρύτερα. Γύρω στὰ 1720, ὁ Ἀντώνιος ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας συντέμνει τὰ χερουβικά καὶ κοινωνικά τοῦ Παναγιώτη Χρυσάφη, τὰ ὁποῖα μὲ αὐτὴ τὴ σύντομη μορφή γνωρίζουν εὐρεία διάδοση¹⁴. Τὸν Ἀντώνιο ἀκολουθεῖ ὁ Χαλάτζογλου, σμικραίνοντας¹⁵ παραδεδομένα μέλη, ἐνῶ στὰ μέσα τοῦ 18 αἰ. ὁ ἀγιορείτης μοναχὸς Θεόδουλος ὁ Αἰνεΐτης συντομεύει συστηματικὰ κυρίως χερουβικά τῶν Πέτρου Μπερεκέτη, Γερμανοῦ, Μπαλάση ἱερέως καὶ Νεκταρίου Μυτιληναίου τοῦ Γρημάνη¹⁶.

Ὁ Χαλάτζογλου μὲ τὴ δράση του¹⁷, κατὰ γενικὴ ὁμολογία, ἐγκαινιάζει τὴ μεγάλη περίοδο τῶν λαμπαδαρίων καὶ πρωτοψαλτῶν τοῦ Πατριαρχείου οἱ ὁποῖοι γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα ὑπῆρξαν οἱ καθοριστικοὶ

¹² Ξηροποτάμου 323, φ. 52v (ἔτος 1708) καὶ Ξηροποτάμου 328, φ. 13v. Λίγο πρὶν τὸν Μπερεκέτη, δυὸ συνθέσεις τοῦ Χρυσάφη τοῦ νέου χαρακτηρίζονται σύντομες στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 323, ὁ Πολυέλεος (φ. 42v) καὶ ὁ Ἀμωμος (φ. 381r). Οἱ συντομεύσεις αὐτὲς ὅμως δὲν εἶναι σὲ ριζοσπαστικὸ βαθμὸ. Βλ. Γρ. Στάθη, *Ἡ Σύντομη καὶ Ἀργὴ Παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, ὅπ. π., σ. 400, ὑποσ. 38.

¹³ Παντελεήμονος 942. Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἁγίων Ὁρος*, Τόμος Β', σ. 251. Ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης ὑποστηρίζει ὅτι τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Κουλιδᾶ «πρέπει νὰ ἔχει σχέση» μὲ τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ κώδικα Κουτλουμουσίου 402, ποὺ πιθανῶς ἀνήκει στὸν Δανιήλ Πρωτοψάλτη. Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἁγίων Ὁρος*, Τόμος Γ', σ. 243-244.

¹⁴ Ὁ Ἀντώνιος συνέταμε καὶ τὰ κοινωνικά τῆς ἐβδομάδος τοῦ νέου Χρυσάφη, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐκδόθηκαν στὴ νέα ἀναλυτικὴ σημειογραφία ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Φωκαέα. Βλ. *Ταμεῖον Ἀνθολογίας*, Τόμος Γ', σσ. 260-273.

¹⁵ Ὁ κώδικας Parisius Suppl. Cr. 1135, στὸ φ. 139r-v, περιέχει τὸ *Κατευθυνθήτω* τῆς προηγουμένης θείας Λειτουργίας μὲ τὴν ἐνδειξη «Τὸ παρὸν ψάλλεται καθὼς εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν· ἐσμικρύνθη παρὰ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας κύρ Παναγιώτου Χαλάτζογλου, ἤχος πλ. β'· *Κατευθυνθήτω*». Βλ. Γρ. Στάθη, *Ἡ Σύντομη καὶ Ἀργὴ Παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, ὅπ. π., σ. 401, ὑποσ. 41.

¹⁶ Εἰδικὰ γιὰ τὸν Θεόδουλο Αἰνεΐτη καὶ τὰ περὶ συντμήσεων κατὰ τὸν 18 αἰῶνα, βλ. Δημ. Μπαλαγεώργου, *Ὁ Θεόδουλος μοναχὸς καὶ τὸ ἔργο τῶν συντμήσεων*, Ἀθήνα 2003.

¹⁷ «Παραδιδούς (ὁ Χαλάτζογλου) εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ μέλη, ἀλλοῦ μὲν συνέτεμένε τινὰς μελωδίας τῶν θέσεων, ἀλλοῦ δὲ καὶ μετέβαλεν αὐτάς, ἀφορῶν εἰς τὸ ἡδονικὸν ἐν ταυτῷ καὶ καλλωπιστικὸν [...] καὶ ἐντεῦθεν ἐπήγαγεν ἢ ὅπως οὖν διάφορος ἀπαγγελία τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν κατὰ τινὰς θέσεις ἢ τῶν Κωνσταντινοπολιτῶν μουσικῶν διδασκάλων». Χρυσάνθου, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XLVIII. Ὁ Χαλάτζογλου ὑπῆρξε διδάσκαλος ἐπιφανῶν μουσικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων, μὲ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Γνωστότεροι ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Ἰωάννης Τραπεζούντιος, διάδοχός του στὸ ὀφθίκιο τοῦ Πρωτοψάλτου, ὁ Δανιήλ, μετέπειτα Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὁ Κύριλλος, ἐπίσκοπος πρώην Τήνου, ὁ Μαρμαρηνός, μὲ ἀξιόλογη συνθετικὴ, ἐξηγητικὴ καὶ θεωρητικὴ δραστηριότητα. Μαθητὴς του χρημάτισε καὶ ἕνας ἐξαίρετος κωδικογράφος, ὁ Ἀναστάσιος Βάϊας.

παράγοντες τῶν ἐξελίξεων στὴ θεωρία καὶ πράξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ μὲ τὴν προφορική καὶ διδακτική τους παράδοση δημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἀκόμη καὶ ἕως σήμερα ἐπονομαζόμενου ὡς «ῥυθμὸς καὶ προφορὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»¹⁸. Σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐπιβολὴ τοῦ νέου τρόπου ψαλμωδῆσεως, σύντομου σὲ σχέση μὲ τὸν παλαιό, ποὺ ἐπιβλήθηκε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰ., διαδραμάτισαν οἱ μαθητὲς τοῦ Χαλάτσογλου, Ἰωάννης Τραπεζοῦντιος καὶ Δανιήλ, οἱ Πρωτοψάλτες¹⁹. Ὁ Ἰωάννης εἶναι, κατὰ τὸν Σίμωνα Καρᾶ, ὁ «πρῶτος τῆς νέας περιόδου ἐξηγητῆς, ἐντολῇ πατριαρχικῇ²⁰, ἐπὶ τὸ ἀναλυτικώτερον γράψας, καὶ τὰς θέσεις τῆς παλαιᾶς ἐξηγήσας. Τοῦτον δὲ διαδοχικῶς ἐμμήθησαν ἐπὶ μᾶλλον ἐρμηνεύσαντες, Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, Κύριλλος ὁ Μαρμαρινὸς ἐπίσκοπος Τήνου, Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος»²¹. Οἱ δύο αὐτοὶ μουσικοδιδάσκαλοι, Ἰωάννης καὶ Δανιήλ, μαζὶ μὲ τὶς προσπάθειές τους γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν παλαιότερων μελῶν καὶ τὴν χρῆση ἀναλυτικότερης σημειογραφίας²², κατέγραψαν μ' αὐτὴ καὶ τὶς σύντομες συνθέσεις τους²³, θέτοντας τὶς

¹⁸ Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σσ. 42-43.

¹⁹ Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ Σύντομη καὶ Ἀργὴ Παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, ὅπ. π., σ. 393.

²⁰ Ὁ Πατριάρχης ποὺ προέτρεψε τὸν Ἰωάννη νὰ χρησιμοποιήσει ἀναλυτικότερη γραφὴ εἶναι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Ε', «ἄνθρωπος ἐλλόγιμος καὶ φιλόσοφος» κατὰ τὸν Θεόδωρο Ἀριστοκλή (Θεοδ. Ἀριστοκλέους, *Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαὶ, καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ*, Κων/πολις 1866, σ. 156.)

²¹ Βλ. Σ. Καρᾶ, *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, ὅπ. π. σ. 9, καὶ Κ. Ψάχου, *Ἡ παρασημαντική*, ὅπ. π., σ. 74. Βλ. ἐπίσης Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σσ. XLVIII-XLIX.

²² Ἡ κοπιώδης καὶ χρονοβόρα ἐκμάθηση τῆς παλαιᾶς γραφῆς, λόγῳ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν παραδεδομένων ἀπὸ τοὺς προηγουμένους αἰῶνες μαθημάτων καὶ τοῦ «δυσλήπτου τῶν παλαιῶν θέσεων καὶ ὑποστάσεων», ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος λόγος γι' αὐτὴν τὴν γραφικὴ μεταβολή. Βλ. Σ. Καρᾶ, *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, ὅπ. π. σ. 8. Ὁ Πέτρος Ἐφέσιος στὴν «πρὸς τοὺς φιλομούσους ὁμογενεῖς» Εἰσαγωγὴ τοῦ Ἀναστασιματάρου ποὺ ἐξέδωσε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1820, γράφει τὰ ἐξῆς σχετικὰ: «Ὅτι δὲ ἡ διδασκαλία τῆς ἐναρμονίου καὶ καλῆς ταύτης τέχνης ἦτο μέχρι τινὸς ἐπίπονος καὶ πολλὴν ἀπαιτοῦσε χρόνον, τὸ εἰξεύρουσιν ἐξ ἰδίας πείρας ὅσοι κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ τὴν διδασκῶσι· διότι μόλις μετὰ πολλῶν ἐτῶν χρόνον καὶ κόπον ἠδύναντο νὰ μάθωσι μόνον ὅσα ἐδιδάχθησαν, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν τέχνην κανόνων». (Πέτρου Μανουὴλ Ἐφεσίου, *Νέον Ἀναστασιματᾶριον, μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νεοφανῆ μέθοδον τῆς μουσικῆς*, Βουκουρέστι, 1820).

²³ Ὁ Ἰωάννης παρουσιάζει ἓνα πολυσχιδὲς ἔργο. Συνέθεσε πολλὰ πρωτότυπα μέλη, ὅπως τὸν πολυέλεο *Δοῦλοι, Κύριον* σὲ ἤχους α' καὶ δ', κρατήματα σὲ καλοφωνικοὺς εἰρμούς, ἀργὲς δοξολογίες καὶ τὰ ἀργὰ πασαπνοάρια τοῦ Ὁρθρου. Οἱ γνωστότερες συντμήσεις του εἶναι αὐτὲς στὰ *Νῦν αἱ δυνάμεις* καὶ *Γεύσασθε* τῆς Προηγιασμένης καθὼς καὶ σὲ λειτουργικὰ τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου (*Ἄγιος, ἄγιος.., Σὲ ὑμνοῦμεν, Τὴν γὰρ σὴν μήτραν*). Τὰ δὲ αὐτόγραφα μουσικὰ χειρόγραφα εἶναι τουλάχιστον ἑξί. (Βλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σ. 43). Ὁ Δανιήλ παραδίδει τὸ «*εἰρμολογικόν*» Ἀναστασιματᾶριον (κώδικες Ξηροποτάμου 374 καὶ Μεταμορφώσεως 206) μὲ μέλος προδρομικὸ αὐτὸ τοῦ Πέτρου, ὅπου περιέχονται σὺν

βάσεις για τὴ δημιουργία τοῦ νέου ὕφους. Σὰν ἀποτέλεσμα, ἐμφανίζεται παράλληλα μὲ τὸ συντετμημένο-ἀργὸ στιχηραρικὸ μέλος ποῦ καταγράφει ἀργότερα ὁ Πρωτοψάλτης Ἰάκωβος, τὸ νέο-σύντομο στιχηραρικὸ μέλος ποῦ φθάνει στὴν τελείωσή του μὲ τὸ Δοξαστάριο τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου. Τὴν ἴδια ἐξέλιξη ἀκολουθοῦν καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ψαλτικῆς μελοποιίας²⁴. Ὁ λαμπαδάριος Πέτρος παραδίδει συντετμημένο τὸ Εἰρμολόγιο τοῦ Μπαλασίου, ἐνῶ σημαντικὴ διαφοροποίηση παρατηρεῖται καὶ στὴν μελοποίηση μελῶν τοῦ παπαδικοῦ γένους· ἡ ἐκτύλιξη τῆς μελωδίας εἶναι ἀρκετὰ συντομότερη, λείπουν οἱ πλατυσμοὶ τοῦ μέλους ἐνῶ, εἰδικότερα στὴ μελοποίηση τῶν χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν, ἀποφεύγεται ἡ τριπλὴ μελοποίηση τοῦ ἐφυμνίου «Ἀλληλούια» καὶ ἡ ἐπιβολὴ κρατημάτων καὶ ἡχημάτων.

Παράλληλα, τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀναπτύσσεται ἐντονο θεωρητικὸ, καὶ ὄχι μόνον, ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς σχέσεις τῆς «καθ' ἡμᾶς» καὶ τῆς λεγόμενης «θύραθεν» δηλ. τῆς ἐξωτερικῆς (τουρκικῆς ἢ ἀραβοπερσικῆς) μουσικῆς. Συντάσσονται συγκριτικὰ τῶν δύο τεχνῶν θεωρητικὰ ἐγχειρίδια²⁵, ἐνῶ Ἕλληνες καὶ Τούρκοι μουσικοδιδάσκαλοι ἐντρυφοῦν καὶ στὶς δύο μουσικὲς παραδόσεις²⁶. Λίγο ἀργότερα, μάλιστα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας

τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ «Εὐλόγητάρια, σύντομα, εἰρμολογικά» (Βλ. Γρ. Στάθη, *Ἡ Σύντομη καὶ Ἀργὴ Παραδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, ὅπ. π. σ. 393 καὶ σ. 401, ὑποσ. 45).

²⁴ Τὸν ἀκριβὴ ὁρισμὸ τῶν γενῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας μὲ τὶς ἀπαραίτητες διακρίσεις καθενὸς ἐξ αὐτῶν παραδίδει ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης στὴ μελέτη του *Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας* (σσ. 37-47). Τὰ γένη, λοιπόν, τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ψαλτικῆς διακρίνονται ὡς ἑξῆς: στιχηραρικὸ παλαιό, στιχηραρικὸ νέο ἀργὸ καὶ στιχηραρικὸ νέο σύντομο, γιὰ τὸ Στιχηραρικὸ γένος· εἰρμολογικὸ ἀργό, εἰρμολογικὸ σύντομο καὶ καλοφωνικὸ εἰρμολογικὸ, γιὰ τὸ Εἰρμολογικὸ γένος· τὸ καθ' αὐτὸ παπαδικὸ, τὸ μέλος τοῦ Οἰκηματαρίου (Κοντακαρίου), τὸ μέλος τοῦ Μαθηματαρίου καὶ τὸ μέλος τοῦ Κρατηματαρίου, γιὰ τὸ Παπαδικὸ γένος.

²⁵ Ὁ Χαλάτζογλου συντάσσει ἕνα θεωρητικὸ ἐγχειρίδιο μὲ τὸν τίτλο «Σύγκρισις τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν» τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο Ναυπλιώτη στὸ *Περιοδικὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου* (Τεύχος Β', Ἔτος 1900, σσ. 69-75). Σημαντικότερο θεωρητικὸ ἐγχειρίδιο ποῦ περιλαμβάνει καὶ τὴν θεωρητικὴ ἀνάλυση τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς συντάξε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χαλάτζογλου, Κύριλλος πρῶτον ἐπίσκοπος Τήνου, ὁ Μαρμαρινός, μὲ τίτλο «Εἰσαγωγή μουσικῆς κατ' ἐρωταποκρίσιν» στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, κατὰ μίμηση τοῦ διδασκάλου του καὶ κατ' ἀπαίτηση τῶν καιρῶν, στὸν χαρακτήρα καὶ τοὺς ρυθμοὺς τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς. Ἐπίσης, θεωρητικὲς συγγραφὲς περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς κατὰ τὸν 19 αἰ. συνέγραψαν ὁ Δημήτριος Καντεμύρης καὶ ὁ ἀρχὼν Μέγας Ποστέλνικος, Δημήτριος Σοῦτσος. (Βλ. Γ. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 101).

²⁶ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ σχέση διδασκάλου-μαθητῆ τοῦ Πρωτοψάλτη Δανι-

καὶ σχεδὸν παράλληλα μὲ τὶς πρῶτες ἔντυπες ψαλτικές ἐκδόσεις, ἐμφανίζονται καὶ ἔντυπες ἐκδόσεις ἐξωτερικῶν – τῶν «νεωτέρων καὶ ἡδυτέρων» ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται - μελῶν²⁷.

2. Τὸ προκείμενο θέμα.

Ἡ μουσικὴ κατέχει εἰδικὴ καὶ πρωτεύουσα θέσιν στὴ λατρεία τῆς ἐκκλησίας μας. Στὴν ἱστορικὴ της πορεία, ἡ μουσικὴ αὐτὴ δέχθηκε σημαντικὴ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη καὶ ἐξελίχθηκε σὲ ὑψηλὴ τέχνη. Ὑπηρετήθηκε δὲ ἀπὸ μία χορεία μεγάλων μελουργῶν καὶ ψαλτῶν, μία πολυπληθέστατη σύναξη ἐλλήνων συνθετῶν, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τὸν ἐλληνικὸ μουσικὸ πολιτισμό. Τὸ ἔργο αὐτῶν τῶν ὑπερχιλίων ἐπώνυμων συνθετῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς, ἀποτελεῖ τὴν μουσικὴ μας ταυτότητα, κατατασσόμενο στὰ ὑψηλότερα κληροδοτήματά μας.

Τὸ θέμα τῆς παροῦσης ἐργασίας «Δανιὴλ Πρωτοψάλτης, Βίος καὶ Ἔργο», ἐπιλέχθηκε μεταξὺ ἄλλων κυρίως λόγῳ τῆς πρωτοτυπίας του. Αὐτὴ ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι παρὰ τὴν εὐρεία διάδοση μέρους τοῦ μελοποιητικοῦ ἔργου τοῦ Πρωτοψάλτη, λείπει μιὰ ὀλοκληρωμένη ἐπιστημονικὴ συγγραφὴ ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένη στὴ ζωὴ καὶ τὴν πολυσχιδῆ ψαλτική, διδακτικὴ, ὕμνογραφικὴ καὶ μελοποιητικὴ του δραστηριότητα τόσο ἀπὸ τὴν ἐλληνόγλωσση ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ξενόγλωσση σχετικὴ βιβλιογραφία. Μόνο κάποιες σύντομες, ἀποσπασματικὲς καὶ μεμονωμένες ἀναφορὲς ἀπαντῶνται σὲ ὀλιγάριθμες ἱστορικὲς καὶ μουσικολογικὲς πραγματεῖες

ἦλ μὲ τὸν φίλο του, Χανεντὲ (=μελωδὸς) Ζαχαρία, Βυζάντιο στὴν καταγωγὴ, κορυφαῖο ἐκπρόσωπο τῆς τουρκικῆς μουσικῆς κατὰ τὸ β' μισό τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, ὁ Δανιὴλ διδάχτηκε τὴν τουρκικὴ μουσικὴ ἀπὸ τὸν μαθητὴ του καὶ τοῦ ἀντεδίδαξε ἐκκλησιαστικὰ μέλη. Μάλιστα, ὁ Ζαχαρίας φέρεται καὶ ὡς μελοποιὸς εἰρμῶν τοὺς ὁποίους κατέγραψε μὲ βυζαντινὴ παρασημαντικὴ ὁ δάσκαλός του (βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σσ. XLIX-XL). Περὶ τῆς σχέσεως εἰδικὰ τοῦ Δανιὴλ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μουσικὴ, βλ. στὴν οἰκεία παράγραφο.

²⁷ Τὸ 1830 ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς καὶ ὁ Σταυράκης Βυζαντίος, ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐκδίδουν τὴν *Εὐτέρπη*, ποῦ περιέχει ἀμιγῶς ἐξωτερικὰ μέλη μὲ βυζαντινὴ παρασημανση (βλ. Θεοδώρου Φωκαεῶς καὶ Σταυράκη Βυζαντίου, *Βίβλος καλουμένη Εὐτέρπη*, Κ/πολις 1830).

τῶν ιθ' καὶ κ' αἰ., χωρὶς ὥστόσο κάποιοις ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν νὰ ἐμβαθύνει στὰ σημαντικότερα γεγονότα τῆς ζωῆς του καὶ στὴν οὐσία τοῦ ἔργου του.

Ἡ ἐξεύρεση τῶν ἀπαιτούμενων γιὰ τὴν πληρότητα αὐτῆς τῆς μελέτης πληροφοριῶν καὶ προπάντων ὅσων ἀφοροῦν στὴν βιοτὴ τοῦ Πρωτοψάλτη, ἀπεδείχθη ἀρκετὰ κοπιώδης καὶ χρονοβόρα. Κι αὐτὸ διότι ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν συστηματικὰ ὅλα τὰ ἱστορικὰ – μουσικολογικὰ συγγράμματα τῶν μεταγενέστερων αὐτοῦ μελετητῶν ὥστε νὰ συγκριθοῦν, ἀντιπαρατεθοῦν καὶ ἐξετασθοῦν ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἱστορικὴ τους ἀλήθεια τὰ ἀναφερόμενα στὸν Δανιήλ στοιχεῖα πὺν ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς παρέχει. Τὸ κυριότερο, ὅμως, ἦταν ὅτι ἔπρεπε νὰ διερευνηθεῖ καὶ ἐξετασθεῖ ἐνδελεχῶς καὶ σὲ βάθος ὁ χειρόγραφος μουσικὸς πλοῦτος, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ιη' αἰ. ἕως τὰ τέλη τοῦ ιθ' αἰ., ποῦ φυλάσσεται σὲ βιβλιοθηκὲς Μονῶν, Πανεπιστημίων, Μητροπόλεων, Ἰδρυμάτων, ἰδιωτικὲς συλλογὲς ἢ ὅπου ἄλλοῦ καὶ στὸν ὁποῖο ἀποθησαυρίζονται τὰ πολυπληθῆ μελουργήματα τοῦ Δανιήλ ἀπὸ κοινῶν μὲ κάποιες –διάσπαρτες– ἀναφορὲς καὶ μαρτυρίες γιὰ τὸ πρόσωπό του.

Γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἱεροψαλτικοῦ κόσμου στὶς μέρες μας ὁ Δανιήλ εἶναι, θὰ λέγαμε, μιὰ «παρεξηγημένη», μιὰ ὑποτιμημένη μουσικὴ προσωπικότητα. Ἐντούτοις, ὑπῆρξε μιὰ μουσικὴ διάνοια ποῦ σφράγισε μιὰ ὁλόκληρη ἐποχὴ γιὰ τὰ ψαλτικὰ πράγματα.

Καινοτόμος μελοποιός, μεγάλος δάσκαλος τῆς Ψαλτικῆς, ἐξαίρετος ὕμνογράφος καὶ ἄριστος ψάλτης – ἄλλωστε κόσμησε τὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο ἀρχικὰ ὡς δομέστικος καὶ ἀργότερα ὡς λαμπαδάριος καὶ Πρωτοψάλτης γιὰ περισσότερα ἀπὸ 50 συναπτὰ ἔτη - κυρίως ὅμως, αὐτὸ ποῦ τὸν χαρακτηρίζει συνολικά, εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος ἀναμορφωτὴς καὶ διαμορφωτὴς τοῦ νέου ψαλτικοῦ ὕφους ποῦ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του κατὰ τὴν ἐποχὴ του, ἄξιος συνεχιστῆς τῆς παραδόσεως ποῦ κληρονόμησε

ἀπὸ τοὺς προκατόχους καὶ διδασκάλους του, Παναγιώτη Χαλάτζογλου καὶ Ἰωάννη Τραπεζούντιο τοὺς Πρωτοψάλτες.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νέου «μέσου» στιχηρατικοῦ μέλους καὶ ἡ πλήρης μελοποίηση τοῦ Ἀναστασιματαρίου καὶ κάποιων στιχηρῶν καὶ Δοξαστικῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ μὲ τὸ νέο αὐτὸ μέλος, ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὰ παπαδικὰ μέλη τῆς θείας Λειτουργίας, οἱ ἐξηγήσεις παλαιότερων μελῶν, οἱ πολυάριθμες μελοποιήσεις κρατημάτων, καλοφωνικῶν μαθημάτων καὶ εἰρμῶν ἀποτελοῦν τρανὴ ἀπόδειξη καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς παραπάνω διαπίστωσης, ὅπως θὰ καταδειχθεῖ στὴ συνέχεια. Φαίνεται ὅμως ὅτι κάποιες ἀτυχεῖς γι' αὐτὸν ἱστορικὲς συγκυρίες συνετέλεσαν στὸ νὰ μὴν τοῦ ἀποδοθεῖ ἀπὸ τοὺς νεότερους ἡ τιμὴ καὶ ἀναγνώριση ποὺ φυσιολογικὰ τοῦ ἀνήκει. Πρωτίστως καὶ κατὰ κύριο λόγο, ἀναφερόμαστε στὴν παράλληλη μὲ τοῦ Δανιὴλ μελοποιητικῆ δράση μιᾶς ἄλλης μεγάλης μουσικῆς φυσιογνωμίας, τοῦ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, καὶ κυρίως στὴν καταγραφή τῆς τρέχουσας ἀσματολογίας ἀπὸ τὸν Πέτρο καὶ πολὺ περισσότερο στὴν εὐρύτατη διάδοση τοῦ ἔργου του ἀπὸ τοὺς μαθητές του στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια -σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἰσχνὴ διάδοση τοῦ ἔργου τοῦ Πρωτοψάλτη, μὲ ἐξαίρεση τὰ παπαδικὰ καὶ καλοφωνικὰ μέλη - μὲ ἀποτέλεσμα τὸν «παραγκωνισμό» τῶν μελοποιήσεων τοῦ Δανιὴλ ἀπὸ τὴν ἐν χρήσει ψαλτικὴ πράξη. Ἐντούτοις, ἡ μέγιστη συμβολὴ τοῦ Πρωτοψάλτου δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ παραγνωρισθεῖ ἀπὸ τὴν μουσικολογικὴ καὶ ἱεροψαλτικὴ κοινότητα, ἐφόσον αὐτὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ κύριος θεμελιωτὴς τοῦ νέου τρόπου μελοποιίας.

Αὐτὸ τὸ ὁμολογουμένως δυσαναπλήρωτο κενὸ στὴν περὶ τοῦ βίου καὶ ἔργου τοῦ τυρναβίτη μελουργοῦ βιβλιογραφία φιλοδοξεῖ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, νὰ καλύψει ἡ παροῦσα.

3. Δομὴ καὶ διάρθρωση.

Ἡ σύνολη ἐργασία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη Εἰσαγωγή, ποὺ περιλαμβάνει μιὰ συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ περιγραφὴ τῆς ψαλτικῆς κατάστασης μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ ἀκμῆς τοῦ Δανιήλ, στὸ β' ἡμισυ τοῦ ιη' αἰ., καὶ δυὸ κεφαλαιώδη Μέρη.

Τὸ Πρῶτο Μέρος πραγματεύεται τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Δανιήλ ὡς ἱστορικὴ προσωπικότητα καὶ διασαφηνίζει τὰ τῆς ἱστορικῆς του διαδρομῆς ἀπὸ τὴν γέννησή του μέχρι καὶ τὸν θάνατό του. Τὸ Πρῶτο Μέρος χωρίζεται σὲ δυὸ Κεφάλαια. Τὸ πρῶτο ἐξ' αὐτῶν ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ στὰ ἐντοπισμένα σὲ ἔντυπα βιβλία καὶ χειρόγραφους μουσικούς ἢ μὴ κώδικες βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Πρωτοψάλτου. Σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ ὅτι ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ζωὴ τοῦ Δανιήλ στὰ Πατριαρχεῖα, τὴν γέννηση καὶ τὴν κατὰγωγὴ του, τοὺς διδασκάλους του στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ψαλτικῶν ὀφφικίων καὶ τὸν θάνατό του. Στὸ τέλος δὲ τοῦ κεφαλαίου παρατίθεται ἓνας συνοπτικὸς βιογραφικὸς πίνακας ποὺ περιλαμβάνει κωδικοποιημένα τὰ κομβικὰ σημεῖα τοῦ βίου του.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο τοῦ Πρώτου Μέρους ἀσχολεῖται μὲ τὸν δομῆςτικο, λαμπαδάριο καὶ Πρωτοψάλτη Δανιήλ. Σ' αὐτὸ συμπεριλαμβάνεται πίνακας χειρογράφων κωδίκων ὅπου ὁ Δανιήλ ἀναφέρεται ὡς κάτοχος ἑνὸς τῶν τριῶν ὀφφικίων ἐνῶ στὴ συνέχεια παρουσιάζονται ἕτεροι χαρακτηρισμοὶ ποὺ ἀποδόθηκαν στὸν Πρωτοψάλτη ἀπὸ πλῆθος ἐπώνυμων καὶ ἀνώνυμων κωδικογράφων ποὺ ἀνθολογοῦν ἔργα του στὰ πονήματά τους. Ἀκολουθῶς ἀναφερόμαστε στὶς στενὲς σχέσεις του μὲ τὴν λεγόμενη ἐξωτερικὴ μουσικὴ ἐνῶ τὸ κεφάλαιο κατακλείεται μὲ τὴν περὶ τῆς διδακτικῆς του δράσης παράγραφο, ὅπου ἀναφορὰ στὴν διδασκαλία του στὴν Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολὴ τοῦ 1776, καὶ στοὺς γνωστότερους μαθητές του.

Στὸ Δεύτερο Μέρος ἐξετάζεται τὸ πάσης φύσεως ἔργο τοῦ Δανιήλ.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ Δευτέρου Μέρους, μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη περιγραφὴ τοῦ ἔργου του, ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίαση τῆς ἐξηγητικῆς του δραστηριότητος παράλληλα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς μουσικῆς σημειογραφίας. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται ἡ ὕμνογραφικὴ του δράση, ἡ ἐνασχόλησή του δηλαδὴ μὲ τὴν ποίηση δεκαπεντασύλλαβων στίχων καὶ παρουσιάζεται τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ποιημάτων, ἐνῶ ἡ ἐπόμενη παράγραφος ἀφορᾷ στὶς ἐνδείξεις γιὰ τὴν κωδικογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Πρωτοψάλτου μὲ τὴν ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοῦ κώδικα Ἀγίου Στεφάνου Μετεώρων 127 καὶ τοῦ κώδικα Κουτλουμουσίου 402, ποὺ κατὰ πᾶσα πιθανότητα προήλθαν ἀπὸ τὴν δική του γραφίδα. Στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου παρατίθεται ἕνας ἀναλυτικὸς ἐργογραφικὸς πίνακας τῶν Ἀπάντων τοῦ Πρωτοψάλτη, τὸ σύνολο δηλαδὴ τῶν μελοποιήσεων του καὶ ἐκτενὴς σχολιασμὸς ἐπ’ αὐτοῦ.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ Δευτέρου Μέρους ἀφορᾷ στὴν διάδοση τῶν ἔργων τοῦ Δανιήλ. Ὁ ἀναλυτικὸς πίνακας χειρογράφων περιλαμβάνει ὅλα τὰ μουσικὰ χειρόγραφα στὰ ὁποῖα ἀνθολογοῦνται συνθέσεις τοῦ Πρωτοψάλτη, καὶ εἶναι ταξινομημένος κατὰ σύνθεση. Στὴ συνέχεια ἀναφέρονται οἱ ἐπώνυμες καὶ ἀνώνυμες ἐξηγήσεις καὶ συντμήσεις μελῶν τοῦ Δανιήλ ἐνῶ ἀκολουθεῖ δεύτερος ἀναλυτικὸς πίνακας, αὐτὴ τὴ φορὰ γιὰ τὶς σταχυολογούμενες στὰ πρῶτα ἔντυπα μουσικὰ βιβλία συνθέσεις.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο ἀφορᾷ στὴ Μελοποιία καὶ τὴν Συμβολὴ τοῦ Πρωτοψάλτη στὴν ἐξέλιξή της. Ἐδῶ ἀναφερόμαστε ἐπιγραμματικὰ στὶς μελοποιητικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς καὶ διεξοδικότερα στὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου ποὺ ἀποδίδεται στὸν Δανιήλ, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ κεφαλαίου σχετίζεται μὲ τὴν μορφολογικὴ ἐξέταση ἐπιλεγμένων συνθέσεων του: τοῦ Πολυελέου *Δοῦλοι, Κύριον*, τοῦ Χερουβικοῦ Ὕμνου *Οἱ τὰ Χερουβίμ σὲ ἦχο α΄*, τοῦ καλοφωνικοῦ μαθήματος *Μεγάλυνον, ψυχὴ μου καὶ*, ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Στιχηραρίου, τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἐν τέλει, ἐπιχειρεῖται μιὰ γενικὴ ἀποτίμηση τῆς συμβολῆς τοῦ Δανιήλ στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Χρόνος γεννήσεως καὶ θανάτου τοῦ Δανιήλ.

Εἶναι πραγματικὰ ἄξιο ἀπορίας, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ σύνηθες, τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μεγάλους μουσικούς, ψάλτες καὶ κωδικογράφους τῶν περασμένων αἰώνων – χωρὶς βέβαια νὰ λείπουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις πού, μᾶλλον, ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα - εἶναι ἐλάχιστα τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα στὰ ὅποια μὲ ἀσφάλεια θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ ὁ ἐπίδοξος ἐρευνητής. Γιὰ τοὺς περισσότερους ἐξ' αὐτῶν, λείπουν οἱ σαφεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τους ἀπὸ σύγχρονους ἢ μεταγε-

νέστερους μουσικούς καὶ ἱστορικούς· λείπουν δηλ. πληροφορίες ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ φωτίσουν ἄγνωστες πτυχές τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς οἰκογενειακῆς τους ζωῆς, νὰ μᾶς γνωρίσουν τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐργάστηκαν, ἀκόμη δὲ καὶ τοὺς παράγοντες ποῦ ἐπέδρασαν στὴν καλλιτεχνικὴ τους δημιουργία. Ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Δανιήλ, μόνο ἔμμεσες πηγές μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὴν ἔρευνα ὅσον ἀφορᾷ στὴν γέννηση, στὴ βιοτὴ καὶ τελικὰ στὸν θάνατό του.

Δυστυχῶς, ἡ χειρόγραφη καὶ ἔντυπη παράδοση δὲν μᾶς ἄφησε ἐπαρκῆ ἀποδεικτικὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ χρόνο γεννήσεως καὶ θανάτου τοῦ μεγάλου μελουργοῦ. Μποροῦμε, ὅμως, βασισμένοι σὲ τεκμηριωμένες ἐπιστημονικὲς μελέτες καὶ καταγεγραμμένες ἱστορικὲς μαρτυρίες - ἀναφορὲς στὸ πρόσωπό του νὰ προσδιορίσουμε αὐτὸν τὸν χρόνο, ἔστω προσεγγιστικά.

1.1. Γέννηση.

Ὁ Δανιήλ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ φημισμένου Πρωτοψάλτου Παναγιώτου Χαλάτζογλου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως σαφῶς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀρχιδιάκονος Ἀντιοχείας Νικηφόρος Καντουνιάρης ὁ Χίος, σὲ δύο αὐτόγραφους κώδικές του.

Στὸν πρῶτο, τὸν κώδικα Βατοπαιδίου 1427, γραμμένο στὰ 1810 καὶ στὴ σελ. 659, ὁ Νικηφόρος παραθέτει πίνακα τῶν κατὰ καιροὺς ἀκμασάντων στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ ἀναφέρει λιτὰ· «Δανιήλ, πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ μαθητὴς Παναγιώτου Χαλάτζογλου»²⁸.

Στὸν δεύτερο κώδικα, τὸν Ξηροποτάμου 318 γραμμένο περὶ τὸ 1810-1815, κάνει τὴν ἴδια σαφῆ ἀναφορὰ προσθέτοντας καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Τραπεζουντίου στοὺς μαθητὲς τοῦ Χαλάτζογλου· «Παναγιώτης Χαλάτζογλους, ὁ εἰς ἄκρον φθονερός, σύγχρονος Πέτρῳ τῷ Περεκέτῃ, καὶ

²⁸ Βλ. S. Eustratiades, Arcadios deacon, *Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos*, Harvard Theological Studies, XI, Cambridge, Harvard University Press, 1924, pp. 226-227.

διδάσκαλος Ἰωάννη καὶ Δανιήλ τοῖς Πρωτοψάλταις»²⁹. Ἀκόμη, ἡ χρονολογία διαδοχῆς στὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο τοῦ Παναγιώτη Χαλάτζογλου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο, τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς στὸ ἔτος 1736³⁰, συνεπῶς ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ καὶ ἔπειτα ὁ Δανιήλ, ἀκολουθώντας στὰ ὀφθίκια τὸν Ἰωάννη, διακονεῖ στὸ Πατριαρχεῖο ὡς λαμπαδάριος. Συνυπολογίζοντας τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δανιήλ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς δεμέστικος (ἔνν. δομέστικος) τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας σὲ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχου Σεραφεῖμ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1734³¹ καὶ μὲ δεδομένο ὅτι γιὰ νὰ ἀναλάβει τέτοια εὐθύνη προϋπετίθετο ἀντίστοιχη ψαλτικὴ ἐπάρκεια καὶ ἐμπειρία, ἄρα καὶ μακροχρόνια μαθητεία³², μπορούμε βάσιμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατὰ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τοῦ δομεστίκου στὸν πατριαρχικὸ ναό, βρισκόταν τουλάχιστον στὴν ἡλικία τῶν 25-30 ἐτῶν.

Ἐπομένως, ὡς χρόνος γεννήσεώς του θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τὸ διᾶστημα τῶν ἐτῶν λίγο πρὶν τὸ 1710.

1.2. Θάνατος.

Γιὰ τὸν θάνατό του, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χρυσάνθος μὲ μιὰ σύντομη ἀλλὰ περιεκτικὴ ἀναφορὰ: «Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, ἡ μελωδικὴ σάλπιγξ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, κατήγετο ἀπὸ τὸ Τούρναβον κατὰ τὴν Λάρισσαν, περὶ δὲ τὸ ,αψπθ', Δεκεμβρίου κγ', ἡμέρα Σαββάτῳ εἰς τὰς 12 ὥρας ἔδωκε τὸ κοινὸν χρέος»³³. Πληροφορούμαστε ἔτσι ὅτι ὁ Πρωτοψάλτης Δανιήλ πέθανε στὶς 23 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1789, ἡμέρα Σάββατο, κατὰ πάσα πιθανότητα στὴν Κωνσταντινούπολη. Φαίνεται ὅτι ἡ σημείωση αὐτὴ τοῦ Χρυσάν-

²⁹ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Αθήναι 1976, σ. 147.

³⁰ Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, *Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*, Μνημοσύνη, Τόμος Β', 1969, σ. 76. Ο Γ. Ἰ. Παπαδόπουλος (*Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, σ. 101) ἐσφαλμένως τοποθετεῖ τὴν διαδοχὴ τοῦ Χαλάτζογλου ἀπὸ τὸν Τραπεζούντιο, κατὰ τὸ 1748.

³¹ Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 88, καὶ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, Byzant. Zeitschrift 11 (1902), σσ. 66-67, καὶ τοῦ ἰδίου, *Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ*, ΕΠ 8 (1904), σ. 18. Δημοσιεύθηκε καὶ ἀργότερα στὸν Ἐκκλησιαστικὸ Φάρο, Τόμος Στ', Ἔτος 1910.

³² Πρβλ. ἐδῶ τὴν γνωστότατη «νουθεσία πρὸς μαθητὰς» τοῦ Πρωτοψάλτου Παναγιώτη Χρυσάφη: «ὁ θέλων μουσικὴν μαθεῖν καὶ θέλων ἐπαινεῖσθαι, θέλει πολλὰς ὑπομονὰς, θέλει πολλὰς ἡμέρας...».

³³ Βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XXXV, σημ. γ'.

θου περὶ τῆς ἡμερομηνίας θανάτου τοῦ Δανιήλ ἔγινε δεκτὴ ὡς ἀξιόπιστη ἀπὸ ὅσους μεταγενέστερους θὰ ἔγραφαν γιὰ τὸν συγκεκριμένο Πρωτοψάλτη. Κατὰ συνέπεια, ὅλες οἱ ἐξετασθεῖσες πηγές συμφωνοῦν ὅτι ὁ Δανιήλ ἐτελεύτησε στὶς 23 Δεκεμβρίου 1789³⁴. Στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Δανιήλ δὲν ζεῖ μετὰ τὸ 1790 συνηγοροῦν καὶ πλεῖστες ἄλλες μαρτυρίες, ἐντοπισμένες σὲ χειρόγραφους μουσικοὺς κώδικες ποὺ περιέχουν μελοποιήματά του.

Ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸν κώδικα 981 τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων³⁵, γραμμένο περὶ τὰ τέλη τοῦ 17- αἰῶνος, ὅπου (σελ. 29) ἡ σημαντικὴ ἀναφορὰ· «*Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ καὶ τῶν χερουβικῶν· συντεθέντα (sic) παρὰ τοῦ μακαρίτου κὺρ Δανιήλ, πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*»³⁶. Σὲ ἄλλον κώδικα, τὸν Ἀγ. Στεφάνου 49, ἓνα χειρόγραφο τοῦ Στεφάνου Δημητρίου Ζαρκιώτου ποὺ γράφτηκε κατὰ μαρτυρία τοῦ γραφέως στὰ 1793, στὸ φ. 127r ἀνθολογεῖται ἡ Δοξολογία τοῦ Δανιήλ σὲ ἦχο βαρὺ, μὲ τὴν σημείωση· «*τοῦ μακαρίου κὺρ Δανιήλ Πρωτοψάλτου*»³⁷ ἐνῶ λίγο πρὶν κάτω (φ. 187r), ὁ κωδικογράφος μας, ἐπαναλαμβάνει· «*Κοινωνικὰ τοῦ ὁλον ἐνιαντοῦ, συντεθέντα παρὰ τοῦ μακαρίτου κὺρ Δανιήλ, Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*». Παρόμοια ἀναφορὰ, δηλαδὴ «*τοῦ μακαρίτου Δανιήλ Πρωτοψάλτου*», ἀπαντᾷ καὶ σὲ κώδικα τῆς Μονῆς Κωνσταμονίτου, ποὺ γράφτηκε μετὰ τῶν ἐτῶν 1790 καὶ 1800 (Κωνσταμονίτου 93, φ. 23r)³⁸.

Συνεπῶς, δὲν χωρεῖ καμία ἀμφισβήτηση· ὁ Δανιήλ πεθαίνει στὶς 23 Δεκεμβρίου 1789, ἡμέρα Σάββατο, κατὰ πάσα πιθανότητα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν θέση του στὴν πρωτοψαλτία καλεῖται νὰ ἀναλάβει ὁ Ἰάκωβος Πελοποννήσιος.

³⁴ Βλ. Χ.Γ. Πατρινέλη, *Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*, ὅπ. π., σσ. 78 καὶ 79, καὶ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 102, καὶ τοῦ ἰδίου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 314, καὶ Μ. Γεδεών, *Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ*, Κ/πολις 1884, σ. 214.

³⁵ Ἰβήρων 981, χφ τοῦ Δανιήλ Πελοποννησίου.

³⁶ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', Ἀθήνα 1993, σ. 795-803.

³⁷ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Μετέωρα*, Ἀθήνα 2006, σ. 347.

³⁸ «Ἔτερος πολυέλεος· σύνθεσις τοῦ μακαρίτου Δανιήλ Πρωτοψάλτου· ἦχος δ', Δούλοι, Κύριον». Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Ἀθήνα 1975, σ. 677 καὶ 679.

2. Καταγωγή, μουσικὴ κατάρτιση καὶ σπουδές.

2.1. Καταγωγή.

Τόσο ἡ χειρόγραφη μουσικὴ παράδοση ὅσο καὶ οἱ μεταγενέστερες ἔντυπες μουσικὲς ἢ μὴ ἐκδόσεις, συμφωνοῦν ὅτι ὁ Δανιήλ εἶχε πατρίδα τὸν Τύρναβο, τὴν πόλη τῆς Θεσσαλίας ποὺ βρίσκεται κτισμένη στὶς παρυφές τοῦ Ὀλύμπου, βόρεια τῆς Λάρισας. Γιὰ τὴν καταγωγή του μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χρυσάνθος στὸ Μέγα Θεωρητικόν· «Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, ἡ μελωδικὴ σάλπιγξ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, κατήγετο ἀπὸ τὸ Τούρναβον κατὰ τὴν Λάρισσαν»³⁹. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἔγκριτους ἱστορικούς, ὅπως ὁ Γ. Παπαδόπουλος καὶ ὁ Μ. Γεδεών⁴⁰. Ὅλοι δὲ οἱ μεταγενέστεροι αὐτῶν συγγραφεῖς, στὶς διάφορες μουσικολογικὲς ἢ ἱστορικὲς μελέτες τους, χρησιμοποιοῦν ἀβίαστα αὐτὴν τὴν πληροφορία.

Ὁ Τύρναβος, καθόλη τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, ἀποτελοῦσε πνευματικὸ, θρησκευτικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, μὲ ἀξιοζήλευτη ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα. Εἰδικότερα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 16^{ου} αἰ., στὴν πόλη λειτουργοῦσε ἡ περίφημη Σχολὴ τοῦ Τυρνάβου, γνωστὴ ὡς «Ἑλληνομουσεῖο», στὴν ὁποία ἀργότερα δίδαξαν ἐπιφανεῖς Τυρναβίτες καὶ ἄλλοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους (ὅπως οἱ Ἀλεξανδρίδης, Ἰωάννης Πέζαρος, Κων/νος Κούμας⁴¹ κ.ἄ.). Ἐνδεικτικὸ τῆς περιόδου ἀκμῆς ποὺ διήγε ἡ πόλη εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 16^{ου} αἰ. ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης εἶχε μεταφερθεῖ στὸν Τύρνα-

³⁹ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XXXV, σημ. γ'.

⁴⁰ Γ. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 102, καὶ τοῦ ἰδίου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 313, Μ. Γεδεών, *Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ*, Κων/πολις 1884, σ. 213.

⁴¹ Αναλυτικὴ βιογραφία τῶν δυὸ διδασκάλων, τοῦ Ἰωάννου Πέζαρου καὶ τοῦ μαθητῆ του, Κωνσταντίνου Κούμα, παραθέτει ὁ Κ. Ν. Σάθας στὸ ἔργο του· *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν διαλαμπάντων Ἑλλήνων*, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεργείας (1453-1821), Ἀθῆναι 1868, σσ. 590-593 (για τὸν Πέζαρο) καὶ 676-678 (για τὸν Κούμα, ὅπου καὶ τὸ σύνολο τῶν συγγραμμάτων του).

βο⁴².

Τὸ ἂν ὁ Δανιήλ ἔζησε τὰ παιδικὰ του χρόνια ἢ ἔστω μέχρι τὴν πρώτη του νεότητα στὴν γενέτειρά του, προτοῦ μετακινηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, δυστυχῶς, δὲν μπορεῖ μὲ ἀκρίβεια νὰ πιστοποιηθεῖ. Ὅπως ἐπίσης δὲν μποροῦμε μὲ ἀσφάλεια νὰ βεβαιώσουμε τὸ ἂν ἔλαβε τὴν βασικὴ ἐγκύκλιο παιδεία στὴ Σχολὴ τῆς πόλης, ἢ ἂν μαθήτευσε σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς λόγιους καὶ διδασκάλους ποὺ δροῦσαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ στὴν περιοχὴ. Πάντως, ἂν ὄχι νωρίτερα, τουλάχιστον στὰ τέλη τῆς ἐφηβικῆς του ἡλικίας (γύρω στὰ 1730) βρέθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη εἴτε – τὸ πιθανότερο, ὅπως δείχνει ἡ μετέπειτα ζωὴ του – γιὰ νὰ σπουδάσει τὴν Ψαλτικὴ, εἴτε γιὰ βιοποριστικοὺς λόγους⁴³. Ἦταν, ἄλλωστε, ἀρκετὰ συνηθισμένο φαινόμενο γιὰ τοὺς νέους τῆς ἐπαρχίας νὰ ἀναζητοῦν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης ἀφ’ ἑνός, ἢ καὶ τὴ δυνατότητα νὰ σπουδάσουν στὴν περίφημη Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ ποὺ λειτουργοῦσε στὸ Πατριαρχεῖο, ἀφ’ ἑτέρου.

Ὁ Τύρναβος, καὶ μπορεῖ νὰ σεμνύνεται γι’ αὐτό, ἀποτελεῖ γενέτειρα πόλη καὶ ἄλλων γνωστῶν ἢ λιγότερο ἐπώνυμων μελουργῶν. Καταγωγὴ «ἐκ τῆς ἀριζήλου πολιτείας Τυρνάβου»⁴⁴, εἶχε μιὰ μεγάλη μουσικὴ φυσιογνωμία ποὺ ἔζησε καὶ ἤκμασε περίπου ἕναν αἰῶνα νωρίτερα. Πρόκειται γιὰ τὸν ἕναν ἐκ τῶν τεσσάρων λαμπρῶν μελουργῶν καὶ διδασκάλων τῶν τελῶν τοῦ 17^{ου} αἰ., τὸν μαθητὴ τοῦ περίφημου Πρωτοψάλτη τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Παναγιώτη Χρυσάφη τοῦ νέου, τὸν Γερμανὸ, ἀρχιερέα Νέων Πατρῶν⁴⁵ (τῆς σημερινῆς Ὑπάτης Φθιώτιδος). Τὴν χορεία δὲ τῶν τυρναβι-

⁴² Βλ. Β. Γ. Σκρούμπη, *Τύρναβος, Ἱστορικὲς-Λαογραφικὲς Ἀναδρομὲς*, Β’ ἔκδοση, Δήμος Τυρνάβου, Τύρναβος 2001, σ. 16.

⁴³ Πολλοὶ νέοι, κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, μετακόμισαν στὴν Πόλη γιὰ νὰ ἐργαστοῦν ἢ νὰ σπουδάσουν. Τὸ πλῆθος τῶν νεομαρτύρων ποὺ μαρτύρησε ἐκεῖ καὶ εἰδικὰ ἡ μελέτη τοῦ βίου τους, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴν μετάβασή τους στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφορές, ἐπιβεβαιώνουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές.

⁴⁴ Ἰβήρων 696, φ. 120ν.

⁴⁵ Γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Γερμανοῦ, μᾶς πληροφορεῖ ὁ κώδικας Ἰβήρων 696, φ. 120ν, μιὰ Ἀνθολογία γραμμένη στὸ β’ ἡμισυ τοῦ 17^{ου} αἰ. Περισσότερα γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ δράση καὶ τὸ συνθετικὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ βλ. σὲ Γρ. Στάθη, *Γερμανὸς Ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν* (β’ ἡμισυ 17^{ου} αἰῶνος). *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, ζ’ Μουσικολογικὴ Σπουδὴ, Ἀνάτυπο, Ἀθήνα 1998, ΕΚΠΑ, «Ἐπίσημοι Λόγοι περιόδου ἀπὸ 31.8.1988 ἕως 31.8.1991», Τόμος Λ’, σσ. 391-418, καὶ τοῦ ἰδίου, *Γερμανὸς Νέων Πατρῶν*, «Μελουργοὶ

τῶν μελοποιῶν, μὲ σαφῶς μικρότερη ἀλλὰ ὡς ἓνα βαθμὸ σημαντικὴ με-
λουργικὴ δράση, συμπληρώνουν συνθέτες ὅπως ὁ Ἀθανάσιος Τυρναβίτης,
ποῦ μελοποίησε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα σειρὰ συντόμων Κεκραγαριῶν⁴⁶
καὶ πέντε ἐκτενῆ Χερουβικά⁴⁷ καὶ ὁ συνθέτης καὶ κωδικογράφος Στέργιος
Τυρναβίτης ποῦ ἔζησε μεταξὺ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ιη' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ
ιθ' αἰ. καὶ συνέθεσε τέσσερα Κοινωνικά⁴⁸ καὶ ἓνα Χερουβικὸ⁴⁹, ἐνῶ συνέ-
γραψε καὶ δυὸ αὐτόγραφους κώδικες, τοὺς Βατοπαιδίου 1459⁵⁰ (Ἀνθολογία
τοῦ ἔτους 1782) καὶ Παντελεήμονος 981⁵¹ (Ἀναστασιματάριον Χρυσάφου
τοῦ νέου), μὲ τὴν ὑπογραφή· «Τέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου εἰς Λάρισαν·
χεῖρ Στεργίου τοῦ καὶ ψάλτου - 1795 Ὀκτωβρίου 25».

Ἐπιπλέον, ἡ εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας ἔχει νὰ ἐπιδείξει με-
γάλο πλῆθος ἀξιόλογων μελοποιῶν, μὲ ἀξιοσημεῖωτη συνεισφορὰ στην
ψαλτικὴ μας παράδοση. Ἐδῶ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ μνημονευθοῦν ὁ πε-
ρίφημος Πρωτοψάλτης Λαρίσης Ἀναστάσιος ὁ Ραψανιώτης⁵², ὁ «μουσικώ-
τατος [...] καὶ ἐκ πόλεως Τρίκκης»⁵³, μαθητὴς τοῦ Ραψανιώτη καὶ καθη-
γούμενος τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, ἱερομόναχος Παρθένιος Ὁρφίδης· ὁ με-
λοποιός, κωδικογράφος καὶ ἐξηγητής, γνωστὸς μαθητὴς τοῦ Πέτρου λαμ-

τοῦ ιζ' αἰώνα», Πρόγραμμα MMA 1995-1996, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Αθήνα 1995, σσ. 31-41.

⁴⁶ Δοχειαρίου 328 (ιη' αἰ.), φ. 186r · «Κεκραγάρια σύντομα, κὺρ Θεοδωράκη Τυρναβίτη». Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Αθήνα 1975, σ. 378.

⁴⁷ Βατοπαιδίου 1254 (ιη' αἰ.), φφ. 547v-552r. «ἕτερα διεξοδικὰ (ἐνν. Χερουβικά) τοῦ κὺρ Θεοδώρου Τουρναβίτου». Βλ. Κων/νου Καραγκούνη, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, IBM, Μελέται, 7, Αθήνα 2003, σσ. 445-446.

⁴⁸ Καρακάλλου 217, φφ. 80r-84v. Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', Αθήνα 1993, σσ. 414-415.

⁴⁹ Καρακάλλου 217, 69v-71r. Βλ. Γρ. Στάθης, ὅπ. π., σ. 413.

⁵⁰ Βλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821, Συμβολὴ στὴν Ἑρευνὰ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 1980, σ. 210.

⁵¹ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Β', Αθήνα 1976, σ. 351.

⁵² Παρὰ τὸ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος δραστηριοποιήθηκε μακριὰ ἀπὸ τὰ δυὸ μεγάλα κέντρα ἀνθησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος, ἐπιβλήθηκε, χάρις στὴ με-
λουργικὴ του δεινότητα, σὲ ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῆς χειρόγραφης μουσικῆς παράδοσης καὶ γνώρισε
εὐρύτατη διάδοση. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς συνθετικῆς του ικανότητος, ὁ καλλωπισμὸς
τοῦ Οἰκηματαρίου. Κατέστη ἔτσι ὁ μόνος ἐπώνυμος μελουργὸς τοῦ Οἰκηματαρίου μετὰ τὸν Ἰωάννη
Κλαδᾶ. Ἐξάλλου, εἶναι καὶ ὁ μόνος μελοποιός, ἐκτὸς τοῦ Πέτρου τοῦ Μπερεκέτη, τοῦ ὁποίου τὸ ἔρ-
γο παραδόθηκε συγκεντρωμένο σὲ ἓναν αὐτοτελὴ κώδικα *Ἀπάντων*.

⁵³ Βλ. Γρ. Στάθης, *Παρθένιος ἱερομόναχος Μετεωρίτης (δ' τέταρτο ιη' αἰ.) – Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἀ-
νάπτυπο, Ἐπίσημοι Λόγοι Περιόδου 1.9.1993 ἕως 31.8.1999, Τόμος ΛΒ', ΕΚΠΑ, Αθήνα 2004, ὅπου καὶ
ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν βιογραφία καὶ ἐργογραφία τοῦ Παρθενίου στοιχεῖα.

παδαρίου⁵⁴, Ρηγίνος «ἐκ κώμης Ζαγοράς τοῦ Πηλίου»· ὁ Δανιήλ Δουσικιώτης ἀπὸ τὴν Ἱερά Μονὴ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Δουσίκου, ποὺ ἤκμασε κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 15' ἕως τὸ α' τέταρτο τοῦ 16' αἰ.· ὁ σύγχρονος τοῦ Δανιήλ Δουσικιώτου, Παῦλος ἱερεὺς ὁ Σκοπελίτης· οἱ ἐπίσης ἐκ Σκοπέλου, Ἰγνάτιος ἱερομόναχος (παραγωγικότατος κωδικογράφος μουσικῶν χειρογράφων⁵⁵ ποῦ ἔζησε μέχρι τὸ γ' τέταρτο τοῦ 16' αἰ.) καὶ Εὐαγγελινὸς Βαϊνόγλου⁵⁶ κ. ἄ.

2.2. Μουσικὴ κατάρτιση - σπουδές.

Γιὰ τὴν μουσικὴ παιδεία τοῦ Δανιήλ, τοὺς διδασκάλους του στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη καὶ τὴν μαθητεία του πλησίον τους, πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε στὸν βρίθοντα σχετικῶν μαρτυριῶν καὶ ἀναφορῶν χειρόγραφο μουσικὸ πλοῦτο, ὅπως καὶ στὰ ἐμπεριστατωμένα καὶ ἔγκυρα συγγράμματα τῶν ἀξιόλογων μεταγενέστερων ἱστορικῶν ποὺ μᾶς παρέχουν ἀντίστοιχες σημαντικὲς πληροφορίες.

Διδάσκαλος τοῦ Δανιήλ φέρεται, κατ' ἀρχήν, ὁ Τραπεζούντιος στὴν καταγωγὴ Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Παναγιώτης ὁ Χαλάτσογλου⁵⁷, σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ προμνημονευθέντος κώδικα Ξηροποτάμου 318⁵⁸, ὅπου ἀπὸ τὸ φ. 140r καὶ ἐξῆς ὑπάρχει ἀναλυτικὸς ἀλφαβητικὸς κατάλογος «τῶν ὅσων κατὰ διαφόρους καιροὺς ἤκμασαν ἐν τῇ μουσικῇ τῇ ἐκκλησιαστικῇ, καὶ μερικῶς περὶ διαθέσεων τούτων». Λίγο πιὸ κάτω, διαβάζουμε· «Παναγιώτης Χαλάτσογλους, ὁ εἰς ἄκρον φθονερός, σύγχρονος

⁵⁴ Κουτλουμουσιῦ 441, ἀρχὲς 16' αἰ, αὐτόγραφο τοῦ Ρηγίνου. Στὸ φ. 1r ἀναγράφεται· «Παλαιὰ κατ' ἤχον Κεκραγάρια, ἅτινα ἐξηγήθησαν παρὰ κυρ Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ ἡμέτερου διδασκάλου πρὸς ὠφέλειαν τῶν φιλομαθῶν». Παρόμοιες ἀναφορές, ἐνδεικτικὲς τῆς σχέσης μαθητείας Ρηγίνου καὶ Πέτρου ἀπαντοῦν καὶ λίγο πιὸ κάτω (φ. 61r).

⁵⁵ Βλ. Μ. Χατζηγιακουμὴ, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σσ. 45, 161, 166-167.

⁵⁶ Ὁ Εὐαγγελινὸς Σκοπελίτης ἐκτὸς ἀπὸ ἀξιόλογος μελοποιὸς ὑπῆρξε καὶ γραφέας ἐπτὰ μουσικῶν κωδίκων. Περισσότερα γιὰ τὸν μελουργὸ καὶ κωδικογράφου Εὐαγγελινό, βλ. σὲ Κων/νου Καραγκούννη, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, ὅπ. π., σσ. 449-452.

⁵⁷ Γιὰ τὸν Πρωτοψάλτη Παναγιώτη Χαλάτσογλου βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π. σ. 74 καὶ 83.

⁵⁸ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', ὅπ. π., σ. 147.

Πέτρῳ τῷ Περκετέτῃ, καὶ διδάσκαλος Ἰωάννῃ καὶ Δανιήλ τοῖς Πρωτοψάλταις»⁵⁹. Καὶ σὲ ἄλλον κώδικα, τὸν Βατοπαιδίου 1427, ἀναγράφεται· «Δανιήλ, πρωτοψάλτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ μαθητῆς Παναγιώτου Χαλάτζογλου»⁶⁰. Στὴν παραπάνω ἀναφορὰ συνηγορεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Χρυσάνθου· «Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, μαθητῆς Παναγιώτου Χαλάτζογλου»⁶¹, ἐνῶ καὶ ὁ μεταγενέστερος ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Γ. Παπαδόπουλος, μᾶς παραθέτει τὴν ἴδια ἀκριβῶς πληροφορία· «Δανιήλ πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, μουσικὸς ἔξοχος, σεμνυνώμενος διὰ τε τὸ εὐφῶνον αὐτοῦ καὶ τὸν εὐσχημον τοῦ ψάλλειν τρόπον, μαθητῆς ἐγένετο Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου, συνέψαλλε δὲ μετὰ Ἰωάννου Τραπεζουντίου τοῦ Πρωτοψάλτου»⁶², καὶ ἄλλοι· «Δανιήλ ὁ ἀπὸ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, μαθητῆς Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου»⁶³.

Ὁ Χαλάτζογλου, λοιπόν, διετέλεσε κοινὸς δάσκαλος τοῦ Δανιήλ καὶ τοῦ Ἰωάννη Τραπεζουντίου, ὁ ὁποῖος μάλιστα τὸν διαδέχτηκε στὴν πρωτοψαλτία στὰ 1736⁶⁴. Συμμαθητὲς τῶν δύο Πρωτοψαλτῶν ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι σημαντικοὶ μελοποιοί, κωδικογράφοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες. Ἐπιφανέστερος ὅλων, ὁ σύγχρονος τοῦ Δανιήλ, ἐπίσκοπος πρώην Τήνου, Κύριλλος ὁ Μαρμαρινός, ὁ ὁποῖος «παρουσιάζεται ὡς ἡ μουσικὴ προσωπικότητα τῆς περιόδου μὲ τὰ περισσότερα διευρυμένα ἐνδιαφέροντα στοὺς τομεῖς τῆς σύνθεσης, τῶν ἐξηγήσεων, τοῦ θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας»⁶⁵ καί, καθὼς φαίνεται, μὲ ἐξαιρετικὰ ψαλτικὰ προσόντα ἐφόσον συνέψαλλε, ἐνίστε, μὲ τοὺς Ἰωάννη καὶ Δανιήλ στὸν πατριαρχι-

⁵⁹ Γρ. Στάθη, ὅπ. π., σ. 149.

⁶⁰ Βλ. S. Eustratiades, Arcadios deacon, *Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos*, ὅπ. π., pp. 226-227.

⁶¹ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XXXV.

⁶² Γ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 313.

⁶³ Γ. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 102. Καὶ ὁ Μ. Γεδεὼν ἀναφέρει τὴν σχέσιν διδασκάλου - μαθητῆ τῶν Χαλάτζογλου καὶ Δανιήλ. Βλ. Μ. Γεδεὼν, *Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ*, Κωνσταντινούπολις 1884, σ. 213.

⁶⁴ Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 76.

⁶⁵ Βλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820), Κέντρον Ἐρευνῶν καὶ Ἐκδόσεων*, Ἀθήνα 1999, σ. 72.

κὸ ναὸ⁶⁶. Ἐτερος γνωστὸς μαθητὴς τοῦ Χαλάτζογλου ὑπῆρξε καὶ ὁ κωδικογράφος Ἀναστάσιος Βάϊας⁶⁷.

Ἐξάλλου, μεγάλη ἐπιρροή στὴν ὅλη δράση τοῦ Δανιήλ πρέπει νὰ ἄσκησε καὶ ὁ συμφοιτητὴς του στὸν κοινὸ διδάσκαλο Παναγιώτη Χαλάτζογλου, Ἰωάννης Πρωτοψάλτης ὁ Τραπεζούντιος⁶⁸, ἂν καὶ δὲν ἔχουμε γραπτὲς ἀποδείξεις ὅτι ὁ Δανιήλ μαθήτευσε στὸν Ἰωάννη. Γνωρίζουμε, ἐντούτοις, ὅτι ὁ Τραπεζούντιος δίδαξε τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη στὴν Α΄ Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή⁶⁹ ποῦ συστήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως στὰ 1727, ἐπὶ Πατριάρχου Παΐσιου Β΄ τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας⁷⁰. Στὴν ἴδια Μουσικὴ Σχολή δὲν ἀποκλείεται νὰ φοίτησε καὶ ὁ Δανιήλ, ἂν καὶ ἐφόσον βέβαια εἶχε μεταβεῖ στὴ Κωνσταντινούπολη. Κι αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ δὲν φαίνεται ἀπίθανο, μὲ δεδομένο ὅτι μετὰ κάποιο χρόνο τοποθετεῖται δομέστικος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ἦταν, κατὰ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του, ἐγκρατὴς τῆς μουσικῆς καὶ ἔμπειρος ψάλτης.

Πάντως, εἴτε ὁ Δανιήλ μαθήτευσε στὸν Ἰωάννη εἴτε ὄχι, ἡ μορφὴ τοῦ δευτέρου δεσπόζει στὰ ψαλτικὰ πράγματα ἀπὸ τὸ 1736 (ὅταν διαδέχεται τὸν Χαλάτζογλου) μέχρι καὶ τὸ 1770, ἔτος θανάτου του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνθέσεις ποῦ μᾶς παρέδωσε, τὸ σημαντικότερο ἔργο του ἦταν ἡ ἐξήγηση

⁶⁶ Γ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 313.

⁶⁷ Βλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σ. 84.

⁶⁸ «Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, τὰ αὐτὰ ἀρυσάμενος ἀπὸ τοῦ διδασκάλου Παναγιώτου, τὸν ἐξηγηματικὸν αὐτοῦ τρόπον ἤθελε νὰ μιμηθῇται». Βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XLIX. Γιὰ τὸν Πρωτοψάλτη Ἰωάννη, βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π. σ. 76-78.

⁶⁹ Βλ. Μ. Γεδεών, *Ἡ παρ' ἡμῖν διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ΕΑ, Ἔτος Η΄ (1887-1888), Τόμος 12, ὅπου (σ. 35)· «Τὸ Πατριαρχεῖον ἐφρόντισε νὰ συστήσῃ ἐν Φαναρίῳ, ἐντὸς τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, σχολὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Παΐσιου Β΄ τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας, τῷ 1727» καὶ στὴ σ. 36· «[...] ὁ διαληφθεὶς ἐντιμότητος δομέστικος κυρίτζη Ἰωαννάκης φροντίζων ὡς κύριον χρέος ἀπαραίτητον, ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάσκειν τοὺς μαθητὰς τὰ μουσικὰ μαθήματα». (Απόσπασμα ἀπὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχου Παΐσιου Β΄, γιὰ τὴν ἵδρυση μουσικῆς σχολῆς, *Κώδης Β΄ τοῦ Κριτίου* (ἐν τῷ Πατριαρχείῳ), σσ. 471-472).

⁷⁰ Ἡ μέριμνα τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ τὴν διαφύλαξη τῆς τεράστιας μουσικῆς μας κληρονομιάς δὲν ἐξαντλήθηκε σ' αὐτὴν τὴν πρώτη κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ Μουσικὴ Σχολή, καθὼς «δύο δὲ Μουσικαὶ Σχολαὶ ἰδρύονται· μία τὸ 1776 [...] καὶ ἑτέρα τὸ 1815. [...] πρὸ τούτων δὲ καὶ ἑτέρα τὸ 1727, ἡ ἐν τῇ ὁποίᾳ διδασκαλία, φαίνεται νὰ ὄωκεν ἀφορμὴν εἰς Ἰωάννην τὸν Τραπεζούντιον, ἵνα ἴδῃ τὴν ἀνάγκην τῆς καθιερώσεως γραφῆς ἀπλουστεράς καὶ μᾶλλον εὐλήπτου τοῖς διδασκομένοις». Σ. Καρᾶ, *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, ὅπ. π., σ. 9.

τῆς ἀρχαίας μουσικῆς γραφῆς, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μπαλασίου, καὶ ἡ χρῆσις ἀναλυτικότερου τρόπου παρασήμανσης τῶν μελῶν, ὥστε νὰ γίνεσι πιὸ εὐκόλῃ ἢ ἐκμάθησὶ τῆς⁷¹. Οἱ διάδοχοί του, στὰ βήματα τοῦ προκατόχου τους, ἀναπτύσσουσιν ἔτι περισσότερον τὴν ἐξηγηματικὴν-ἀναλυτικὴν μουσικὴν γραφὴν γιὰ νὰ φτάσῃ ἀργότερα στὴν πλήρη ἀνάλυσίν της μὲ τοὺς Τρεῖς Διδασκάλους. Καί, ὅπως χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸν Πρωτοψάλτη Ἰωάννη ἀναφέρει ὁ Γρ. Στάθης, περὶ αὐτὸν «ἐκκολάπτονται καὶ ἀναδεικνύονται ὅλοι οἱ μετεγενέστεροι μεγάλοι καὶ σημαντικότατοι μελουργοί· ὁ Δανιὴλ λαμπαδάριος καὶ Πρωτοψάλτης, ὁ Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης καὶ ὁ Πέτρος ὁ Βυζάντιος»⁷².

3. Ἀνάρρηση στο πατριαρχικὸ ἀναλόγιον· ἡ διαδοχὴ τῶν ψαλτικῶν ὀφφικίων.

Οἱ ψάλτες ποῦ κατὰ καιροὺς ὑπηρετήσαν στὸ Πατριαρχεῖο, ὡς ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοί, ἔπρεπε νὰ διάγουν «βίον σώφρονα, εὐπρεπῇ καὶ σύμφωνον μὲ τὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον»⁷³. Ἐπιπροσθέτως, ἔπρεπε νὰ συγκεντρώνουν «ἰδιαίτερα προσόντα ψαλτικὰ καὶ ἐξωτερικὴν παράστασιν»⁷⁴. Ἡ πρόσληψις δὲ κάθε νέου προσώπου στὸν πατριαρχικὸ ναὸ ἦταν ἀπόφασις τοῦ ἰδίου τοῦ Πατριάρχου μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξιν καὶ ἔγκρισιν τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ τοῦ Λαμπαδαρίου, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ οἱ ἄμεσα ὑπεύθυνοι γιὰ τὸν κατάλληλον καταρτισμὸ τοῦ νεοπροσληθέντος⁷⁵.

⁷¹ Ο Σ. Καρᾶς (*Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, ὅπ. π.). σημειώνει· «Πρὸ τούτου [τοῦ Ἰωάννου], Μπαλάσιος ἱερεὺς, ὁ Νομοφύλαξ καὶ Ἀκάκιος Χαλκεόπουλος, Πρωτοψάλτης ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης ἐν Χάνδακι Κρήτης, συστηματικῶς ἀναλύνουσιν τὴν παλαιὰν στενογραφίαν» (σ. 10). Καὶ λίγο πιὸ κάτω (σ. 74), ἀναφέρει· «Τὴν ὁδὸν ταύτην τῆς ἀναλύσεως, ἣν διήνοιξεν ὁ Μπαλάσιος, ἀκολουθοῦσιν ἄμέσως κατόπιν ἄλλοι εἰς εὐρυτέραν κλίμακα, κυρίως δὲ ὁ Τραπεζούντιος Ἰωάννης ὅστις πολλὰ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ στενογραφίᾳ γεγραμμένων μαθημάτων ἔγραψε κατ' ἀναλυτικώτερον τρόπον [...] ὑποβοηθῶν καὶ οὗτος εἰς τὴν ταχύτεραν ἐκμάθησιν τῆς μουσικῆς».

⁷² Βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 132.

⁷³ Ἀγγ. Βουδούρη, *Οἱ Μουσικοὶ Χοροὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς κάτω χρόνους, Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ὁρθοδοξίας*, Κωνσταντινούπολις 1935, σ. 3.

⁷⁴ Ἀγγ. Βουδούρη, ὅπ. π.

⁷⁵ Ἀγγ. Βουδούρη, ὅπ. π.

Ἀκόμη καὶ σήμερα στὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως καὶ σὲ κάθε ὀρθόδοξο ναὸ, κατὰ τὴν τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν ἀποδίδεται σὲ κάθε ψάλλοντα συγκεκριμένος ρόλος καὶ θέση, βάσει τῆς ὑπάρχουσας καὶ ἀπαρέγκλιτα τηρουμένης ἱεραρχικῆς δομῆς. Πρῶτος τῇ τάξει καὶ κορυφαῖος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ὁ Πρωτοψάλτης⁷⁶, ἐνῶ προεξάρχων τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ ὁ Λαμπαδάριος⁷⁷. Σύμφωνα δὲ μὲ τὴν πατριαρχικὴ πρακτικὴ, Πρωτοψάλτης καὶ Λαμπαδάριος συνεπικουροῦνται ἀπὸ τοὺς «δεύτερους ψάλτες» τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, τὸν Α' καὶ Β' Δομέστικο⁷⁸, ἀντίστοιχα.

3.1. Δομέστικος.

Πρώτη μνεία τοῦ Δανιήλ ὡς Δομεστίκου, διαδεχθέντος τὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν λαμπαδαρία, ἔχουμε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1734. Ο Χ. Πατρινέλης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «εἰς συνοδικὸν γράμμα τοῦ Πατριάρχου Σεραφεῖμ⁷⁹ ἀπολυθέν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1734, ὑπογράφει μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Δανιήλ δεμέστικος⁸⁰ [ἐνν. δομέστικος]». Ἐπίσης, στὸν κώδικα 323 τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, αὐτόγραφο τοῦ Τραπεζουντίου, ἀναγράφεται ὡς περίοδος συγγραφῆς ὁ Ἰανουάριος τοῦ 1734, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης ὑπογράφει ὡς λαμπαδάριος· «παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου ἐν ἔτει ,αψλδ' ιαννουαρίῳ»⁸¹. Ἀκόμη, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ ἰδίου ἔτους,

⁷⁶ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π. σ. 70, καὶ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. LII, σημ. α, ὅπου «ὁ μὲν δεξιὸς πρῶτος ψάλτης ἔχει τὸ ὀφθίκιον νὰ ἀνομάζηται Πρωτοψάλτης».

⁷⁷ «Λαμπαδάριος ἐστὶν ὁ πρῶτος ψάλτης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ», σημειώνει ὁ πατριάρχης Παῖσιος Α', σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Μόσχας Νίκωνα (βλ. Κ. Δελικάνη, *Πατριαρχικὰ ἔγγραφα*, Τόμος Γ', Κωνσταντινούπολις 1905, σ. 56). Πρβλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π. καὶ Χρυσάνθου, ὅπ. π.

⁷⁸ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., καὶ Χρυσάνθου, ὅπ. π.

⁷⁹ Πρόκειται γιὰ τὸν Σεραφεῖμ Α', ὁ ὁποῖος διετέλεσε Πατριάρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου κατὰ τὴν περίοδο 1733-1734. Βλ. Αθ. Ὑψηλάντη Κομνηνοῦ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, 1453-1789*, Κωνσταντινούπολις 1870, σσ. 337-338, καὶ Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Lornz & Keil, Κωνσταντινούπολις 1890, σσ. 632-634.

⁸⁰ Βλ. Χ.Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 88, καὶ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός*, Byzant. Zeitschrift 11 (1902), σσ. 66-67, καὶ τοῦ ἰδίου, *Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ*, ΕΑ 8 (1904), σ. 18.

⁸¹ Βλ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Τόμος Α', 1891, Ἀναστατικὴ Ἔκδοσις, 1963, σ. 371. Πρβλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 84. Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν περιεχόμενων στὸν κώδικα μελῶν, περιλαμβάνονται καὶ μέλη «Παναγιώτου πρωτοψάλτου, ἡμετέρου διδασκάλου».

ὁ Ἰωάννης συντάσσει τὸν κώδικα Δοχειαρίου 342⁸², στὸν ὁποῖο ὑπογράφει πανομοιότυπα (φ. 89r)· «ἡ παροῦσα βίβλος, ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου λαμπαδάρου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας· ἐν ἔτει ,αψλδ' [1734] ἀπριλλίῳ». Ἡ μαρτυρία εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἔρευνά μας. Εφόσον ὁ Ἰωάννης ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1734 διακονεῖ ὡς λαμπαδάριος, ὁ Δανιὴλ ὑπηρετεῖ ὡς δομέστικος, μὲ δεδομένο ὅτι ἀκολουθεῖ στὰ ὀφφίκια τὸν συμμαθητὴ του. Μιὰ ἄλλη πληροφορία, ὅτι ὁ Δανιὴλ παραμένει δομέστικος κατὰ τὸ 1762, σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ κώδικα Ἰβήρων 983, γραμμένου ἀπὸ τὸν Θεόκλητο μοναχό, ὅπου (φ. 656v) σημειώνεται· «Τὸ παρὸν μάθημα ἐποιήθη παρὰ τοῦ μουσικωτάτου κὺρ Δανιὴλ δομεστίκου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ νέου Κουκουζέλου»⁸³, δείχνει νὰ μὴν εἶναι ἀξιόπιστη. Προφανῶς πρόκειται περὶ λανθασμένης πληροφόρησης τοῦ γραφέως ἢ, τὸ πιθανότερο, περὶ τυφλῆς ἀντιγραφῆς ἄλλου κώδικα μὲ τὴν συγκεκριμένη ἀναφορά, ἐφόσον, ὅπως θὰ ἀποδειχθεῖ παρακάτω, ὁ Δανιὴλ ἀναφέρεται λαμπαδάριος πολὺ νωρίτερα. Πάντως, ἡ μνεία τοῦ Θεοκλήτου ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μελοποιητικὴ δραστηριότητα τοῦ Δανιὴλ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια.

Ἄλλη μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Δανιὴλ ὑπηρετεῖ ὡς δομέστικος δὲν ἔχει ἀνευρεθεῖ. Δὲν μπορούμε, ἔτσι, νὰ εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι γιὰ τὸ ἀκριβὲς ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του στὸν πάνσεπτο ναὸ τοῦ Πατριαρχείου. Ὡς πιθανότερο ὅμως φαίνεται νὰ προσελήφθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1733 ἢ τὸ ἀργότερο μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 1734, σύμφωνα καὶ μὲ τὰ παραπάνω.

3.2. Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἐξὶ χρόνια ἀργότερα, «ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψμ' [1740], μηνὶ Αὐγούστῳ,

⁸² Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Αθήναι 1975, σ. 434.

⁸³ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', Αθήναι 1993, σ. 807.

ἰνδικτιῶνος γ'»⁸⁴, ὁ Δανιήλ ὑπογράφει ὡς λαμπαδάριος σὲ Συνοδικὸ Πατριαρχικὸ Σιγίλλιο τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου ΣΤ' πρὸς τὸν κτήτορα τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, Διονύσιος⁸⁵. Ἀκόμη, κατὰ τὸν Πατρινέλη, «σώζεται ἐπιστολὴ του [τοῦ Δανιήλ] ἀπὸ 5 Σεπτεμβρίου 1740 πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Κωνσταντίον (1739-1748), ἐν τέλει τῆς ὁποίας ὑπογράφει· λαμπαδάριος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Δανιήλ»⁸⁶.

Στὸν κώδικα Ἀγίου Στεφάνου 52, μία σπουδαιότατη καὶ ὀγκωδέστατη Παπαδική, πόνημα τοῦ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου, ὁ Ἰωάννης ὑπογράφει στὸν κολοφῶνα (φ. 486r) ὡς Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· «Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἀσματομελιρῶντόφθογγος βίβλος· ἣτις Παπαδικῇ τοῖς ἀρχαίοις κέκληται, διὰ χειρὸς ἐμοῦ Ἰωάννου πρωτοψάλτου· ἐν ἔτει ,αψμγ' [1743], μαρτίῳ»⁸⁷. Κατὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ κώδικα, ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης σημειώνει, «τὴν χρονία αὐτὴ τελεῖωσε [ὁ Ἰωάννης] τὸν ὀγκῶδη κώδικα, τὸν ὁποῖον θὰ εἶχε ἀρχίσει ἕνα-δύο χρόνους νωρίτερα. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὸ φ. 232α ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης χαρακτηρίζεται λαμπαδάριος. Οἱ δύο αὐτὲς μαρτυρίες λύνουν τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου ποὺ ὁ Ἰωάννης ἔγινε πρωτοψάλτης»⁸⁸. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἡ συγγραφὴ τοῦ κώδικα εἶχε ξεκινήσει ἀρκετὰ χρόνια - καὶ σίγουρα περισσότερα ἀπὸ 2 ἢ 3 - πρὶν τὴν ὀλοκλήρωσή της, ἐφόσον ὅπως ἤδη ἀποδείχθηκε ὁ Ἰωάννης εἶχε ἀναλάβει Πρωτοψάλτης, καὶ συνεπῶς ὁ Δανιήλ λαμπαδάριος, πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1740. Ἐξάλλου, στὸν κώδικα Ἰβήρων 971⁸⁹, ἕνα Στιχηράριο τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν τοῦ ἔτους 1737, ὁ κωδι-

⁸⁴ Χαρ. Χατζηθάνου, *Κώδιξ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Φουρνᾶ*, Ἀθῆναι 1963, σ. 40.

⁸⁵ «Ἐν ἔτει 1740, μηνὶ Αὐγούστῳ, ὁ Διονύσιος [κτίτωρ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων] μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου ΣΤ' τὸ διὰ τὴν Μονὴν "Συνοδικὸν Πατριαρχικὸν Σιγίλλιον". Εἰς τοῦτο ἀναφέρονται τὰ καθέκαστα περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς ὡς Σταυροπηγιατικῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς καθὼς καὶ τὰ προνόμια». Βλ. Χαρ. Χατζηθάνου, *Ὁ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων*, ἐν Ἀθήναις, 1970, σ. 27 καὶ φωτογραφία τοῦ κώδικος, σ. 29.

⁸⁶ Χ. Χατζηθάνου, *Διονυσίου ἱερομονάχου Κῶδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων*, Ἀθῆναι 1963, σσ. 50-51, πρβλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 84.

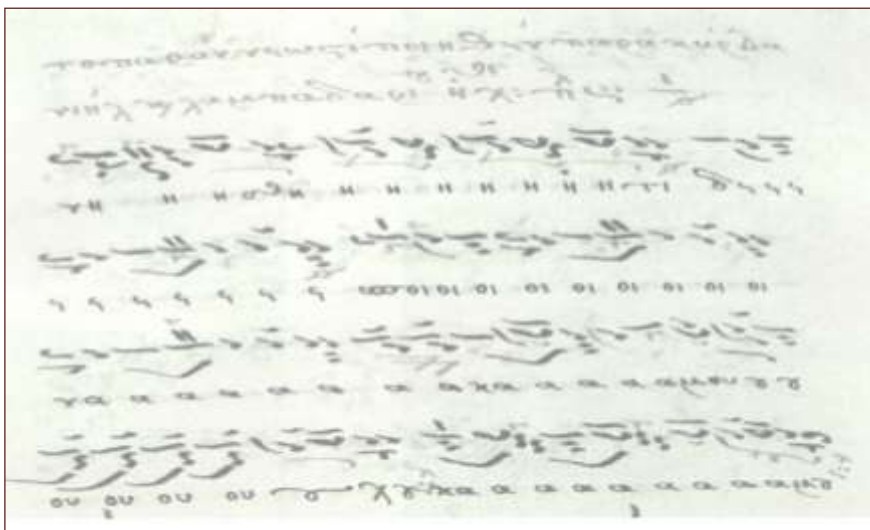
⁸⁷ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Μετέωρα*, ὅπ. π., σ. 378.

⁸⁸ Γρ. Στάθης, ὅπ. π., σ. 379.

⁸⁹ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἁγίων Ὁρός*, Τόμος Γ', ὅπ. π., σ. 731-736.

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
κογράφος, Ἰγνάτιος «ἐκ νήσου Σκοπέλου» ἀνθολογεῖ τὰ «κεκραγάρια εἰρ-
μολογικά· σύνθεσις Δανιήλ λαμπαδαρίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»⁹⁰.

Στὰ 1757 συντάσσεται ὁ κώδικας Σινᾶ 1310⁹¹ ἀπὸ τὸν ἱερέα Προκό-
πιο τὸν «ἐξ Ἰωαννίνων», ὅπου σταχυολογεῖται (φ. 137r) «ἕτερος εἰρμὸς πα-
ρακλητικὸς εἰς τὴν Κυρίαν Θεοτόκον, κύρ Δανιήλ λαμπαδαρίου τῆς Μεγά-
λης Ἐκκλησίας· ἤχος πλ. β', Μνήσθητι, Δέσποινα κάμου», ἐνῶ ὁ Δανιήλ
μαρτυρεῖται λαμπαδάριος καὶ στὸν κώδικα Ἀγίου Στεφάνου 35, φ. 88r, ἀ-
δήλου γραφέως, ποὺ γράφτηκε ἓνα χρόνο ἀργότερα, στὰ 1758· «Τὸ παρὸν
νεωστὶ ποιηθὲν παρὰ κύρ Δανιήλ καὶ λαμπαδαρίου, ἤχος πλ. β', Μνήσθη-
τι, Δέσποινα, κάμου» (βλ. Εἰκόνα 1).

Εἰκόνα 1. «Τὸ παρὸν νεωστὶ ποιηθὲν παρὰ κύρ Δανιήλ καὶ λαμπαδαρίου, ἤχος πλ.
β', Μνήσθητι, Δέσποινα, κάμου». Κώδ. Ἀγίου Στεφάνου 35 (φ. 88r) τοῦ ἔτους 1758.

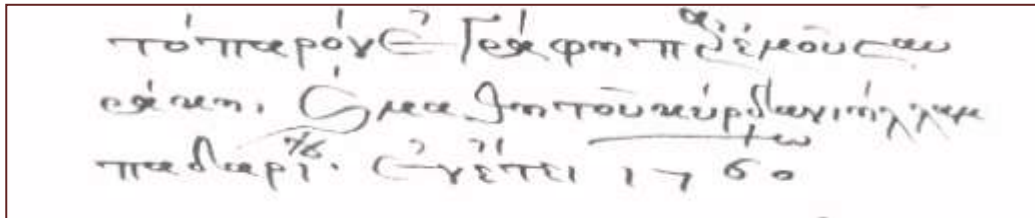
Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, στὰ 1760 καὶ 1765, ὁ Σταυρῆς ἡ Σταυρά-
κης⁹², μαθητὴς τοῦ Δανιήλ, χαρακτηρίζει τὸν δάσκαλό του λαμπαδάριο καὶ

⁹⁰ Στὴ σελ. 857 τοῦ κώδικος, μεταγενέστερο χέρι ἔγραψε· «Τὸ παρὸν στιχηράριον ἐδιορθώθη με ἐπι-
μέλειαν μεγαλωτάτην, παρὰ τὸ τοῦ μουσικολογιωτάτου, λαμπαδαρίου τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκ-
κλησίας, κυρίου Διακουμάκη [ὁ μετέπειτα Πρωτοψάλτης Ἰάκωβος], καὶ παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου
κύρ Πέτρου δομεστίκου [τοῦ Βυζαντίου]· καὶ παρ' ἄλλων διδασκάλων ἀγιοριτῶν. Ἰξευρε λοιπὸν ὁ ἀνα-
γινώσκων, ὅτι βαστᾷς ἓνα βιβλίον πολλὰ δυσεῦρετον».

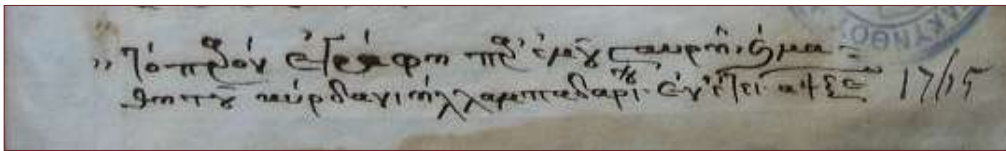
⁹¹ Βλ. Δ. Μπαλαγεώργου – Φ. Κρητικοῦ, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς* - Σινᾶ, Τόμος Α', Ἀθή-
να 2008, σσ. 494-499.

⁹² Γιὰ τὸν Σταυρῆ ἡ Σταυράκη, μαθητὴ τοῦ πρωτοψάλτου Δανιήλ, ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἀναφέρει
(*Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 318) ὅτι διετέλεσε δομεστικός τῆς
Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπὶ πρωτοψάλτου Μανουὴλ (περ. 1805-1819). Ὁ Σταυρῆς εἶναι βέβαια γνω-
στὸς ἀπὸ πολὺ νωρίτερα, ἐφόσον συνέγραψε τοὺς αὐτόγραφους μουσικοὺς κώδικές του στὰ 1760,

ὑπογράφει σὲ δύο κώδικες· τὸν Ξηροποτάμου 324 (φ. 267v), «Τὸ παρὸν ἐ-
γράφη παρ' ἐμοῦ Σταυράκη καὶ μαθητοῦ κὺρ δανιὴλ λαμπαδαρίου· ἐν ἔτει
1760» - βλ. Εἰκόνα 2 - καὶ σχεδὸν πανομοιότυπα στὸν κώδικα Ζακύνθου 26
(συλ. Γριτσάνη, σελ. 341)⁹³. «Τὸ παρὸν ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Σταυρῇ καὶ μαθη-
τοῦ κὺρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου· ἐν ἔτει ,αψξε' [1765]» - βλ. Εἰκόνα 3.

Εἰκόνα 2. Ἡ ὑπογραφή τοῦ Σταυρῇ στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 324, φ. 267v.

Εἰκόνα 3. «Τὸ παρὸν ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Σταυρῇ καὶ μαθητοῦ κὺρ Δανιὴλ λαμπαδα-
ρίου· ἐν ἔτει ,αψξε'». Κώδικας Ζακύνθου (συλ. Γριτσάνη) 26, σ. 341.

Σὲ αὐτόγραφο κώδικα ἐπιστολῶν τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σιλ-
βέστρου (1726-1766), περιέχεται, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἓνα ἐξοφλητικὸ γράμμα
τοῦ Πρωτοψάλτου Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος κατ' ἐκεῖνο τὸν καιρὸ διατελοῦσε
καπικεχαγιάς⁹⁴ τοῦ Πατριάρχου, χρονολογούμενο ἀπὸ τὶς 6 Αὐγούστου
τοῦ 1766⁹⁵. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστολή, ὁ ἴδιος ὁ Δανιὴλ ὑπογράφει ὡς λαμπαδά-
ριος⁹⁶.

1765 καὶ 1774. Ἐπίσης, ὁ μουσικὸς κώδικας Π' τῆς Σχολῆς Μανταμάδου τῆς Λέσβου «ἐγράφη διὰ
χειρὸς Σταυράκη μαθητοῦ καὶ γραφέως κὺρ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας», δηλ. ἐ-
γράφη κατὰ τὴν περίοδο πρωτοψαλτίας τοῦ Δανιὴλ, πρὸ τοῦ 1789. Πρβλ. Χ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σσ.
91-92 καὶ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, Τόμος Α', σ. 232.

⁹³ Μ. Αδάμη, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτσάνη*, ΕΕΒΣ, Ἔτος ΛΕ'
[35], Ἀθῆναι 1966-1967, σ. 347.

⁹⁴ Καπικεχαγιάς ἢ καπουκεχαγιάς, δηλ. ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων στὴν Κων-
σταντινούπολη.

⁹⁵ Κ. Δελικάνη, *Πατριαρχικὰ ἔγγραφα*, Τόμος Β', Κωνσταντινούπολις 1904, σσ. 209-210. Πρβλ. καὶ Χ.
Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 84.

⁹⁶ Γεν. Ἀραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Τόμος Β', Κωνσταντινούπολις 1935, σ. 173. Στὶς σσ.
174-178 καὶ 180-184 τοῦ συγγράμματος ἐκδίδονται ὅλες οἱ ἐπιστολές ποῦ ἀντήλλαξαν οἱ δύο ἄν-
δρες.

Βέβαια, ἡ ἀνάληψη τῆς λαμπαδαρίας ἀπὸ τὸν Δανιήλ ἔγινε λίγο νωρίτερα ἀπὸ ὅλες τὶς παραπάνω χρονολογίες. Κι αὐτὸ γιατί, ὡς γνωστόν, ὁ Δανιήλ σὲ ὅλη τὴν πατριαρχικὴ ψαλτικὴ του πορεία διαδέχεται στὰ ὀφφίκια τὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο. Συνεπῶς, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰωάννης ἀναλαμβάνει τὴν διακονία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ὡς Πρωτοψάλτης, σημαίνει ταυτοχρόνως καὶ τὸν χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Δανιήλ ἀναβιβάζεται σὲ λαμπαδάριο.

Υπάρχει ἐκδεδομένη μία ἐπιστολὴ τοῦ Μακαρίου Καλογερά τοῦ Πατμίου⁹⁷ πρὸς τὸν «ἐντιμώτατον καὶ μουσικώτατον πρωτοψάλτην τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας κύριον Ἰωάννην⁹⁸» ἡ ὁποία, παρότι ἀχρόνιστη, διαφωτίζει τὰ πράγματα, ἐφόσον εἶναι δεδομένο ὅτι ἡ ἐπιστολὴ συντάχθηκε πρὶν τὴν 17ῃ Ἰανουαρίου 1737, ἡμερομηνία θανάτου τοῦ Μακαρίου⁹⁹. Τοῦτο, κατὰ τὸν Πατρινέλη, σημαίνει ὅτι «πρὸ τοῦ χρόνου τούτου ὁ Ἰωάννης ἦτο ἤδη πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»¹⁰⁰.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, ἐξάγουμε τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα· ἡ ἀκριβὴς χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ὁ Τραπεζούντιος Ἰωάννης ἀναλαμβάνει τὴν πρωτοψαλτία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἶναι τὸ ἔτος 1736, ὅταν καὶ διαδέχεται τὸν δάσκαλό του, Παναγιώτη Χαλάτζογλου. Ἐπομένως τὴν ἴδια χρονιά, δηλαδὴ τὸ 1736, ἀρχίζει ἡ διακονία τοῦ Δανιήλ στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῆ θέσης τοῦ Λαμπαδαρίου^{101, 102}.

⁹⁷ Γιὰ τὸν περίφημο διδάσκαλο Μακάριο Καλογερά, τὸν ἰδρυτὴ τῆς Πατμιάδος Σχολῆς, βλ. Μ. Μαλανδράκη, *Περὶ τοῦ Μεγάλου τοῦ Γένους διδασκάλου Μακαρίου τοῦ Καλογερά, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Πατμιάδος Σχολῆς καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς ταύτης*, ΕΑ, Ἔτος ΚΔ', Τόμος 28, Ἀρ. 12, 1904. Πρβλ. καὶ Κ. Σάθα, *Βίος Μακαρίου*, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Τόμος Γ', σσ. 504-514 καὶ τὸν κώδικα 424 τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, ὅπου· *Τοῦ σοφολογιωτάτου ἐν Βουκουρεστίῳ διδασκάλου κυρίου Ἀλεξάνδρου, πρὸς τὸν ζητήσαντα εὐσεβέστατον αὐθέντην Ἰωάννην Κωνσταντῖνον Νικολάου Μαυροκορδάτον διήγησις πάνυ συνοπτικὴ περὶ τοῦ αἰοδίμου διδασκάλου κυρίου Μακαρίου τοῦ ἐκ νήσου Πάτμου*, (Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Τόμος Α, σ. 421).

⁹⁸ Μ. Γεδεών, *Πρωτοψάλται τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ*, ΕΑ, Τόμος 4, 1884, σ. 645, πρβλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 76.

⁹⁹ Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 76.

¹⁰⁰ ὅπ. π.

¹⁰¹ Τὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὴν χρονολογία ἀνάληψης καθηκόντων Λαμπαδαρίου ἀπὸ τὸν Δανιήλ εἶναι, θὰ λέγαμε, λίγο συγκεχυμένα καὶ τὸ ἔτος 1736 κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἰωάννης ἀναλαμβάνει Πρωτοψάλτης καὶ ὁ Δανιήλ Λαμπαδάριος εἶναι, ἐν γένει, συμβατικό. Δὲν παύει ὁμως νὰ εἶναι ἡ πιὸ πιθανὴ χρονολογία, βάσει καὶ τῶν ὅσων ἐκθέτει ὁ Χ. Πατρινέλης στὴν μνημονευθεῖσα ἔρευνά του.

¹⁰² Ἐνδιαφέρον στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐποχὴ λαμπαδαρίας τοῦ Δανιήλ ἀποτελεῖ ἡ πληροφορία ὅτι κατὰ τὸ 1741, ὁ ἐτήσιος μισθὸς του ὡς Λαμπαδαρίου ἦταν 133 γρόσια, ἐνῶ συγχρόνως ἦταν καὶ γραμμα-

Γιὰ τὰ ἐπόμενα 34 ἔτη ὁ Δανιήλ παραμένει Λαμπαδάριος. Σημαντικές μαρτυρίες ἐπ’ αὐτοῦ μας παρέχουν, πλὴν τῶν ὅσων ἐκτέθηκαν παραπάνω, δύο γνωστότατοι καὶ σημαντικοτάτοι κωδικογράφοι.

Καταρχήν, ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης Δημήτριος Λῶτος, σὲ Ἀνθολογία τοῦ ἔτους 1767 (κώδικας Δοχειαρίου 338¹⁰³) ὅπου περιλαμβάνονται συνθέσεις τοῦ «Δανιήλ λαμπαδαρίου».

Στὴ δεύτερη περίπτωση, πρόκειται γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Βάια, μαθητὴ τοῦ Παναγιώτη Χαλάτσογλου καὶ ἐνδεχομένως συμφοιτητὴ τῶν Ἰωάννη καὶ Δανιήλ, σὲ σπουδαιότατο χειρόγραφό του, τὸν κώδικα Ξηροποτάμου 307¹⁰⁴, ἓναν κώδικα Παπαδικῆς γραμμένον κατὰ μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀναστασίου σὲ δύο περιόδους· τὸ ἔτος 1767 (φφ. 5r ἕως 403v – ἡ Α΄ περίοδος) καὶ τὸν Μάιο τοῦ 1770 (φφ. 403v ἕως φ. 734v – ἡ Β΄ περίοδος), ὅπου στὰ ἀνθολογούμενα μέλη τῆς Β΄ περιόδου περιέχονται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ εἰρμοὶ τοῦ «Δανιήλ λαμπαδαρίου». Αὕτῃ εἶναι καὶ ἡ τελευταία χρονολογημένη ἀναφορὰ τοῦ Δανιήλ ὡς λαμπαδαρίου.

3.3. Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Ἡ περίοδος πρωτοψαλτίας τοῦ Δανιήλ ἀρχίζει μὲ τὸν θάνατο τοῦ προκατόχου του Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου καὶ διαρκεῖ μέχρι καὶ τὸν δικό του θάνατο, στίς 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1789.

Ὁ Πατρινέλης, ἀσαφῶς τοποθετεῖ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννη «περὶ τὸ 1771, καὶ πάντως μετὰ τὸν Ἰούνιον 1769 καὶ πρὸ τοῦ Νοεμβρίου 1773»¹⁰⁵ καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ, παρουσιάζοντας δύο στοιχεῖα τὰ ὁποῖα τὸν ὀδηγοῦν στὸ παραπάνω συμπέρασμα.

Πρώτον, παραπέμπει στὸν κώδικα Ἰβήρων 1157 (αὐτόγραφο τοῦ Ἰω-

τικός τοῦ Κοινοῦ. Ἐπίσης, «τὸ 1745 ἔλαβε συνολικῶς 120 γρόσια πλέον τῶν συνήθων 12 γροσιῶν διὰ τὴν τσόχαν του, τὸ δὲ 1753 γρόσια 150». Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 84-85, Πρβλ. καὶ Μ. Γεδεών, *Ἀμοιβαὶ Μουσικῶν*, ΕΑ, Τόμος 25, 1905, σσ. 59-60.

¹⁰³ Βλ. Γρ. Στάθη, ὅπ. π., σσ. 406-417.

¹⁰⁴ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίων Ὄρος*, Τόμος Α΄, ὅπ. π., σσ. 106-117.

¹⁰⁵ Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 78.

άννη) τοῦ ἔτους 1769, ὅπου ὁ Τραπεζούντιος ὑπογράφει· «τὸ παρὸν ἐγράφη παρ' ἐμοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐν ἔτει ,αψξθ' [=1769], ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ»¹⁰⁶.

Δεύτερον, ἐπισημαίνει ὅτι «κατὰ Χρῦσανθον τὸν ἐκ Μαδύτου, ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου, ἔγινε πρωτοψάλτης ὁ Δανιήλ, λαμπαδάριος δὲ ὁ Πέτρος Πελοποννήσιος, ὅστις προσέλαβεν ὡς δομέστικόν του (δεύτερον δηλαδὴ) τὸν Πέτρον Βυζάντιον»¹⁰⁷. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πέτρος Βυζάντιος ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ὡς β' δομέστικος τὸν Νοέμβριον τοῦ 1773, ἔπεται ὅτι ὁ πρωτοψάλτης Ἰωάννης ἀπέθανε μεταξὺ Ἰουνίου 1769, ὅτε μαρτυρεῖται διὰ τελευταίαν φορὰν, καὶ τοῦ Νοεμβρίου 1773»¹⁰⁸.

Ὁ Δανιήλ ὅμως φέρεται νὰ ἀνέλαβε Πρωτοψάλτης πρὸ τοῦ 1773, ἐφόσον ὁ γνωστός κωδικογράφος Γαβριήλ ἱεροδιάκονος ὁ ἐξ Ἀθηνῶν, τὸν χαρακτηρίζει «νῦν Πρωτοψάλτη» στὸν κώδικα Μεταμορφώσεως 92 ὁ ὁποῖος συνετάχθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1772. Στὸ φ. 30ν ὁ Γαβριήλ σημειώνει· «Κὺρ Δανιήλ: λαμπαδαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας: νῦν δὲ πρωτοψάλτης· ἦχος δ' Δοῦλοι, Κύριον»¹⁰⁹.

Τὸ πρόβλημα ποὺ προκύπτει γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὁποῖο πεθαίνει ὁ Ἰωάννης καὶ συνεπῶς ὁ Δανιήλ γίνεται Πρωτοψάλτης, βρῖσκει τὴν λύση του ἀπὸ μαρτυρία ἑτέρου κώδικα, τοῦ μουσικοῦ χειρογράφου ὑπ' ἀρίθμ. 1 ποὺ φυλάσσεται στὸ Σπουδαστήριον Κλασσικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης¹¹⁰. Σ' αὐτὸν τὸν κώδικα, Στιχηράριον τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν ποὺ συνετάχθη ἀπὸ τὸν μοναχὸ Ἰωάσαφ Βατοπαιδινὸ κατὰ τὸ 1771, ὑπάρχει ἡ μοναδικὴ ἐντοπισμένη χρονολογημένη μαρτυρία γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννη, καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ποὺ καθιστᾷ τὸν κώδικα ἐξαιρετικὰ σημαντικόν.

¹⁰⁶ Sp. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Vol. 2, University Press, Cambridge, 1900, p. 254 καὶ Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σ. 172.

¹⁰⁷ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν μέγα της μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. XL, σημ. β'.

¹⁰⁸ Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σ. 78.

¹⁰⁹ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Μετέωρα*, ὅπ. π., σ. 31.

¹¹⁰ Βλ. Α. Πολίτη, *Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Ἐπιμέλεια-Συμπληρώσεις Π. Σωτηροῦδη, Α. Σακελλαρίδου - Σωτηροῦδη, Ἐκδόσεις ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 1-3 καὶ Μ. Χατζηγιακουμή, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820)*, ὅπ. π., σ. 147, ὑπόσημ. 202, καὶ τοῦ ἰδίου, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σ. 173.

στον φ. 440r, σημειώνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης «ἐκοιμήθη κατὰ τὸ ,αψο' [=1770] ἔ-
τος».

Ἐπιπλέον, ὁ Ἰωάννης Πρωτοψάλτης μνημονεύεται ὡς «μακαρίτης»
στον φ. 1 τοῦ φερόμενου ὡς αὐτογράφου τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου,
τὸν κώδικα Ζακύνθου 1 (Συλλογὴ Παναγιώτου Γριτσάνη): «Ἐξήγησις θέ-
σεων [...] κατὰ τὴν παράδωσιν τοῦ μακαρίτου Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου
καὶ Δανιὴλ Λαμπαδαρίου»¹¹¹. Σ' αὐτὸν τὸν ἀχρονολόγητο κώδικα ὁ ἴδιος ὁ
Πέτρος μαρτυρεῖται δομέστικος¹¹². Δεδομένου, ὅμως, τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ
Πέτρος ἔγινε λαμπαδάριος περὶ τὸ 1771¹¹³, συμπεραίνουμε ὅτι τὸ χειρό-
γραφο ἐγράφη γύρω στὸ 1770, καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸν θά-
νατο τοῦ Τραπεζουντίου καὶ ἐπαγωγικὰ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωτοψαλτίας
ἀπὸ τὸν Δανιὴλ.

Τὴν τρίτη κατὰ σειρὰ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Δανιὴλ εἶναι Πρωτοψάλτης, ἡ-
δη πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1770, μᾶς παρέχουν δυὸ ἀγιορείτικοι κώδικες, οἱ
Γρηγορίου 37 [41]¹¹⁴ καὶ Ἀγίου Παύλου 132¹¹⁵. Ὁ γραφέας τοῦ πρώτου κώδι-
κα, ἱεροδιάκονος Ἀνανίας, διασώζει μία σημαντικώτατη γιὰ τὴν ἔρευνά
μας ἐνθύμηση, ποὺ ἀφορᾷ στὴν πυρκαγιά ποὺ κατέστρεψε τὸ σπίτι τοῦ
Δανιὴλ στὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινούπολης τὴν χρονιὰ ἐκείνη (φ. 17v):
«Εἰς τοὺς 1770, Ἰουνίου 15, ἔγινε φρικτὴ γιανκανή, ἡμέρα Τετράδῃ ξημέρωμα
ἐκάηκε τὸ σπίτι τοῦ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου εἰς τὸ Φανάρι καὶ ἔστω εἰς ἐνθύ-
μηση τῶν ἀναγνωσάντων. Ὁ γράψας ἐλάχιστος δοῦλος Ἀνανίας ἱεροδιάκο-
νος». Στὸν δεύτερο κώδικα, γραφεὺς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ «ἐκ τῆς νήσου Χίου
καὶ ψάλτης τῆς τῶν Σμυρναίων ἐκκλησίας» Δημήτριος Λῶτος καὶ συνετά-
χθη κατὰ μαρτυρία τοῦ ἰδίου κατὰ τὸ ,αψοδ' [=1774], ὁ Δανιὴλ μνημονεύε-

¹¹¹ Μ. Ἀδάμη, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτσάνη*, ὅπ. π., σ. 317.

¹¹² Κώδικας Ζακύνθου 1. Στὴν κάτω ὠα τοῦ προτελευταίου φύλλου τοῦ τελευταίου τετραδίου, ση-
μειώνεται «καὶ τότε Πέτρου Δομεστίκου». Βλ. Μ. Ἀδάμη, ὅπ. π., καὶ Δημ. Παπαγιαννοπούλου, *Κα-
τάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτσάνη*, Ἐν Ἀθήναις, 1937, σσ. 20-21.

¹¹³ Βλ. Γρ. Στάθη, *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὑμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιᾷ*, Ἀθῆναι 1977, σ. 123.
Πρβλ. καὶ Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὅπ. π., σ. 173 καὶ Χ.
Γ. Πατρινέλη, *Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας*, ὅπ. π., σ. 85.

¹¹⁴ Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίων Ὁρος*, Τόμος Β', Ἀθῆναι 1976, σ. 659.

¹¹⁵ Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίων Ὁρος*, Τόμος Γ', Ἀθῆναι 1993, σσ. 125-139.

ται ὡς «νῦν πρωτοψάλτης»¹¹⁶.

Κατὰ τὸν Ἀθ. Κομνηνὸ Ὑψηλάντη, «ὑπεσχέθησαν τῷ πρωτοψάλτῃ Δανιὴλ γρόσια 400 τὸν χρόνον διὰ να παραδίδῃ μαθηματάρῃ»¹¹⁷ στὴν Β' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολὴ ποὺ συστήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1776. Τὴν ἴδια πληροφορία, παραπέμποντας καὶ αὐτὸς στὸν Ὑψηλάντη, μᾶς δίδει ὁ Μ. Γεδεών· «Ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, συνέστησε νέαν σχολὴν (τῷ 1776), διορίσθησαν δὲ συνοδικῶς διδάσκαλοι ὁ πρωτοψάλτης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Δανιὴλ ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Γιακουμάκης ἢ Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος καὶ Πέτρος ὁ Λαμπαδάριος· ἐπὶ τούτῳ μισθὸς ἐτάχθη τῷ Δανιὴλ ἐτήσιος γρόσια 400, ἢ 1200 σημερινὰ φράγκα»¹¹⁸. Καὶ ἄλλοῦ, σημειώνει· «Δανιὴλ ὁ ἀπὸ Τουρνόβου τῆς Λαρίσσης, μαθητὴς Παναγιώτου Χαλάτζογλου, ἀκμάσας κατὰ τὸ ,αψοστ' [=1776] ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὗ συνεστήθη Μουσικὴ Σχολή, ἐν ἣ παρέδιδεν ὁ μὲν Δανιὴλ τὸ μαθηματάρῃον, Πέτρος δὲ ὁ Πελοποννήσιος ὁ καὶ λαμπαδάριος καὶ Ἰάκωβος ὁ α' δομέστικος τὴν παπαδικὴν καὶ τὸ στιχηράριον»¹¹⁹.

Στὰ 1781 καὶ 1782 ὁ Δανιὴλ παραμένει Πρωτοψάλτης. Στὸν κώδικα 248¹²⁰ τῆς Μονῆς Λειμῶνος, Ἀνθολογία τῆς Παπαδικῆς ποὺ γράφτηκε λίγο πρὸ τοῦ 1781 (ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ στάχωση τοῦ κώδικα σύμφωνα μὲ τὴν σημείωση «1781 ἀβγούστου ἡγήνηκη τούτου τοῦ χάρτη» στὸ πρῶτο φύλλο), περιέχεται (φ. 7r) τὸ Χερουβικό τῆς θείας Λειτουργίας τῶν προ-

¹¹⁶ Ἀγίου Παύλου 132, φ.139· «Ἐτερος [πολυέλεος] Δανιὴλ τοῦ νῦν πρωτοψάλτου, ἡχος δ', Δοῦλοι, Κύριον».

¹¹⁷ Βλ. Ἀθ. Ὑψηλάντη Κομνηνοῦ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν 1453-1789*, Κωνσταντινούπολις 1870, σ. 555. Προβλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, *Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*, ὅπ. π., σ. 78. Στὴν ὑπόσημ. 6, σελ. 78, ὁ Πατρινέλης σημειώνει καὶ τὰ ἑξῆς: «ὁ Π. Ζερλέντης (Ιστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης, Τόμος Α', Ἑρμούπολις 1913, σσ. 154-156) ἐκδίδει ἔγγραφον ἐπικυρούμενον τὸ 1754 ὑπὸ διαφόρων συνοδικῶν ἀρχιερέων καὶ ὁφικιαλίων τοῦ πατριαρχείου, ἐν οἷς καὶ ὁ πρωτοψάλτης Δανιὴλ. Ὑποθέτω ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ Δανιὴλ ὡς πρωτοψάλτου ἐτέθη βραδύτερον, ὅχι μόνον διότι μέχρι τοῦ 1769 μαρτυρεῖται ὡς πρωτοψάλτης ὁ Ἰωάννης Τραπεζούντιος, ἀλλὰ καὶ διότι μέχρι τοῦ 1766 ὁ Δανιὴλ πολλαχόθεν ἀναφέρεται ὡς λαμπαδάριος εἰσέτι». Ἐπιπλέον τοῦ κανονικοῦ μισθοῦ, ὁ Πρωτοψάλτης ἀμοιβόταν καὶ «διὰ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστάσιαν καὶ τήρησιν τοῦ Τυπικοῦ» (Μ. Γεδεών, *Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας*, Νεολόγου Επιθεώρησις, Κωνσταντινούπολις, 1893, σ.59).

¹¹⁸ Μ. Γεδεών, *Ἡ παρ' ἡμῖν διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 36.

¹¹⁹ Μ. Γεδεών, *Πρωτοψάλται τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ*, ὅπ. π., σ. 645.

¹²⁰ Μ. Χατζηγιακουμή, *Μουσικὰ Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, Τόμος Α', Ἀθήνα 1975, σ. 164.

ηγιασμένων Δώρων «*Nūn aī dυνάμεις, ἤχος πλ. β΄, ἐξήγησις ἐκ τοῦ παλαιοῦ παρὰ πρωτοψάλτου Δανιὴλ*». Ἄλλη πληροφορία γιὰ τὴν ἴδια περίοδο μᾶς παρέχει ὁ Πρωτοψάλτης Σμύρνης Δημήτριος Λῶτος στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 330 τῶν ἐτῶν 1781-1782, ὅπου συναντοῦμε τόσο ἄμεσες (φ.105v· «Ἐτερος πολυέλεος, κύρ Δανιὴλ τοῦ νῦν Πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἤχος δ΄, *Δοῦλοι, Κύριον*»)¹²¹, ὅσο καὶ ἔμμεσες ἀναφορὲς (φ.55v· «Ἐτέρα σύνθεσις κεκραγαρίων, συνοπτική, μετὰ δογματικῶν, καθὼς τὰ νῦν ψάλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει· τονισθέντα παρὰ Κυρίου Δανιὴλ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· ἤχος α΄ *Κύριε, ἐκέκραξα*»)¹²².

Τελευταία χρονολογημένη μνεία τοῦ Δανιὴλ ὡς Πρωτοψάλτου, λίγο πρὶν τὸ θάνατό του, ἔχουμε αὐτὴ τοῦ προηγουμένου τῆς Μεγίστης Λαύρας Σεραφεῖμ, σὲ αὐτόγραφο κώδικά του, τὸν Λαύρας Θ. 154¹²³, Παπαδικὴ τοῦ ἔτους 1786, ὅπου ἀπὸ τὸ φ. 38 κ.έ. ἀνθολογοῦνται τὰ κατ' ἤχον κοινωνικὰ διαφόρων μελουργῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ «*νῦν Πρωτοψάλτου κύρ Δανιὴλ*».

Ὁ Δανιὴλ διατηρεῖ τὸ ὀφφίκιο τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γιὰ κάτι λιγότερο ἀπὸ μιὰ εἰκοσαετία, μέχρι τὸν θάνατό του στὶς 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1789, συμπληρώνοντας συνολικὰ 55 συναπτὰ ἔτη ἀνελλιποῦς προσφορᾶς καὶ διακονίας στὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναό.

¹²¹ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίων Ὄρος*, Τόμος Α', Ἀθῆναι 1975, σ. 193.

¹²² Βλ. Γρ. Στάθη, ὅπ. π., σ. 191.

¹²³ Σπ. Λαυριώτου-Σ. Εὐστρατιάδου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας* (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει), συνταχθεῖς ὑπὸ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἱατροῦ, ἐπεξεργασθεῖς δὲ καὶ διασκευασθεῖς ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως, ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν ἐν τέλει δύο παραρτημάτων καὶ τῶν ἀναγκαιούντων εὑρετηρίων πινάκων, Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, Παρίσι 1925, σ. 157.

3.4. Συνοπτικὸς βιογραφικὸς πίνακας.

Στὸν παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1) ἀναφέρονται συνοπτικὰ οἱ κυριότεροι «σταθμοὶ» στὴ ζωὴ τοῦ Δανιήλ. Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ πράγματος, ἀκολουθεῖται ἡ χρονολογικὴ σειρὰ ἀπὸ τὴν γέννηση ἕως καὶ τὸν θάνατο τοῦ Πρωτοψάλτη, μὲ βάση τὶς πληροφορίες ποὺ παρατέθηκαν ἀνωτέρω.

Πίνακας 1. Συνοπτικὸς βιογραφικὸς πίνακας.

/Α	Γεγονὸς	Ἔτος ἢ χρονολογικὴ περίοδος
	Γέννηση (Τύρναβος Θεσσαλίας)	1710, περίπου
	Μετάβαση στὴν Κωνσταντινούπολη	Πρὸ τοῦ 1730
	Δομέστικος	Τέλη 1733 – ἀρχὲς 1734
	Λαμπαδάριος	1736
	Θάνατος Ἰωάννου Τραπεζουντίου, ὁ Δανιὴλ ἀναλαμβάνει Πρωτοψάλτης	Ἰούνιος 1770 (Πρὸ τῆς 15ης)
	Διδάσκαλος τῆς Β΄ Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς	1776
	Θάνατος (Κωνσταντινούπολη)	23 Δεκεμβρίου 1789

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΨΑΛΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

1. Μαρτυρούμενοι χαρακτηρισμοὶ καὶ προσωνυμίες.

Ἡ πολυσύνθετη μελουργικὴ δραστηριότητα τοῦ Δανιὴλ καὶ τὸ σπάνιο μελοποιητικὸ του ἄλγαντο, ὀδήγησαν πολλοὺς κωδικογράφους στὸ νὰ ἀποδώσουν τόσο σ' αὐτὸν ὅσο καὶ σὲ μεμονωμένες συνθέσεις του ἐμφαντικοὺς καὶ ἐνίοτε ὑπερβολικοὺς καὶ πομπώδεις χαρακτηρισμοὺς κατὰ τὴν ἀνθολόγηση τῶν ἔργων του. Τὸ φαινόμενο, βεβαίως, δὲν εἶναι ἀσύνηθες στὴν ὑπερχιλιόχρονη χειρόγραφη μουσικὴ μας παράδοση. Ὑπάρχουν ἀναρίθμητες περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες προσδίδονται ἰδιαίτερες προσωνυμίες καὶ χαρακτηρισμοὶ σὲ μελοποιοὺς καὶ τίς δημιουργίες τους ὅταν τὸ ἔργο τους κρίνεται, βάσει τῆς ἀπήχησής του στοὺς ψαλτικοὺς κύκλους καὶ τῆς ἀποδοχῆς του ἀπὸ αὐτοὺς, ὡς ἐξαιρετικὰ σημαντικό ἢ καινοτόμο ἢ, σὲ ἀπλούστερες περιπτώσεις, πρὸς ἀποφυγὴ συγκρίσεων. Γιὰ νὰ διακριθεῖ δηλαδὴ ὁ ἀνθολογούμενος συνθέτης ἀπὸ κάποιον ἄλλον, ἐνδεχομένως συνονόματό του.

Ὁ συνήθης καὶ ἀρκετὰ συχνὰ ἀπαντῶμενος στὰ μουσικὰ χειρόγραφα χαρακτηρισμὸς (ὅσον ἀφορᾷ στὸν μελουργὸ) τοῦ Πρωτοψάλτη, Λαμπαδαρίου ἢ Δομεστίκου, ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ ψαλτικὸ ὀφφίκιο ποὺ κατέχει ὁ ἀναφερόμενος δημιουργὸς κατὰ τὴν περίοδο συγγραφῆς τοῦ κώδικα, χωρὶς ὅμως νὰ λείπουν καὶ οἱ περιπτώσεις ὅπου ὁ προσδιορισμὸς ἑνὸς μελουργοῦ μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς παραπάνω χαρακτηρισμοὺς ὀφείλεται στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία συνέθεσε τὸ σταχυολογούμενο μελούργημά του. Εἰδικὰ γιὰ τὶς περιπτώσεις ὅπου οἱ παραπάνω ὄροι δὲν ἀκολουθοῦνται ἀπὸ ἄλλον – κυρίως τοπικὸ - προσδιορισμὸ (ὅπως π.χ. Πρωτοψάλτης Σμύρνης, Πρωτοψάλτης Λαρίσης κλπ), ἀλλὰ σημειώνονται μεμονωμένοι (π.χ. Ἰωάννης Πρωτοψάλτης, Πέτρος λαμπαδάριος κλπ) ὑποννοῦνται πάντοτε οἱ ὀφφικιάλοι ψάλτες τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τοῦ ναοῦ δηλαδὴ τοῦ Πατριαρχείου.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, τὸ γνωστότερο ἀποδιδόμενο στὸν Δανιὴλ προσωνύμιο, αὐτὸν ποὺ τὸν χαρακτηρίζει στὰ μουσικὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰ. καὶ στὶς ἔντυπες μουσικὲς ἐκδόσεις ἀπὸ τὸ α' μισὸ τοῦ ιθ' αἰ. μέχρι καὶ σήμερα, εἶναι αὐτὸ τοῦ Πρωτοψάλτου. Οἱ ἕτεροι, βάσει ὀφφικίου, χαρακτηρισμοὶ (λαμπαδάριος, δομέστικος), ἀπαντῶνται κυρίως σὲ χειρόγραφα ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς λαμπαδαρίας του. Καὶ ἐδῶ, ἀσφαλῶς, δὲν λείπουν οἱ περιπτώσεις στὶς ὁποῖες μαρτυρεῖται ὡς κάτοχος ὀφφικίου διαφορετικοῦ ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὁποῖο στὴν πραγματικότητα κατέχει (π.χ. ἀναφέρεται ὡς λαμπαδάριος ἐνῶ διακονεῖ ὡς πρωτοψάλτης, δομέστικος ἐνῶ διακονεῖ ὡς λαμπαδάριος κ.ο.κ) ἢ ἀκόμα, στὸν αὐτὸ κώδικα, ἀπαντῶνται ταυτοχρόνως περισσότεροι τοῦ ἑνὸς χαρακτηρισμοὶ (λαμπαδάριος καὶ Πρωτοψάλτης).

Μιὰ λογικὴ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖο ἀναμφισβήτητα δημιουργεῖ μιὰ σχετικὴ σύγχυση στὴν ἐξακρίβωση τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τοῦ Δανιὴλ στὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο, εἶναι ἡ συνήθης στὰ μουσικὰ χειρόγραφα τακτικὴ τῆς τυφλῆς ἀντιγραφῆς. Δηλαδή, ὁ κωδικογράφος ἀντιγράφει πιστὰ ἕναν προϋπάρχοντα κώδικα χωρὶς νὰ ἐπιφέρει τὴν παραμι-

κρὴ ἀλλαγὴ, χωρὶς νὰ ἐξετάσει τὴν ὀρθότητα τῶν σημειώσεων ἢ ἄλλων μαρτυριῶν τοῦ πρώτου γραφέως. Μιὰ ἄλλη ἐξήγηση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ παραπληροφόρηση τοῦ κωδικογράφου, εἰδικὰ ὅταν πρόκειται γιὰ κώδικες ποὺ συντάσσονται χρονικῶς κοντὰ μὲ τὴν περίοδο ἐναλλαγῆς τῶν ὀφφικίων τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

1.1. Δομέστικος, Λαμπαδάριος, Πρωτοψάλτης.

Στὰ διαθέσιμα μουσικὰ χειρόγραφα ἢ στοὺς καταλόγους μουσικῶν χειρογράφων ποὺ ἐξετάσθηκαν, δὲν βρέθηκαν παρὰ μόλις δύο περιπτώσεις ὅπου ὁ Δανιήλ ἀναφέρεται ὡς δομέστικος. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, μάλιστα, οἱ κώδικες ἐγράφησαν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀφφικίου τοῦ Δανιήλ, ἐνῶ δηλ. ἦταν ἤδη λαμπαδάριος. Ἀντιθέτως, πολλοὶ εἶναι οἱ κώδικες στοὺς ὁποίους μαρτυρεῖται μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δυὸ ὀφφίκια, κυρίως δὲ μ' αὐτὸ τοῦ Πρωτοψάλτου.

Στὸν παρακάτω πίνακα (Πίνακας 2) παρατίθενται οἱ κώδικες στοὺς ὁποίους ὁ Δανιήλ χαρακτηρίζεται μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ὀφφίκια τοῦ δομέστικου, τοῦ λαμπαδαρίου ἢ τοῦ Πρωτοψάλτου. Στὸν πίνακα παρουσιάζονται, ἐκτὸς τῆς στήλης αὐξοντος ἀριθμοῦ, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ μελουργοῦ ἀπὸ τὸν κωδικογράφο, ἡ Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογὴ ὅπου φυλάσσεται ὁ κώδικας καὶ ὁ ταξινομικὸς τοῦ ἀριθμὸς, καθὼς καὶ τὸ ἔτος ἢ ἡ περίοδος συγγραφῆς. Ἐπισημαίνονται, ἐπίσης, τὰ φύλλα (φ./φφ.) ἢ οἱ σελίδες (σ./σσ.) τῶν κωδίκων μεταξὺ τῶν ὁποίων περιέχονται μελοποιήματα τοῦ Δανιήλ, χωριζόμενα μὲ παύλα. Οἱ κώδικες στοὺς ὁποίους ἔχουμε διπλὸ χαρακτηρισμὸ (π.χ. λαμπαδάριος καὶ πρωτοψάλτης), ἐπισημαίνονται μὲ ἀστερίσκο (*). Ὅπου, τέλος, κρίνεται σκόπιμο, ὑπάρχει ἐντὸς εἰσαγωγικῶν σύντομος σχολιασμὸς¹²⁴.

¹²⁴ Γιὰ τὸν καταρτισμὸ τοῦ συγκεντρωτικοῦ αὐτοῦ πίνακα, χρησιμοποιήθηκαν οἱ παρακάτω κατάλογοι χειρογράφων: α) Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Ἀθῆναι 1975. β) Τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Β', Ἀθῆναι 1976. γ) Τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', Ἀθῆναι 1993.

Πίνακας 2. Χειρόγραφοι κώδικες με ἀναφορὰ ὀφφικίου.

A/A	Κώδικας	Έτος ή περίοδος συγγραφής
Δομέστικος		
1	Γρηγορίου 34, φ.94v	Τέλη ιη' αἰ.
2	Ίβήρων 983, φ. 656v	1762
Λαμπαδάριος		
3	Δοχειαρίου 328, φφ. 174r-182v	Μέσα ιη' αἰ.
4	Ξηροποτάμου 303, φ. 200r	1812
5	Ξηροποτάμου 307, φ. 722r κ.έ.	1767 καὶ 1770
6	Ξηροποτάμου 313, φ. 112v	1794
7	Ξηροποτάμου 324, φ. 266r	1760
8	Ξηροποτάμου 326, φ. 131r	1785
9	Ξηροποτάμου 373, φ. 8r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
10	Ξηροποτάμου 374	β' ἡμισυ ιη' αἰ. «Ἀναστα- σιματάριο Δανιήλ»
11	Δοχειαρίου 321, φ. 281r	Μέσα ιη' αἰ.
12	Δοχειαρίου 328, φ. 174r	Μέσα ιη' αἰ.
13	Δοχειαρίου 332, φ. Av	1760
14	Δοχειαρίου 338, φ. 329v κ.έ.	1767
15	Δοχειαρίου 374, φ. 215v	Μέσα ιη' αἰ. «νῦν λαμ- παδάριος»
16	Δοχειαρίου 385, φφ. 30r-105r	1774
17	Δοχειαρίου 390, φ. 26r κ.έ.	Τέλη ιη' - Ἀρχές ιθ' αἰ.
18	Δοχειαρίου 399, φ. 131r	Μέσα ιη' αἰ.
19	Ἀγ. Στεφάνου 35, φ.51r, φ. 88r	1758
20	Ἀγ. Στεφάνου 66, φφ.6r, φ.110r	γ' τέταρτο ιη' αἰ.

δ) Τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Μετέωρα*, Αθήνα 2006. ε) Τοῦ αὐτοῦ, *Ἑλληνικὴ Ψαλτικὴ Τέχνη. Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας*, Βενετία 2007. στ) Μ. Χατζηγιακουμὴ, *Μουσικὰ Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, Τόμος Α', Αθήνα 1975. ζ) Τοῦ αὐτοῦ, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, Αθήνα 1980. η) Δ. Μπαλαγε-
ώργου – Φ. Κρητικοῦ, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Σινᾶ*, Τόμος Α', Αθήνα 2008. θ) Σπ. Λαυ-
ριώτου - Σ. Εὐστρατιάδου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει)*, Ἀγιο-
ρειτικὴ Βιβλιοθήκη, Παρίσι 1925. ι) Μ. Ἀδάμη, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης Πανα-
γιώτου Γριτσάνη*, ΕΕΒΣ, Ἔτος ΛΕ' [35], Αθήναι 1966-1967. ια) S. Eustratiades, *Arcadios deacon,*
Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos, Cambridge, 1924.
ιβ) Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Μανρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Τόμος Α'*, Κωνσταντινούπολις
1884. ιγ) Τοῦ αὐτοῦ, *Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς ἐν Σμύρνῃ Βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχο-
λῆς*, Σμύρνη 1877. ιδ) Sp. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Vol. 2, University
Press, Cambridge, 1900. ιε) Ι. Σακελλίωνος, *Πατριακὴ Βιβλιοθήκη*, Αθήναι 1890. ιστ) Τοῦ αὐτοῦ, *Κα-
τάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Αθήναι 1892. ιστ) Ἐμ. Γιαννοπού-
λου, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἀγγλία*, Αθήνα 2009. ιζ) Λίνου Πολίτη, *Κατάλογος τῶν
χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Αθήναι 1991, ιη) Παν. Νικολοπούλου, *Περιγρα-
φὴ χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Αθήναι 1996.

21	Άγ. Στεφάνου 127, φφ. 444v-567r	γ' τέταρτο ιη' αἰ.
22	Σινᾶ 1277, φφ. 15r-38r	γ' τέταρτο ιη' αἰ.
23	Σινᾶ 1286, φ. 154r	Τέλη ιη' αἰ.
24	Σινᾶ 1310, φ. 137r	1757
25	Λαύρας Θ.153, φ. 337 κ.έ.	ιη' αἰ.
26	Ζακύνθου 1, φ. 1	Περὶ τὸ 1770
27	Ζακύνθου 7	Τέλη ιη' αἰ.
28	Ζακύνθου 22, σ. 534	Τέλη ιη'- Ἀρχές ιθ' αἰ.
29	Λειμῶνος 251,φ. 483r κ.έ.	Περὶ τὸ 1750
30	Ξενοφώντος 156, φφ. 189r-241v	Τέλη ιη' αἰ.
31	Διονυσίου 575, φφ. 298v-316v	1764
32	EIB 29	δ' τέταρτο ιη' αἰ.
33	Κουτλουμουσίου 434, φ. 179r	γ' τέταρτο ιη' αἰ.
34	Κουτλουμουσίου 630, φ. 375r	Μέσα ιη' αἰ.
35	Σταυρονικήτα 161, φ. 104v	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
36	Ἰβήρων 983	1762

Πρωτοψάλτης

37	Ξηροποτάμου 288, φφ. 109v-312r	Ἀρχές ιθ' αἰ.
38	Ξηροποτάμου 299, σσ. 131-559	Περὶ τὸ 1810
39	Ξηροποτάμου 302, φ. 173r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
40	Ξηροποτάμου 305, φφ. 31v-360v	Τέλη ιη'- Ἀρχές ιθ' αἰ.
41	Ξηροποτάμου 310, σσ. 469-615	1841
42	Ξηροποτάμου 312, φφ. 146v-420v	Τέλη ιη' αἰ.
43	Ξηροποτάμου 321, φφ. 40r-236v	Τέλη ιη' αἰ.
44	Ξηροποτάμου 330, φφ. 55v-427r	1781-1782
45	Ξηροποτάμου 361, φφ. 54v-313v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
46	Ξηροποτάμου 364, φφ. 16v-210r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
47	Ξηροποτάμου 365, φφ. 38v-232v	Τέλη ιη' αἰ.
48	Ξηροποτάμου 368, φφ. 132r-328r	Τέλη ιη' αἰ.
49	*Ξηροποτάμου 369, φφ. 86r-327v	1802
50	*Ξηροποτάμου 377, φφ. 11r-77v	Τέλη ιη' αἰ.
51	*Ξηροποτάμου 382, φφ. 89v-120v	Τέλη ιη' αἰ.
52	*Δοχειαρίου 350, φφ. 31v-191r	Τέλη ιη' αἰ.
53	Ξηροποτάμου 385, φφ. 35v-210v	Τέλη ιη' αἰ.
54	Ξηροποτάμου 402, σσ. 100-255	1839
55	Ξηροποτάμου 415 φφ. 12v-36r	1835
56	Δοχειαρίου 307, φφ. 4r-146v	Περὶ τὸ 1830
57	Δοχειαρίου 308, φφ. 7r-49v	Περὶ τὸ 1830
58	Δοχειαρίου 340, φ. 43v	Περὶ τὸ 1818
59	Δοχειαρίου 341, φφ. 210r-448v	1822
60	Δοχειαρίου 343, φ. 25r	Περὶ τὸ 1810
61	Δοχειαρίου 353, φφ. 94r-421r	Ἀρχές ιθ' αἰ.
62	Δοχειαρίου 354, φφ. 72r-342r	Ἀρχές ιθ' αἰ.
63	*Δοχειαρίου 356, φφ. 113v-538v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
64	*Δοχειαρίου 359, φφ. 8v-255r	Τέλη ιη' αἰ.
65	Δοχειαρίου 360, φφ. 261r-531v	Περὶ τὸ 1830
66	Δοχειαρίου 362, φφ. 101v-176v	Περὶ τὸ 1840
67	Δοχειαρίου 366, φ. 123v	1830-1840
68	*Δοχειαρίου 368, φφ. 95r-222r	Περὶ τὸ 1810
69	Δοχειαρίου 370, σσ. 14-627	Περὶ τὸ 1840

70	Δοχειαρίου 376, φ. 43v, φ. 327r	ιη' αἰ.
71	Δοχειαρίου 382, φφ. 73v-181v	Τέλη ιη' αἰ.
72	Δοχειαρίου 395, φφ. 50v-56v	Τέλη ιη' αἰ.
73	Δοχειαρίου 397, φ. 98v κ.έ.	Τελ. τέταρτο ιη' αἰ.
74	Δοχειαρίου 401, φ. 153r	Τελ. τέταρτο ιη' αἰ.
75	Δοχειαρίου 404, φ. 311v, φ. 323v	Περὶ τὸ 1840
76	Δοχειαρίου 406, φφ. 36v-250v	Μέσα ιθ' αἰ.
77	Δοχειαρίου 410, φ. 186r	1729 καὶ 1780
78	Δοχειαρίου 411, φ. 118r	Περὶ τὸ 1825
79	Δοχειαρίου 413, φφ. 1r-85v	Περὶ τὸ 1825
80	Δοχειαρίου 1238, σσ. 73-473	Μέσα ιθ' αἰ.
81	Δοχειαρίου 1239, σσ. 56-611	Μέσα ιθ' αἰ.
82	Δοχειαρίου 1240, σσ. 97-550	Μέσα ιθ' αἰ.
83	Δοχειαρίου 1244, φφ. 22r-246r	Περὶ τὸ 1810
84	Δοχειαρίου 1246, φφ. 117v-505r	1820-1821
85	Δοχειαρίου 1247, φφ. 139r-371v	ιθ' αἰ. (1844;)
86	Δοχειαρίου 1248	1823
87	Κωνσταμονίτου 87, φφ. 125r-150r	Μετὰ τὸ 1820
88	Κωνσταμονίτου 90, φ. 61r	Περὶ τὸ 1825
89	Κωνσταμονίτου 93, φφ. 23r-152v	Τέλη ιη' αἰ.
90	Ξενοφώντος 105, φφ. 60v-318r	Τέλη ιη' αἰ.
91	Ξενοφώντος 107, φφ. 1r-267r	1830-1840
92	Ξενοφώντος 109, φφ. 87v-181r	1848
93	Ξενοφώντος 122, φφ. 243v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
94	*Ξενοφώντος 123, σσ. 173-597	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
95	Ξενοφώντος 131, φ. 103r	ιθ' αἰ.
96	Ξενοφώντος 132, φφ. 43v-55v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
97	Ξενοφώντος 137	ιη' αἰ.
98	Ξενοφώντος 140, φφ. 69v-142r	Τέλη ιη' αἰ.
99	Ξενοφώντος 143, φ. 101r	Τέλη ιη' αἰ.
100	Ξενοφώντος 144, φφ. 189v-197r	1808
101	Ξενοφώντος 145, φ. 131r	Τέλη ιη' αἰ.
102	Ξενοφώντος 149	ιθ' αἰ.
103	Ξενοφώντος 150, φφ. 123v-147v	1763
104	Ξενοφώντος 154, φφ. 264r-338r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
105	Ξενοφώντος 170, φφ. 2r κ.έ.	Τέλη ιη' – Ἀρχές ιθ' αἰ.
106	Ξενοφώντος 172, φ. 122r	Τέλη ιη' – Ἀρχές ιθ' αἰ.
107	Ξενοφώντος 173, φ. 1r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
108	Ξενοφώντος 174, φ. 51v	1819
109	Ξενοφώντος 188	1885
110	Ξενοφώντος 261, φ. 134v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
111	Παντελεήμονος 903, σσ. 298-1078	Μέσα ιθ' αἰ.
112	Παντελεήμονος 904, φφ. 30r-268v	Τέλη ιη' αἰ.
113	Παντελεήμονος 906, φφ. 67v-304r	1816
114	Παντελεήμονος 910, φφ. 172r-312v	Τέλη ιη' αἰ.
115	Παντελεήμονος 912, φ. 23r	1820-1830
116	Παντελεήμονος 915, φφ. 22v-56v	1820-1830
117	Παντελεήμονος 921, φφ. 126v-150v	1820-1830
118	Παντελεήμονος 923, φφ. 66v-317r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
119	Παντελεήμονος 928, φφ. 65v-143v	1827
120	Παντελεήμονος 934, φφ. 13v-67v	1818

121	Παντελεήμονος 944, φφ. 78r-167v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
122	Παντελεήμονος 945, φφ. 100r-110v	1824
123	Παντελεήμονος 950, φφ. 114r-265v	Περὶ τὸ 1815-1825
124	Παντελεήμονος 952, φφ. 66r-203 r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
125	Παντελεήμονος 953, φφ. 139v-255r	1815-1825
126	Παντελεήμονος 955, φφ. 136r-148r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
127	Παντελεήμονος 956, σσ. 152-266	1820-1830
128	Παντελεήμονος 957, φφ. 143r-213r	1815-1830
129	Παντελεήμονος 960, φφ. 117v	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
130	Παντελεήμονος 961, σσ. 207,243	Τέλη ιη' αἰ.
131	Παντελεήμονος 968, σ. 55 κ.έ.	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
132	Παντελεήμονος 970, σσ. 105-229	1815-1825
133	Παντελεήμονος 971, σσ. 101-117	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
134	Παντελεήμονος 976, φφ. 19v-48r	Τέλη ιη' αἰ.
135	Παντελεήμονος 977, φφ. 225r-349v	1815-1820
136	Παντελεήμονος 978, φφ. 97r-196v	1820-1830
137	Παντελεήμονος 986, σσ. 61,62	1815-1830
138	Παντελεήμονος 987, σσ. 1-461	1815-1830
139	Παντελεήμονος 988,σ. 46	1815-1830
140	Παντελεήμονος 992, σσ. 199-451	1820-1840
141	Παντελεήμονος 997, φφ. 80v-283v	Τέλη ιη' αἰ.
142	Παντελεήμονος 998,φφ. 122v-293r	1815
143	Παντελεήμονος 999, φ. 209r	1803
144	Παντελεήμονος 1000, φφ. 113r	Αρχές ιθ' αἰ.
145	Παντελεήμονος 1001, φ. 157v	1810-1830
146	Παντελεήμονος 1003, σσ. 1-228	1820-1830
147	Παντελεήμονος 1004, φφ. 130r-144r	1810-1820
148	Παντελεήμονος 1007, φ.160v	Μέσα - β' ἡμισυ ιη' αἰ.
149	Παντελεήμονος 1018, φ. 97r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
150	Παντελεήμονος 1023, φ.73v	Τέλη ιη' αἰ.
151	Παντελεήμονος 1024, φφ. 64v-175v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
152	Παντελεήμονος 1028, φ. 102r	Μέσα ιθ' αἰ.
153	Παντελεήμονος 1031, φ.44r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
154	Παντελεήμονος 1032, φφ. 43r-47v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
155	Παντελεήμονος 1036, φ. 168v κ.έ.	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
156	Παντελεήμονος 1037, φ. 66r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
157	Παντελεήμονος 1038, φ. 86v	β' τέταρτο ιθ' αἰ.
158	Παντελεήμονος 1042, φφ. 178r-228r	1843
159	Παντελεήμονος 1273, φφ. 65r-120r	1876
160	Παντελεήμονος 1309, φ.1r	Τέλη ιθ' αἰ.
161	Παντελεήμονος 1207 (Τυπικ. Κοιμ. Θεοτόκου 6), φ.155v	1837
162	Σίμ. Πέτρας 11, σ. 111	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
163	Γρηγορίου 6, φφ. 383v-404v	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
164	Γρηγορίου 8, φφ. 51v-140v	Τέλη ιη' αἰ.
165	Γρηγορίου 11, φφ. 48r-435r	Τέλη ιη' αἰ.
166	Γρηγορίου 17, φφ. 40r-72v	Τέλη ιη' αἰ.
167	Γρηγορίου 18, σσ. 84-595	1843
168	Γρηγορίου 19, φφ. 25r-380v	Τέλη ιη' αἰ.
169	Γρηγορίου 23, φφ. 1r	1800
170	Γρηγορίου 27, φφ. 131r, 381r	Μέσα ιθ' αἰ.

171	Γρηγορίου 34, φφ. 25r, 89r	Τέλη ιη' αἰ.
172	Γρηγορίου 40, φφ. 51r-131v κ.έ.	Τέλη ιη' – Αρχές ιθ' αἰ.
173	Γρηγορίου 56, φφ. 18r-25v	ιη' αἰ.
174	Διονυσίου 566, φ. 381r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
175	Διονυσίου 568, φ. 42r-252r	Αρχές ιθ' αἰ.
176	Διονυσίου 571, φ. 509r	Μέσα ιθ' αἰ.
177	Διονυσίου 572, 11v-29v	Τέλη ιη' αἰ.
178	Διονυσίου 576, 148v-208r	1816
179	Διονυσίου 578, φ. 272r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
180	Διονυσίου 612, φ. 171v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
181	Διονυσίου 645, σ. 654	Μέσα ιθ' αἰ.
182	Διονυσίου 646, φφ. 99r-197r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
183	Διονυσίου 652, φφ. 10r-118r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
184	Διονυσίου 678, φ. 260v	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
185	Διονυσίου 680, φφ. 151r-173r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
186	Διονυσίου 681 φφ. 58r-334r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
187	Διονυσίου 690, φφ. 120v-138r	1837
188	Διονυσίου 691, φφ. 84r-95r	Μέσα ιθ' αἰ.
189	Διονυσίου 704, φ. 84r	β' τέταρτο ιθ' αἰ.
190	Διονυσίου 708, φφ. 122v-133r	Μέσα ιθ' αἰ.
191	Διονυσίου 710, φφ. 50v-267r	β' ἡμισυ ιθ' αἰ.
192	Διονυσίου 719, φφ. 219r-374v	1837
193	Διονυσίου 722, σσ. 621 κ.έ.	Μέσα ιθ' αἰ.
194	Διονυσίου 723, φφ. 215r κ.έ.	β' τέταρτο ιθ' αἰ.
195	Διονυσίου 739, φφ. 24v-38r	Τέλη ιη' - α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
196	Διονυσίου 740, φφ. 1r-153r	β' τέταρτο ιθ' αἰ.
197	Διονυσίου 761, φφ. 29r, 117r, 125r	1818
198	Διονυσίου 764, σ. 86	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
199	Διονυσίου 768, φφ. 98r-182r	1848
200	Διονυσίου 806, σσ. 620-853	Μέσα ιθ' αἰ.
201	Διονυσίου 807, φφ. 221r-253r	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
202	Διονυσίου 808, σσ. 279-453	α' ἡμισυ ιθ' αἰ.
203	Διονυσίου 827, σσ. 130-152	Μέσα ιθ' αἰ.
204	Ἀγίου Παύλου 15, σσ. 137-633	1813
205	Ἀγίου Παύλου 25, σσ. 190-218	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
206	Ἀγίου Παύλου 26, σσ. 140-180	1800
207	Ἀγίου Παύλου 32, σσ. 66-95	Τέλη ιη' αἰ.
208	Ἀγίου Παύλου 34, σσ. 419-595	1820
209	Ἀγίου Παύλου 35, σσ. 148, 503	1790 – 1800
210	Ἀγίου Παύλου 37, σ. 565	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
211	Ἀγίου Παύλου 40, σ. 121	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
212	Ἀγίου Παύλου 62, σσ. 270-869	Τέλη ιη' αἰ.
213	Ἀγίου Παύλου 69, σσ. 274-342	Τέλη ιη' αἰ.
214	Ἀγίου Παύλου 132, σσ. 139-866	1774
215	Ἀγίου Παύλου 252, σσ. 69-139	1835-1840
216	Ἀγίου Παύλου 301, φφ. 196r-269r	β' ἡμισυ ιθ' αἰ.
217	Ἀγίου Παύλου 361, σ. 449	1913
218	Ἀγίου Παύλου 376, φ. 52v	1897
219	Ἀγίου Παύλου 432, φφ. 176v-272r	1882
220	Ἀγίου Παύλου 433, φφ. 192r-271r	1903
221	Ἀγίου Παύλου 487, σ. 57	Αρχές κ' αἰ.

222	Ἀγίου Παύλου 503, σσ. 75-105	1909
223	Ἀγίου Παύλου 504, φφ. 103r-210v	1908
224	Κουτλουμουσίου 397, φ. 74r	Μέσα ιη' αἰ.
225	Κουτλουμουσίου 418, φφ. 78v-140v	Τέλη ιη' αἰ.
226	Κουτλουμουσίου 421, φφ. 62r-433r	Τέλη ιη' αἰ.
227	Κουτλουμουσίου 422, φφ. 129v-302r	Τέλη ιη' αἰ.
228	Κουτλουμουσίου 424, φφ. 92v-132r	α' τέταρτο ιθ' αἰ.
229	Κουτλουμουσίου 435, φφ. 56r-175v	Τέλη ιη' αἰ.
230	Κουτλουμουσίου 441, φφ. 25r-162v	α' δεκαετία ιθ' αἰ.
231	Κουτλουμουσίου 451, φ. 2r	Περὶ τὸ 1825
232	Κουτλουμουσίου 590, φφ. 77v-115v	Περὶ τὸ 1825
233	Κουτλουμουσίου 592	Περὶ τὸ 1825
234	Κουτλουμουσίου 632, φφ. 146r-363r	α' τέταρτο ιθ' αἰ.
235	Κουτλουμουσίου 641 [Α], φ. 31r	β' τέταρτο ιθ' αἰ.
236	Κουτλουμουσίου 769, σ. 134	1885
237	Καρακάλλου 216, φφ. 112v-295v	1819
238	Καρακάλλου 217, φφ. 18r-88r	1818-1822
239	Καρακάλλου 228, 29v-133r	1811
240	Καρακάλλου 236, σ. 98	α' ἥμισυ ιθ' αἰ.
241	Καρακάλλου 238, φ. 57r	β' ἥμισυ ιθ' αἰ.
242	Καρακάλλου 241, φφ. 276r-334v	α' ἥμισυ ιθ' αἰ.
243	Φιλοθέου 251, φφ. 14r-321v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
244	Σταυρονικήτα 234, φφ. 27v-138v	Μέσα ιη' αἰ.
245	Σταυρονικήτα 236, φ. 32v	α' ἥμισυ ιη' αἰ.
246	Σταυρονικήτα 238, φ. 21r	Μέσα ιη' αἰ.
247	Σταυρονικήτα 240, φφ. 77r-115v	α' ἥμισυ ιθ' αἰ.
248	Σταυρονικήτα 241	β' ἥμισυ ιθ' αἰ.
249	Σταυρονικήτα 249	Μέσα ιθ' αἰ.
250	Σταυρονικήτα 286	1876
251	Ἰβήρων 949, φφ. 158r-169v	Τέλη ιη' αἰ.
252	Ἰβήρων 958	1808
253	Ἰβήρων 971, σ. 849	Μέσα ιη' αἰ.
254	Ἰβήρων 981 [Τόμ. Α], σσ. 201-663	1790-1800
255	Ἰβήρων 981 [Τόμ. Β], 29-302	Περὶ τὸ 1800
256	Ἰβήρων 997, φφ. 9v-232v	Περὶ τὸ 1790
257	ΕΒΕ 916	1832
258	ΕΒΕ 921	Τέλη ιη' αἰ.
259	*ΕΒΕ 2216, φφ. 20v-177r	Μετὰ τὸ 1770
260	*ΕΒΕ 1944, φφ. 115r-182r	α' ἥμισυ ιθ' αἰ.
261	ΕΒΕ 1869, φφ. 69r-472r	1821
262	*ΕΒΕ 2301, σσ. 245-312	1809
263	*ΕΒΕ 2432, φφ. 40r-233v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
264	ΕΒΕ 2428, φφ. 5r-199v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
265	ΕΒΕ 2417, φφ. 11r-247r	1817
266	ΕΒΕ 1865, φφ. 11r-289v	Ἀρχές ιθ' αἰ.
267	ΕΒΕ 2175	β' ἥμισυ ιη' αἰ.
268	ΕΒΕ 3301, φφ. 1r-261r	β' ἥμισυ ιη' αἰ.
269	ΕΒΕ 3249	Τέλη ιη' αἰ.
270	ΕΒΕ 3134	Τέλη ιη' αἰ.
271	*Μεταμορφώσεως 92, φφ. 30v-258r	1772 «νῦν πρωτοψάλτης»
272	Μεταμορφώσεως 129, σσ. 128-282	1834

273	Μεταμορφώσεως 295, σ. 409	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
274	*Ἀγ. Στεφάνου 49, φφ. 127r-275r	1793
275	Ἀγ. Στεφάνου 117, φφ. 71r-142r	Περὶ τὸ 1820
276	Σινᾶ 1267, φφ. 356v-369r	Τέλη ιη' αἰ.
277	Σινᾶ 1316, σσ. 303-392	1845
278	Σινᾶ 1325, φ. 217r	Τέλη ιη' αἰ.
279	*Σινᾶ 1331, φ. 43r	β' ἡμισυ ιη' αἰ.
280	Λαύρας Θ.154, φ. 38r κ.έ.	1786
281	Λαύρας Θ.157, σ.685 κ.έ.	ιθ' αἰ.
282	Λαύρας I.88, φφ. 233r-253v	1808
283	Λαύρας M.16	1832;
284	Βατοπαιδίου 1365	ιθ' αἰ.
285	Βατοπαιδίου 1371	ιθ' αἰ.
286	Βατοπαιδίου 1373	1822
287	Ζακύνθου 18, φφ.28-284	Τέλη ιη' - Ἀρχές ιθ' αἰ.
288	Ζακύνθου 19, σσ.143-499	Τέλη ιη' - Ἀρχές ιθ' αἰ.
289	Ζακύνθου 32	Ἀρχές ιθ' αἰ.
290	Ζακύνθου 35, σσ. 145, 238, 245	1818
291	Ζακύνθου 36	1808
292	*Λειμῶνος 278, φφ. 7r-60r	1771-1781
293	Ταξιαρχῶν Ἀγίου 4, φφ.38r-184v	1770-1790
294	*Λειμῶνος 248, σσ. 1-572	1770-1790 «νῦν πρωτο- ψάλτης»
295	Λειμῶνος 246, σσ. 76-157	1779-1793
296	Λειμῶνος 349, φφ. 1r-215r	1775-1800
297	Συλλογῆς Παϊδούση 2, σσ. 42-180	1780-1800
298	Λειμῶνος 444, σσ. 1-14	Περὶ τὸ 1780-1800
299	Λειμῶνος 255, φφ. 98r-121r	Περὶ τὸ 1790-1800
300	Συλλογῆς Merlier 6, φφ. 29v-258r	1790-1800
301	Γυμν. Σοποτοῦ 3Π/79, φ. 146v	Τέλη ιη' αἰ.
302	Λειμῶνος 247, φφ. 16r-114r	1802
303	Συλλογῆς Merlier 7, φφ. 48r -345r	1805
304	Συλλογῆς Merlier 13, φφ. 20r-165v	1805-1815
305	Συλλογῆς Merlier 8, φφ. 89r-170r	1805-1815
306	Χφ Σταμ. Ἰωαννίδη, φφ. 34v-50r	1811
307	Ταξιαρχῶν Ἀγίου 5, φφ.106r-292v	1811
308	Οἰκουμ. Πατριαρχείου (τμ. Ἀνανιάδου) 3, φφ.114r-428r	1811
309	Λειμῶνος 280, φφ. 21r-156v	1816-1819
310	Βιβλ. Οἰκ. Πατριαρχείου	1816-1819
311	Συλλογῆς Merlier 10, σσ. 270-376	1816-1820
312	Λειμῶνος 233, φφ. 28r-109v	1819-περ. 1824
313	Ταξιαρχῶν Ἀγίου 9, σσ.226-662	1820-1830
314	Πάτμου 491	
315	Πάτμου 498	
316	Εὐαγ. Σχολῆς Σμύρνης Γ-26	1801
317	Βρεταν. Βιβλιοθ. Add. 56407	Μέσα ιθ' αἰ.
318	Βιβλιοθ. Bodleian, Gr.Liturg. E4 (SC36615), φφ. 156r-241v	Μέσα ιθ' αἰ.
319	Βιβλιοθ. Bodleian, Gr.Liturg. E5 , φφ. 40r-117v	Τέλη ιη' αἰ.
320	Βιβλιοθ. Bodleian, Gr.Liturg. f6 , φφ. 40r-117v	Τέλη ιη' αἰ.

321	Cambridge Un. Libr. Add.6197, φφ. 45r-279r	Ἀρχές ιθ' αἰ.
322	Παν. Μπέρμιγαμ, Mingana Greek 6, φφ.49v-80r	Τέλη ιη'-αρχές ιθ' αἰ.
323	Παν. Μπέρμιγαμ, Mingana Greek 7, φ.140v	Περὶ τὸ 1770
324	*EIB 26, φφ. 30r-78r	1770-1780
325	EIB 35, φ.54r	Ἀρχές ιθ' αἰ.
326	EIB 36, φ. 74r	α' τέταρτο ιθ' αἰ.
327	EIB 38, φφ. 1r-8v	α' τέταρτο ιθ' αἰ.
328	EIB 39, φφ. 32r-197r	1819
329	EIB 41, φφ. 41ι', 41λθ'	-
330	EIB 42, Β', φ. 1r	-
331	EIB 43, φφ. 1r-5r	α' τέταρτο ιθ' αἰ.
332	EIB 47, φφ. 53r, 65v, 69r	Ἀρχές ιθ' αἰ.

1.2. Ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ τοῦ μελουργοῦ.

Ἄλλα προσωνύμια, δηλωτικά τοῦ ψαλτικοῦ καὶ μελοποιητικοῦ μέγθους τοῦ ἀνδρός, ἀπαντῶνται σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα στοὺς μουσικούς κώδικες τοῦ ιη' καὶ ιθ' αἰ. Κι αὐτό, διότι ὁ χαρακτηρισμὸς μὲ γνώμονα τὸ ὀφφίκιο ἐπεσκίασε κάθε ἄλλον, ὡς ὁ σημαντικότερος γιὰ ἕναν ὑπηρέτη τοῦ ἱεροῦ ἀναλογίου. Ἐτσι, μόνο σὲ σπάνιες περιπτώσεις συναντοῦμε διαφορετικούς χαρακτηρισμοὺς ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ Πρωτοψάλτου, τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τοῦ δομεστίκου. Αὐτὲς οἱ μεμονωμένες ἀναφορές, ἐνδεικτικὲς τῆς ἡδύτητος καὶ γλυκύτητος τῶν μελουρημάτων τοῦ Δανιήλ, παρατίθενται παρακάτω.

1.2.1. Μουσικώτατος.

Ὡς μουσικώτατος ἀναφέρεται στὸν κώδικα Κουτλουμουσίου 441 τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰ. Στὸ φ.108r σημειώνεται· «Ἀρχὴ τὰ κατ' ἦχον κοινωνικά τοῦ μουσικωτάτου κυρ Δανιήλ πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας»¹²⁵. Ἐπιπλέον, μὲ τὸν αὐτὸ χαρακτηρισμὸ μνημονεύεται καὶ στοὺς κώδικες Ἰβήρων 983¹²⁶ τοῦ ἔτους 1762 (φ. 656v· «Τὸ παρὸν μάθημα ἐποιήθη παρὰ τοῦ μουσικωτάτου κυρ Δανιήλ, Δομεστίκου τῆς Μεγάλης

¹²⁵ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἁγίου Ὄρου*, Τόμος Γ', Αθήναι 1993, σ. 304.

¹²⁶ Βλ. Γρ. Στάθη, ὁπ. π., σ. 807.

Ἐκκλησίας τοῦ νέου Κουκουζέλου, εἰς τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον, γλυκύτατον, ἤχος πλ. α', Πανάγιε Νικόλαε), Ξηροποτάμου 299¹²⁷ (σ. 375· «Ἐνθάδε ἄρχονται τὰ χερουβικά, ἐξ ὧν τὰ πρωτεῖα φέρουσι τὰ παρόντα κὺρ Δανιήλ τοῦ μουσικωτάτου Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»), ποὺ γράφτηκε περὶ τὸ 1810 καὶ ΕΙΒ 39 (φ. 176r) ὅπου σταχυολογοῦνται τὰ κατ' ἤχον Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν. Τέλος, ὡς μουσικώτατος ἐν διδασκάλοις χαρακτηρίζεται στὸν ἴδιο κώδικα (ΕΙΒ 39, φ. 32r) τοῦ Διονυσίου ἱερομονάχου ἐκ Σάμου, τοῦ ἔτους 1819· «Ἀρχὴ τοίνυν ἡ σειρὰ τῶν Πολυελέων. Ὁ παρὼν ἐμελοτονίσθη παρὰ τοῦ μουσικωτάτου ἐν διδασκάλοις κυρίου Δανιήλ Πρωτοψάλτου· ὁργανικὸς λίαν καὶ ἔντεχνος· ἤχος δ' Δοῦλοι, Κύριον»¹²⁸.

1.2.2. Μουσικολογιώτατος διδάσκαλος.

Παρόμοιος μὲ τὸν παραπάνω χαρακτηρισμὸ εἶναι καὶ αὐτὸς τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου, ποὺ ἀπαντᾷ σὲ κώδικα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ιη' αἰ., τὸν κώδικα Ξενοφώντος 154. Ἀπὸ τὸ φ. 337v κ.έ. ὁ κωδικογράφος παραθέτει τὰ κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ σὲ μελοποίηση τοῦ Δανιήλ, καὶ σημειώνει· «κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν τὲ δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν καὶ ἐορταζομένων ἀγίων, ποιηθέντα παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου καὶ Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κυρίου κὺρ Δανιήλ»¹²⁹. Μὲ τὸν ὅρο μουσικολογιώτατος διδάσκαλος ἀναφέρεται καὶ στὸν κώδικα Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 211) τῆς ἴδιας περιόδου· «Τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου Πρωτοψάλτου Δανιήλ, ἤχος α', Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς».

1.2.3. Νέος Κουκουζέλης.

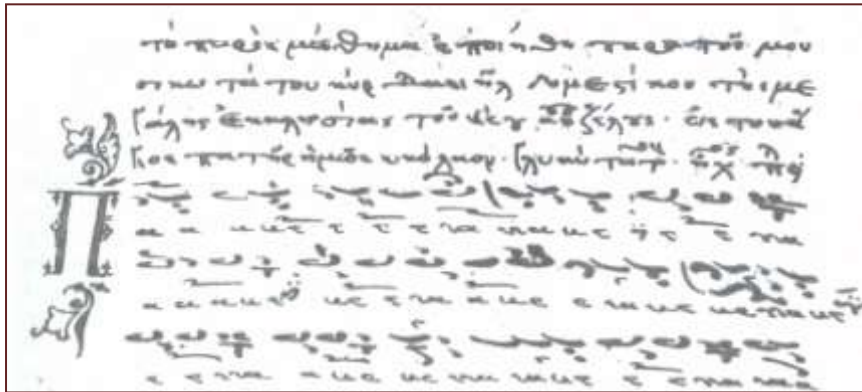
Ὁ Δανιήλ ἀποτελεῖ ἐξέχουσα μορφή τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως τοῦ

¹²⁷ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', Ἀθῆναι 1975, σσ. 73-81.

¹²⁸ Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἑλληνικὴ Ψαλτικὴ Τέχνη. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας*, Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Βενετία 2007, σ. 41.

¹²⁹ Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Β', Ἀθῆναι 1976, σ. 115.

Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὑπερβολικὴ ἢ ἀναγραφὴ «Τὸ παρὸν μάθημα ἐποιήθη παρὰ τοῦ μουσικωτάτου κὺρ Δανιὴλ Δομεστίκου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ νέου Κουκουζέλου, εἰς τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν Νικόλαον, γλυκύτατον, ἤχος πλ. α', Πανάγιε Νικόλαε», στὸν κώδικα Ἰβήρων 983¹³⁰ τοῦ ἔτους 1762. Τὸ ἀξιοσημεῖωτο τοῦ παραπάνω χαρακτηρισμοῦ ἔγκειται σὲ δυὸ πολὺ σημαντικὰ στοιχεῖα.

Εἰκόνα 4. Ἰβήρων 983, φ. 656v.

Καταρχήν, στὸν ἴδιο τὸν χαρακτηρισμὸ· νέος Κουκουζέλης¹³¹. Ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης¹³² ἀποτελεῖ γιὰ τὴ σύνολη ψαλτικὴ μας παράδοση τὸν μέγιστο τῶν μελοποιῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὸν ἀξεπέραστο δημιουργὸ ἀριστουργηματικῶν καὶ ἀπαράμιλλων μελοποιημάτων, τὸν μόνο ποὺ τοῦ ἀποδόθηκε ὁ ὄρος «μαῖστωρ» ὡς ὁ πλέον ἱκανὸς νὰ προσδιορίσει τὴν ὅλη μουσικὴ του προσωπικότητα καὶ συνεισφορά. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι

¹³⁰ Ἰβήρων 983, φ. 656v, τοῦ ἔτους 1762. (Βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', ὁπ. π., σ. 807). Πρόκειται γιὰ μοναδικὴ περίπτωση ἀπόδοσης τοῦ συγκεκριμένου χαρακτηρισμοῦ στὸν Δανιὴλ.

¹³¹ Σημειωτέον ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς «νέος Κουκουζέλης» ἀποδίδεται κυρίως στὸν πολυσύνθετο μελοποιὸ Ἰωάσαφ μοναχό, τὸν Βατοπαιδινό, ποὺ ἔδρασε καὶ ἤκμασε στὴν αὐγὴ τοῦ 15' αἰ. Στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 318, ὁ γραφεὺς σημειώνει περὶ αὐτοῦ· «Ἰωάσαφ μοναχός, ὁ διὰ τὴν εὐφράδειάν του νέος Κουκουζέλης καὶ Μαῖστωρ ἐπονομασθεῖς». Ὁ δὲ Γ. Παπαδόπουλος (*Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὁπ. π., σ. 94), σημειώνει γιὰ τὸν Ἰωάσαφ· «Ἰωάσαφ Κουκουζέλης ὁ νεώτερος, ἀνθήσας κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 15' αἰῶνος, ἄριστος μουσικὸς καὶ καλλιγράφος τῆς μουσικῆς, μελίσας διάφορα ἄσματα καὶ ἀντιγράψας τὴν παλαιὰν Παπαδικὴν εἰς ὀγκωδέστατον τόμον, ἐν ᾧ περιέλαβε πλουσιωτάτην ὕλην». Ὁ Ἰωάσαφ παρέδωσε, μετὰ τὸν Θεοφάνη Καρύκη, καλλωπισμένον τὸ μέλος τοῦ Εἰρμολογίου (βλ. Ἰβήρων 1192, ἀρχῶν τοῦ 15' αἰ., ὅπου βρίσκεται ἡ ἐπιγραφή· «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ τοῦ Εἰρμολογίου τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, καθὼς ψάλλεται εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἐκαλλωπίσθη δὲ μικρὸν παρὰ τοῦ ἐν μοναχοῖς Ἰωάσαφ τοῦ νέου Κουκουζέλου»).

¹³² Γιὰ τὸν βίο, τὸν χρόνον ἀκμῆς καὶ τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἰωάννου Παπαδοπούλου τοῦ Κουκουζέλη ἔχουν διατυπωθεῖ πολλὲς καὶ συχνὰ διστάμενες ἀπόψεις, ὅμως τὰ θέματα αὐτὰ ἔκλεισαν ὀριστικὰ μὲ τὴ μονογραφίαν τοῦ καθηγητοῦ Γρ. Στάθης, *Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ – Ἰωάννης Παπαδόπουλος ὁ Κουκουζέλης καὶ μαῖστωρ*, Στ' Μουσικολογικὴ Σπουδὴ, IBM, Ἀθήνα 1987.

πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὰ 1762 (ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Δανιήλ διακονεῖ ὡς Λαμπαδάριος καὶ συντάσσεται ὁ συγκεκριμένος κώδικας) τὸ ἔργο του ἔχει διαδοθεῖ εὐρύτατα καὶ ἔχει ἀποκτήσει τέτοια μεγάλη ἀπήχηση στοὺς ψαλτικούς κύκλους, ὥστε ἀκόμη καὶ τὸ - φύσει συντηρητικὸ - μοναστικὸ ψαλτικὸ πνεῦμα, νὰ τοῦ προσδίδει τέτοια τιμὴ καὶ ἀναγνώριση.

Κατὰ δεύτερο, στὸ γεγονός ὅτι ὡς γραφέας τοῦ κώδικα ὑπογράφει ὁ «Θεόκλητος μοναχός, ὁ μουσικός», ὁ καταγόμενος «ἐκ τοῦ περιφήμου Γάνου»¹³³. Ὁ ἀγιορείτης μοναχὸς Θεόκλητος εἶναι γνωστὸς στοὺς ἐρευνητὲς ὡς παραγωγικότετος κωδικογράφος καὶ ἐξαιρετικὸς μελοποιὸς καὶ ἐξηγητὴς, ποὺ ἔζησε καὶ ἤκμασε κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ α' τέταρτο ἕως τὸ β' ἡμῖς τοῦ ιη' αἰ.¹³⁴. Συνεπῶς, ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοκλήτου ἀπόδοση ἑνὸς τόσο τιμητικοῦ χαρακτηρισμοῦ στὸν Δανιήλ, προσδίδει στὸν Πρωτοψάλτη πρόσθετο κύρος καὶ ἀναμφισβήτητη ἀξία.

2. Ἐξωτερικὴ μουσική.

Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο, καὶ ἰδίως μετὰ τὸν ιζ' αἰ., τὸ γεγονός τῆς συνύπαρξης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χῶρο ὡς ὑπηκόων τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εὐνόησε τὶς μουσικὲς μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ἐπιρροές, ἐνῶ οἱ ἱστορικοφιλολογικὲς μαρτυρίες ἀπὸ πηγές καὶ τῶν δύο πλευρῶν παρουσιάζουν κυρίως Ἕλληνες νὰ καταπιάνονται μὲ τὴν ἑντεχνη ὀθωμανικὴ μουσική, σὲ ἐπίπεδο θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ¹³⁵. Ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνες μουσικοὺς ὑπῆρξαν ἐπίσημοι

¹³³ Ἔτσι ὑπογράφει ὁ Θεόκλητος σὲ ἄλλα αὐτόγραφα του. Βλ. ἐνδεικτικά, Κουτλουμουσίου 446 καὶ Ἰβήρων 631 (πρβλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς 1453-1821*, ὁπ. π., σ. 206).

¹³⁴ Κων/νου Καραγκούνη, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, ὁπ. π., σσ. 463-464.

¹³⁵ Τὰ θεωρητικὰ ἔργα Ἑλλήνων μουσικῶν ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐξωτερικὴ μουσικὴ εἶναι κυρίως συγκριτικά. Γιὰ τὸ ποῖα εἶναι αὐτὰ, βλ. στὴ μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ἀντ. Ἀλυγιζάκη, *Ἐκκλησιαστικοὶ ἤχοι καὶ ἀραβοπερσικὰ μακάμια*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 9, στὸ τέλος τῆς ὁποίας δημοσιεύονται καὶ φωτογραφίες ἀπὸ τὸ χφ. τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας 305, φφ. 88r-102v, ὅπου περιέχεται ἡ «Στοιχειωδέστερα διδασκαλία περὶ τῆς ἔξω μουσικῆς» τοῦ Κυρίλλου Ἀρχιερέως Τήνου τοῦ Μαρμα-

ψάλτες ἢ κληρικοὶ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ἄλλοι ἔμειναν γνωστοὶ μόνο ἀπὸ τὴν θητεία τους στὴν ἐξωτερικὴ μουσική.

Τὸ ἐξωτερικὸ μέλος χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «ἐθνικὸν μέλος». Στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μουσικὴ ὁρολογία, ἐθνικὸ μέλος εἶναι τὸ μέλος τῶν ἀνατολικῶν ἀλλοθρήσκων λαῶν, τὸ ὁποῖο προσδιορίζεται εἰδικότερα ὡς μέλος «περσικόν» ἢ «ἰσλαμικόν» ἢ «ὀργανικόν»¹³⁶. Σπανιώτερα, τὸ μέλος αὐτὸ προσδιορίζεται ὡς μέλος «δυτικόν» ἢ «φράγκικον», κυρίως κατὰ τὴν περίοδο πού ἀκολούθησε μετὰ τὴν φράγκικη κατοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης¹³⁷.

Κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα κορυφώνεται ἡ ὑποτονικὴ ἕως τότε ἀλληλεπίδραση στὶς σχέσεις πού διέπουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ - ἀραβοπερσικὴ μουσική. Ἡ σύνταξη συγκριτικῶν θεωρητικῶν ἐγχειριδίων δρᾷ ἐπικουρικὰ στὴν προσπάθεια προσδιορισμοῦ καὶ ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων πού ἄρχισαν νὰ θέτουν οἱ σχέσεις τῶν δύο μουσικῶν παραδόσεων, ἐνῶ ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται καὶ νέες μελοποιήσεις ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μὲ ἐμφανεῖς τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιρροές¹³⁸. Φαίνεται ὅτι ὁ Δανιὴλ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὶς μουσικὲς ἀναζητήσεις τοῦ δασκάλου του καὶ ὅλο αὐτὸ τὸ κλίμα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀφήσει ἀνεπηρέαστη τὴν μουσικὴ του

ρηνοῦ. Σχετικὰ μὲ τὴν πρακτικὴ συνεισφορὰ τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν, κυρίως ψαλτῶν, στὴν ἐξωτερικὴ καὶ μάλιστα τὴν ἑντεχνη ὀθωμανικὴ μουσικὴ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι «αὕτη συνίσταται ἀφ' ἑνὸς στὴν σύνθεση ἔργων, ἀφ' ἑτέρου στὴν καταγραφή μελῶν. Τούτῃ ἡ δευτέρη δραστηριότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν προσλαμβάνει διαστάσεις εὐεργεσίας πρὸς τοὺς μουσικοὺς πολιτισμοὺς τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἰδίως τῶν Τούρκων, δεδομένου ὅτι αὐτοὶ δὲν διέθεταν σημειογραφικὸ σύστημα πλήρως καὶ διαδεδομένο». Βλ. Γρ. Αναστασίου, *Τὰ Κρατήματα στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη*, IBM, Μελέται, 12, Αθήνα 2005, σ. 447, ὑποσ. 85.

¹³⁶ Γρ. Στάθης, *Οἱ Αναγραμματισμοὶ καὶ τὰ Μαθήματα*, ὅπ. π., σ. 26.

¹³⁷ Γρ. Στάθης, ὅπ. π.

¹³⁸ Ο Π. Κηλτζανίδης σημειώνει ὅτι «ἀπὸ Δαμασκηνοῦ μέχρις Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν ἔτει 1756, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ φιλομούσου Κυρίλλου, ἡ σηματογραφία καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη δὲν παρήλλαξαν, καθότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφῶσι διὰ τῆς σηματογραφίας ἐκείνης ἐξωτερικὰ μέλη, οὔτε τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη νὰ γραφῶσι δι' ἄλλης σηματογραφίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ τρόπου, ἐπινοηθέντος καὶ εἰσαχθέντος ὑπὸ τοῦ ῥηθέντος Ἰωάννου προτροπῇ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου πρὸς εὐκολίαν τῆς διδάξεως καὶ μεταδόσεως τῆς ψαλμωδίας, παρεισέφρησαν ξενισμοὶ τινες ἰδία εἰς τὰ παπαδικὰ, ἥτοι τὰ χερουβικά καὶ κοινωνικά· προήλθε δὲ τοῦτο, διότι ὁ διάδοχος τοῦ μνησθέντος πρωτοψάλτου, Δανιὴλ, τὸν ἐξηγηματικὸν τρόπον τοῦ προκατόχου του μιμούμενος, ἔχων στενὰς σχέσεις μετὰ Ζαχαρίου τοῦ Χανενδὲ (μελωδοῦ), εἰσήγαγεν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ ἐξωτερικά». Βλ. Π. Κηλτζανίδου, *Πρὸς τοὺς διὰ πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου ὁψέποτε κληθεσμένους ὑπὸ τὴν Προεδρείαν, εἰ δυνατόν, τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς μουσικῆς τῆς Ὁρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*, Κωνσταντινούπολις 1881, σσ. 3-4.

πέννα.

Ὁ Χρῦσανθος στὸ Θεωρητικὸ του, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δανιὴλ «ἐπεχείρησε νὰ εἰσάγῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ ἐξωτερικά, δηλαδή μέλη τὰ ὅποια ἐσυνειθίζοντο εἰς τὸν καιρὸν του παρὰ τοῖς ὀργανικοῖς μουσικοῖς»¹³⁹. Καὶ δὲν περιορίστηκε μόνο στὴν προσπάθεια, ἀλλὰ προχώρησε ἀκόμη περισσότερο, ἐφόσον τὰ ἐξωτερικά αὐτὰ μέλη «δὲν ἦτον δυνατόν νὰ γράφονται μὲ τὰς παλαιὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς θέσεις». Κι ἔτσι, ὁ δαιμόνιος Πρωτοψάλτης «ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίζῃ», χρησιμοποιώντας νέες μουσικὲς θέσεις καὶ καινοφανῆ μελικά σχήματα στὶς δημιουργίες του. Καὶ συνεχίζει ὁ Χρῦσανθος, καταδεικνύοντας τὴ φιλομαθὴ γιὰ τὴν θύραθεν μουσικὴ, διάθεση τοῦ Δανιὴλ· «φίλος δὲ ὢν ὁ Δανιὴλ Ζαχαρία τῷ Χανεντὲ ἐμάνθανε παρ' αὐτοῦ πολλὰ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς· ὡσαύτως καὶ ὁ Ζαχαρίας ἐδιδάσκετο παρὰ τοῦ Δανιὴλ ἀμοιβαίως ἐκκλησιαστικὰ μέλη».

Παρεμφερεῖς πληροφορίες παραθέτει καὶ ὁ Γ. Παπαδόπουλος, ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ Δανιὴλ «ἦτο ἐγκρατὴς τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ἦν ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ περιωνύμου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ χανενδὲ Ζαχαρίου, Βυζαντίου τὴν πατρίδα, μελίσαντος καὶ μέλη ἐκκλησιαστικά, καὶ ἀσιατικά ᾄσματα, ποιήσαντος δὲ καὶ συλλογὴν τοιούτων ᾄσμάτων (ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐτέρπη) ὡς καὶ ἐλληνικῶν. Εἰς τὸν Ζαχαρίαν ἀντεδίδασκεν ὁ Δανιὴλ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν»¹⁴⁰. Καὶ ἄλλου, σημειώνει ὁ μέγας ἱστορικός· «Φίλος δὲ ὢν [ὁ Δανιὴλ] τοῦ περιωνύμου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ Ζαχαρίου χανεντὲ (μελωδοῦ), ἐδιδάχθη παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξωτερικὴν μουσικὴν, ἀντιδιδάξας αὐτὸν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν»¹⁴¹.

Τὴν ἀκριβέστερη ὁμῶς περιγραφὴ γιὰ τὴν σχέση τοῦ Δανιὴλ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μουσικὴ, μᾶς δίνει ὁ Νικηφόρος Καντουνιάρης ὁ Χίος, ἀρχιδιάκονος τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας, ὁ ὅποιος σὲ αὐτόγραφο χειρόγραφό

¹³⁹ Χρῦσανθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς, ὁπ. π., σ. XLIX, σημ. γ'.

¹⁴⁰ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὁπ. π., σ. 102.

¹⁴¹ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὁπ. π., σ. 314.

του, τὸν κώδικα Ξηροποτάμου 318¹⁴² καὶ σὲ «Κατάλογο τῶν ὄσων κατὰ διαφόρους καιροὺς ἤκμασαν ἐν τῇ μουσικῇ τῇ ἐκκλησιαστικῇ» (φ. 140r κ.έ.) ἀναφέρει τὰ παρακάτω· «Δανιήλ Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς Παναγιώτου Χαλάτζογλου ἐν τῷ ιζ' [ἐνν. ιη'] αἰῶνι, ὁ μόνος βαθὺς ἐν τῇ μουσικῇ καὶ ὁ μόνος εὐδοκίμησας ἐν τοῖς συμμίκτοις μαθήμασι. Σύμμικτα νόει τὰ τὰ ἔσω [ἐκκλησιαστικῇ] μὲ τὰ ἔξω [ἐξωτερικῇ] ἠνωμένα τῆς μουσικῆς».

3. Διδακτικὴ δράση¹⁴³.

Ἡ Ψαλτικὴ ἦταν ἡ Παπαδικὴ Τέχνη, ἡ τέχνη τῶν παπάδων, δηλαδή τῶν κληρικῶν καὶ τῶν μουσικῶν – ψαλτῶν ποὺ ἀνήκαν στὸν κατώτερο κλῆρο. Ἡ διδασκαλία τῆς ἦταν ἔργο κυρίως ἐκκλησιαστικό. Ἀπὸ τὴ φύση τῆς, ὅμως, ἡ Ψαλτικὴ εἶναι παραδοσιακὴ τέχνη. Χρειάζεται δάσκαλο καὶ μαθητὴ σὲ διαπροσωπικὴ καὶ ἄμεση σχέση. Ὅτι δὲν καταλάβαινε ὁ μαθητῆς ἡ ὁ ἀτελής ψάλτης ἔπρεπε νὰ «ρωτᾷ τὸν διδάσκαλόν του»¹⁴⁴. Ἀπὸ

¹⁴² Αναλυτικὴ περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. σὲ Γρ. Στάθι, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', ὁπ. π., σσ. 143-151.

¹⁴³ «Πῶς παραδόθηκε, ἀπὸ ἄποψη διδακτικῆς, αὐτὸς ὁ πλοῦτος τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως, καὶ γενικότερα τῆς ἐντεχνῆς γραπτῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς; «Ὁ θέλων μουσικὴν μαθεῖν καὶ θέλων ἐπαινεῖσθαι, θέλει πολλὰς ὑπομονάς, θέλει πολλὰς ἡμέρας, θέλει καλὸν σωφρονισμόν καὶ φόβον τοῦ Κυρίου, τιμὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον, δουκάτα εἰς τὰς χεῖρας, τότε νὰ μάθει ὁ μαθητῆς καὶ τέλειος νὰ γένει». Τὸ πεντάστιχο αὐτὸ δεκαπεντασύλλαβο κείμενο εἶναι μία “μέθοδος” γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῶν βασικῶν “θέσεων”, δηλαδή τῶν μουσικῶν φράσεων ἢ μελικῶν τόξων ποὺ ἀπαντοῦν συχνότατα στὸ Στιχηραρικὸ μέλος. Ἀπαντᾷ ἀπ' τὸν ιε' αἰῶνα, μὲ κάποιες παραλλαγές, καὶ εἶναι γνωστότατη ὡς μελοποίησις, σὲ ἦχο α', ἀπ' τὸν Παναγιώτη Χρυσάφη τὸν νέο καὶ Πρωτοψάλτη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸ β' ἡμισυ τοῦ ιζ' αἰῶνος. Καὶ μᾶς τὰ λέει ὅλα ὅσα θὰ θέλαμε νὰ γνωρίζουμε γιὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐκμάθησιν τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: χρειάζεσθαι πολλὰς ὑπομονὰς καὶ πολλὰς ἡμέρας, καὶ σωφρονισμὸς καὶ φόβος Κυρίου, καὶ κυρίως διδάσκαλος καὶ πληρωμὴ σ' αὐτόν. Ἄν ὑπῆρχαν ὅλες αὐτὲς οἱ προϋποθέσεις, τότε ὁ μαθητῆς θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ τέλειος. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὅροι, δηλαδή διδάσκαλος – μαθητῆς – πολυχρόνια μαθητεία – τέλειος στὴν τέχνη, ἀπαντοῦν σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ σχετικὰ θεωρητικὰ κείμενα, στίς διάφορες παραλλαγές τῆς Προθεωρίας τῆς Παπαδικῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐνθυμήσεις στίς ὥες τῶν χειρογράφων, ποὺ ἀποτελοῦν μιὰ πολυτιμώτατη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ δάσκαλο σὲ μαθητὴ τῆς καλῆς αὐτῆς τέχνης, τῆς Μουσικῆς ἢ ἐιδικότερα τῆς Ψαλτικῆς». Γρ. Στάθι, *Ιστορικὴ θεώρησις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης· διδακτικὴ καὶ διάδοσις*, Ἀθήνα 2000, σ.σ. 9-10. Τὸ παραπάνω κείμενο ἀντλήθηκε ἀπὸ τὴν ἱστοσελίδα τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνσις: <http://www.ibyzmusic.gr/default.asp?pid=12&la=1>.

¹⁴⁴ «Κι ὕστερα ἔχεις τὴν ἐννοίαν σου τὸ πῶς νὰ μάθῃς νὰ τραγῶδᾳς ταῖς θέσεις, καθὼς σὲ ταῖς ψάλλει ὁ διδάσκαλός σου· ..καὶ αὐτὸ ἔχει ἐννοίαν, καὶ ῥῶτα τὸν διδάσκαλόν σου νὰ τὸ μάθῃς, καὶ ἂν τὸ

τὴν ἄλλη, ἡ ὀργανωμένη διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς μὲ φροντίδα τοῦ Πατριαρχείου εἶναι πολὺ μεταβυζαντινὸ γεγονός, ἐφόσον μόλις τὸ 1727 συστήνεται στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ Α΄ Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή (κατὰ τὴν ὁποία δίδαξε ὁ μετέπειτα Πρωτοψάλτης Ἰωάννης Τραπεζούντιος), τὸ λεγόμενο Μουσικὸ Φροντιστήριον, ἐνῶ μέχρι τὸ 1882 λειτούργησαν γιὰ μεγάλο ἢ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἑπτὰ συνολικὰ Πατριαρχικὲς Μουσικὲς Σχολές.

Ὁ τυρναβίτης μελουργὸς διακρίθηκε καὶ ὡς μέγας διδάσκαλος τῆς ψαλτικῆς τέχνης. Ἡ διδακτικὴ του δραστηριότητα ἀναπτύσσεται, ὅπως εἶναι φυσικόν, στὰ ὅρια τοῦ πατριαρχικοῦ περιβάλλοντος, ἐφόσον ὁ Δανιήλ ἐμφανίζεται νὰ διδάσκει στὴν Β΄ χρονολογικῶς συσταθεῖσα πατριαρχικὴ μουσικὴ σχολή. Ἐπιπλέον, οἱ πολλὲς ἀναφορὲς περὶ τοῦ «διδασκάλου Δανιήλ¹⁴⁵» καὶ τῶν ἐπιφανῶν μαθητῶν καὶ διαδόχων του σὲ χειρόγραφα μουσικὰ κείμενα καὶ ἔντυπα βιβλία, ἐπιβεβαιώνουν τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργο του σημάδεψε ὁλόκληρην τὴν μουσικὴ περίοδον ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰ. μέχρι καὶ σήμερα¹⁴⁶. Κι ἔτσι, καθίσταται διαχρονικὸς δάσκαλος.

3.1. Διδάσκαλος τῆς Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς.

Ἡ ἐπίσημη διδακτικὴ δράση περιορίζεται στὴν διδασκαλία τοῦ Μαθηματαρίου στοὺς φιλόμους σπουδαστὲς τῆς Β΄ Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς, ποὺ ιδρύθηκε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Πατριάρχου Σωφρονίου, τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων. Ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος

εἰξεύρη εἶναι καλὸς τεχνίτης καὶ φύλαγε τὸν· εἰδεμή, φεύγα ὀγλίγωρα ἀπ’ αὐτὸν καὶ μὴ χάνεις τὸν καιρὸν σου», (ΕΒΕ 968 τοῦ 17^{ου} αἰῶνος).

¹⁴⁵ Βλ. ἐπὶ παραδείγματι, Ἰβήρων 981, σ. 210· «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ καὶ τῶν Κοινωνικῶν τῶν ἑορτῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, περιέχουσα ἅπαντα τὰ τῶν νέων ποιητῶν διδασκάλων μαθήματα, τοῦ τε κυρ Δανιήλ καὶ κυρ Πέτρου, σὺν τούτοις καὶ ἐτέρων πολλῶν», Βατοπαιδίου 1254, φ. 249r· «Ἀπαντα τὰ τῶν νέων διδασκάλων Ἰωάννου, Δανιήλ, Πέτρου», Βατοπαιδίου 1307· «Ἀνθολογία περιέχουσα ἅπαντα τὰ νέα μαθήματα τῶν νέων διδασκάλων, Ἰωάννου, Δανιήλ, Πέτρου, Ἰακώβου καὶ τινων μαθητῶν αὐτῶν», Ξενοφώντος 154, φφ. 337v-338r· «κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν τε δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν καὶ ἑορταζομένων ἀγίων, ποιηθέντα παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου καὶ Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κυρίου κυρ Δανιήλ», Ἀγίου Παύλου 40, σ. 211· «Τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου Πρωτοψάλτου Δανιήλ, ἤχος α΄, Ἑσθμειώθη ἐφ’ ἡμᾶς».

¹⁴⁶ Περισσότερα γιὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Πρωτοψάλτου στὴν γενικότερη εξέλιξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, βλ. στὴν οἰκεία παράγραφο.

σημειώνει ὅτι «ἡ Β' Μουσικὴ Σχολὴ ἰδρύθη μετὰ πεντηκονταετίαν [ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Α' στὰ 1727] τῷ 1776, πατριαρχοῦντος Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξεν Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης, Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος καὶ Ἰάκωβος ὁ τότε δομέστικος καὶ εἶτα Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»¹⁴⁷.

Ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης Κομνηνὸς παρέχει κάποια ἐπιπλέον περὶ τῆς μισθοδοσίας τοῦ Δανιήλ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα καὶ σημειώνει ὅτι στὰ 1776 «σχολεῖον μουσικῆς συνεκροτήθη· ὑπεσχέθησαν τῷ πρωτοψάλτῃ Δανιήλ γρόσια 400 τὸν χρόνον διὰ νὰ παραδίδῃ μαθηματάρι, προσετάγησαν καὶ ὁ λαμπαδάριος Πέτρος καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιῦ χοροῦ Γιακουμάκης [ὁ μετέπειτα Πρωτοψάλτης Ἰάκωβος] νὰ παραδίδουν παπαδικὴν καὶ στιχηράρι»¹⁴⁸. Καὶ ὁ Μ. Γεδεὼν πληροφορεῖ ὅτι «...ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων συνέστησε νέαν σχολὴν (τῷ 1776), διορίσθησαν δὲ συνοδικῶς διδάσκαλοι ὁ Πρωτοψάλτης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Δανιήλ ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, ὁ δομέστικος τοῦ δεξιῦ χοροῦ Γιακουμάκης ἢ Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος καὶ Πέτρος ὁ Λαμπαδάριος· ἐπὶ τούτῳ μισθὸς ἐτάχθη τῷ Δανιήλ ἐτήσιος γρόσια 400, ἢ 1200 σημερινὰ φράγκα»¹⁴⁹.

3.2. Μαθητὲς τοῦ διδασκάλου Δανιήλ.

Σ' αὐτοὺς ποὺ κατὰ καιροὺς μαθήτευσαν στὸν διδάσκαλο Δανιήλ, συγκαταλλέγονται σπουδαῖες προσωπικότητες τόσο τῆς ἐλληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ὅσο καὶ τῆς τουρκικῆς μουσικῆς. Βάσει ἀναμφισβήτητων ἱ-

¹⁴⁷ Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, *Λογοδοσία κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐξετάσεων τῆς μουσικῆς σχολῆς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς, 28 Μαΐου 1900, ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ*, ΠΕΑ, Τόμος 2, Ἰούνιος 1900, Πατερικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 11.

¹⁴⁸ Βλ. Αθ. Ὑψηλάντη Κομνηνοῦ, ὀπ. π., σσ. 555. Πρβλ. καὶ Μ. Χαμουδοπούλου, *Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, ΕΑ, Τόμος Α', σ. 235. Τὴν αὐτὴ πληροφορία γιὰ τὸ διδακτικὸ ἀντικείμενο τῶν διδασκάλων τῆς Β' Μουσικῆς Σχολῆς παραδίδει καὶ ὁ Μ. Γεδεὼν· «...ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὗ συνεστήθη Μουσικὴ Σχολή, ἐν ἣ παρέδιδεν ὁ μὲν Δανιήλ τὸ μαθηματάριον, Πέτρος δὲ ὁ Πελοποννήσιος ὁ καὶ λαμπαδάριος καὶ Ἰάκωβος ὁ α' δομέστικος τὴν παπαδικὴν καὶ τὸ στιχηράριον». Βλ. Μ. Γεδεὼν, *Πρωτοψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ*, ΕΑ 5, Ἔτος Δ', 1883-1884, σ. 645.

¹⁴⁹ Μ. Γεδεὼν, *Ἡ παρ' ἡμῖν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ΕΑ 12, Ἔτος Η', 1887-1888, σ. 36.

στορικῶν μαρτυριῶν, ὁ Δανιήλ διετέλεσε διδάσκαλος τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν Σταυρῇ (τοῦ μετέπειτα δομεστίκου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας), Πέτρου τοῦ Βυζαντίου τοῦ μετέπειτα Πρωτοψάλτου καὶ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου. Σ' αὐτοὺς, πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ Ζαχαρίας, ὁ ἐπονομαζόμενος Χανεντές, κυριότερος ἐκπρόσωπος καὶ θεμελιωτῆς τῆς τουρκικῆς μουσικῆς κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα.

3.2.1. Σταυρῆς ὁ Βυζάντιος, δομέστικος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ὁ Σταυρῆς, ἢ Σταυράκης, ὑπηρετήσε τὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο ὡς δομέστικος τοῦ Πρωτοψάλτου Μανουήλ, κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1805 ἕως τὸ 1819¹⁵⁰. Παρὰ τὸ ὅτι τὸ μελοποιητικὸ τοῦ ἔργο εἶναι φτωχό¹⁵¹, ὁ Σταυρῆς ἔγινε περισσότερο γνωστὸς λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς κωδικογραφικῆς του δραστηριότητος, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴν σπουδὴν τοῦ στὸν Πρωτοψάλτη Δανιήλ, ἥδη ἀπὸ τὴν περίοδο λαμπαδαρίας τοῦ δευτέρου¹⁵².

Σὲ 4 αὐτόγραφους κώδικες, ὁ Σταυρῆς ὑπογράφει ὡς μαθητῆς τοῦ Πρωτοψάλτου. Κατ' ἀρχὴν, στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 324, ὅπου σημειώνει (φ. 267v): «Τὸ παρὸν ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Σταυράκη καὶ μαθητοῦ τοῦ κὺρ Δανιήλ Λαμπαδαρίου ἐν ἔτει 1760¹⁵³». Ὅμοια ὑπογράφει καὶ στὸν κώδικα

¹⁵⁰ Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὁπ. π., σ. 318.

¹⁵¹ Στὸς κώδικες Παντελεήμονος 952 (φ. 168r) καὶ Παντελεήμονος 955 (φ. 148r) παραδίδεται ἡ ὑπό τοῦ «κυρίου Σταυρῆ» μελοποίησις τοῦ Χερουβικοῦ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, *Σιγησάτω..*, σὲ ἦχο πλ. α'.

¹⁵² Ὁ «μουσικολογιώτατος» Σταυρῆς δὲν καταπιάστηκε μόνο μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἦταν γνώστης καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Μάλιστα, ὑπῆρξε συνεκδότης τοῦ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος στὴν ἔκδοσις τῆς «Εὐτέρπης», ποὺ περιέχει ᾠσματα τοῦ ἑτέρου μαθητοῦ τοῦ Δανιήλ, Ζαχαρία. Ὁλόκληρος ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, ἔχει ὡς ἑξῆς «Βίβλος καλουμένη Εὐτέρπη, περιέχουσα συλλογὴν ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ ἡδυτέρων ἐξωτερικῶν μελῶν μὲ προσθήκην ἐν τῷ τέλει καὶ τινων ῥωμαϊκῶν τραγῳδιῶν εἰς μέλος ὁθωμανικὸν καὶ εὐρωπαϊκόν. Εἰρηθεῖν εἰς τὸ νέον τῆς μουσικῆς σύστημα παρὰ Θεοδώρου Φωκαέως καὶ Σταυράκη Βυζαντίου τῶν μουσικολογιωτάτων. Ἐπιθεωρηθέντων δ' ἐπιμελῶς καὶ ἐπιδιορθωθέντων κατὰ γραμμὴν παρὰ τοῦ μουσικολογιωτάτου διδασκάλου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐνὸς τῶν ἐφευρετῶν τοῦ εἰρημένου συστήματος. Φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν ιδίων». (Κωνσταντινούπολις 1830). Βλ. ἐπίσης Μ. Χατζηγιακουμὴ, *Χειρόγραφα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὁπ. π., σ. 104 καὶ Γ. Παπαδοπούλου, ὁπ. π., σ. 332.

¹⁵³ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος, Τόμος Α'*, ὁπ. π., σ. 173. Βλ. καὶ Εἰκόνα 2, σ. 25 τῆς παρούσης.

Ζακύνθου (Συλλογή Γριτσάνη) 26 (σ. 341)¹⁵⁴. «Τὸ παρὸν ἐγράφη παρ’ ἐμοῦ Σταυρῇ καὶ μαθητοῦ τοῦ κὺρ Δανιήλ λαμπαδαρίου ἐν ἔτει ,αψξε’ [1765]». Καὶ ἀρκετὰ ἀργότερα, στὰ 1774, στὸν κώδικα 597 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων¹⁵⁵, μνημονεύει τὸν δάσκαλό του μὲ τὴν ὑπογραφή (φ. 12ν)· «τὸ παρὸν ἐγράφη παρ’ ἐμοῦ Σταυρῇ τοῦ [μαθητοῦ τοῦ] Πρωτοψάλτου Δανιήλ ἐν ἔτει ,αψοδ’». Ἐπίσης, ὁ μουσικὸς κώδικας ΙΓ’ τῆς Σχολῆς Μανταμάδου τῆς Λέσβου «ἐγράφη διὰ χειρὸς Σταυράκη, μαθητοῦ καὶ γραφέως κὺρ Δανιήλ Πρωτοψάλτου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας», δηλ. ἐγράφη κατὰ τὴν περίοδο πρωτοψαλτίας τοῦ Δανιήλ¹⁵⁶.

3.2.2. Πέτρος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος, Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος¹⁵⁷.

Κατὰ τὴν περίοδο πρωτοψαλτίας τοῦ Δανιήλ, ὁ Πέτρος Βυζάντιος διακόνησε ὡς β’ δομέστικος καὶ ὁ Πέτρος Πελοποννήσιος ὡς λαμπαδάριος. Δυστυχῶς, γιὰ τοὺς δυὸ Πέτρους δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστες ἀναφορὲς σχετικὰ μὲ τὴν μαθητεία τους στὸν Δανιήλ.

Ἡ μοναδικὴ ποὺ ἀφορᾷ στὸν Βυζάντιο, ἐντοπίζεται στὸν κώδικα Ξενοφώντος 109. Στὸ φ. 87r αὐτῆς τῆς Ἀνθολογίας, περιλαμβάνεται μιὰ πλήρης σειρὰ Κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν σὲ μελοποίηση τοῦ Δανιήλ. Ἀμέσως μετὰ (φ. 98r κ. ἐ.), περιέχονται «ἕτερα κοινωνικὰ μελοποιηθεῖσα [=μελοποιηθέντα] παρὰ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου καὶ φοιτητοῦ αὐτοῦ»¹⁵⁸.

Γιὰ τὸν Λαμπαδάριο Πέτρο, ἡ μοναδικὴ πληροφορία παρέχεται ἀπὸ τὸν κώδικα Κουτλουμουσίου 421. Στὸ φ. 244r, ὁ κωδικογράφος καταγράφει τὰ «Κοινωνικὰ τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ σύνθεσις κὺρ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου καὶ τῶν λοιπῶν διδασκάλων αὐτοῦ κυρίου Ἰωάννου

¹⁵⁴ Μ. Αδάμη, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης Παναγιώτου Γριτσάνη*, Ε.Ε.Β.Σ., Ἔτος ΛΕ’ [35], Ἀθῆναι 1966 - 1967, σ. 347 καὶ Εἰκόνα 3, σ.25 τῆς παρούσης.

¹⁵⁵ Βλ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Τόμος Α’, ὅπ. π., σ. 484.

¹⁵⁶ Βλ. Χ. Πατρινέλη, ὅπ. π., σσ. 91-92 καὶ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, Τόμος Α’, σ. 232.

¹⁵⁷ Περισσότερα γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ ἔργο τῶν δύο Πέτρων καὶ κυρίως γιὰ τὴν σύγχυση ἢ ὁποία πολλάκις δημιουργεῖται μεταξύ τους, βλ. σὲ Γρ. Στάθη, *Ἡ Σύγχυση τῶν τριῶν Πέτρων*, Βυζαντινά, Τόμος 3, Θεσσαλονίκη 1971.

¹⁵⁸ Βλ. Γρ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἁγίου Ὁρος*, Τόμος Β’, ὅπ.π., σ. 22.

[Τραπεζουντίου] καὶ κύρ Δανιήλ»¹⁵⁹.

Ἐπιπλέον, δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πέτρος στὶς δημιουργίες του ἐμπνεύστηκε καὶ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ὁ Γρηγόριος Στάθης ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Πελοποννήσιος «ἀκολούθησε» τὸν Δανιήλ στὴ σύνθεση τῶν στιχηραρικῶν μελῶν¹⁶⁰, ἐνῶ συμπληρώνει καὶ τὸ ἐξῆς σημαντικό· «Τὸ Ἀναστασιματάριο καὶ σχεδὸν καὶ τὸ Δοξαστάριο (ἐνν. τοῦ Πέτρου), ἀποτελοῦν τὴν καταγραφή τῆς τρέχουσας τότε ἀσματολογίας, ἡ ὁποία ἐκλινε πρὸς τὸ σύντομο [...]. Τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Δανιήλ ὅπως μᾶς παραδόθηκε ὁλόκληρο στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 374 (β' μισὸ ἢ αἰ.) ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ποιὰ παράδοση κατέγραψε ὁ Πέτρος»¹⁶¹.

3.2.3. Ζαχαρίας ὁ Χανεντές.

Ὁ περιώνυμος Ζαχαρίας, ἀποτελεῖ ἐξέχον πρόσωπο στὴν ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση τῆς τουρκικῆς μουσικῆς, τὸν κυριότερο ἐκπρόσωπο αὐτῆς ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 17 αἰ. καὶ μετὰ¹⁶². Ἦταν Βυζάντιος στὴν καταγωγή, σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ Δανιήλ, ἐνῶ διετέλεσε καὶ τραγουδιστῆς (χανεντές σημαίνει μελωδός) τοῦ Σουλτάνου στὸ παλάτι¹⁶³. Ὁ Ζαχαρίας, «ἐγκρατέστατος τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς καὶ ἄριστος μελοποιός¹⁶⁴», διδάχθηκε ἀπὸ τὸν Πρωτοψάλτη τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ τοῦ ἀντε-

¹⁵⁹ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', ὅπ.π., σ. 265.

¹⁶⁰ Βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας*, ὅπ. π., σ. 57 καὶ ὑποσημ. 1.

¹⁶¹ Γρ. Στάθης, *Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος ὁ ἀπὸ Λακεδαίμονος - ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 7, 1983, σ. 116 καὶ ὑποσημ. 1. Ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ κώδικα Ξηροποτάμου 374 βλ. σὲ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', ὅπ.π., σ. 266. Μὲ βάση τὰ παραπάνω, δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἀνθολόγησις τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Μ. Τετάρτης, Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις, σημειώνεται· «ὑπὸ Πέτρου Λαμπαδαρίου, κατὰ μίμησιν Δανιήλ Πρωτοψάλτου» (π.χ. Κουτλουμουσίου 590 (φ. 53r), Ξενοφώντος 107 (φ. 267r), Παντελεήμονος 923 (φ. 289r) κ.ά.)

¹⁶² Στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 318 ὁ γραφέας σημειώνει χαρακτηριστικὰ· «Ζαχαρίας ὁ χανεντές ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ 17 [17] αἰῶνος, μαθητὴς πολλῶν, ἀτελής δὲ μείνας τῆς ἔσω μουσικῆς εὐδοκίμησεν ὑπερβαλλόντως ἐν τῇ ἔξῳ».

¹⁶³ Χ. Σαρρῆ, *Ρωμιοὶ Συνθέτες τῆς Πόλης*, Ἄρθρο στὴν ἱστοσελίδα <http://www.in.gr/musiccd/mcddsk.asp?mcidi=0001466>.

¹⁶⁴ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 314.

δίδαξε τὴν τουρκικὴν¹⁶⁵. Μάλιστα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀμιγῶς «ἐξωτερικὲς» μελωδίες, («ἄσματα ἀσιατικὰ¹⁶⁶» ὅπως τὰ ὀνομάζει ὁ Γ. Παπαδόπουλος) οἱ ὁποῖες ἐξεδόθησαν στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Φωκαέα καὶ τὸν Σταυράκη Βυζάντιο μὲ τὸν τίτλο «Εὐτέρπη»¹⁶⁷, ἐμέλισε καὶ ἐκκλησιαστικὰ μέλη, ἰδίως λαμπροὺς καλοφωνικοὺς εἰρμούς¹⁶⁸ καὶ δοξολογίες¹⁶⁹, μέλη τὰ ὅποια κατεγράφησαν μὲ τὴν βυζαντινὴ παρασημαντικὴ καὶ σταχυολογήθηκαν σὲ χειρόγραφους μουσικοὺς κώδικες¹⁷⁰.

Πάντως, ἀκόμη καὶ σήμερα, τὰ μελωδήματα τοῦ Ζαχαρία παραμένουν πολὺ ἀγαπητὰ στὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ δὲν λείπουν καὶ νέες ἐκδόσεις ψηφιακῶν δίσκων μὲ δικά του μουσουργήματα τόσο στὴν γειτονικὴ Τουρκία, ὅσο καὶ στὴν χώρα μας.

¹⁶⁵ Βλ. Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ὅπ. π., σ. XLIX, σημ. γ'. Πρβλ. καὶ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 102 καὶ τοῦ ἰδίου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 314.

¹⁶⁶ Γ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 102.

¹⁶⁷ Βλ. παραπάνω, ὑποσ. 125.

¹⁶⁸ Ὁ Χρυσάνθος (ὅπ. π., σ. XXXV, σημ. δ'), σημειώνει· «Τούτου τοῦ Ζαχαρίου σῶζονται εἰρμοὶ καλοφωνικοὶ· καὶ κοντὰ εἰς τοὺς νῦν χανεντέδες σῶζονται φάσλια μεγάλα καὶ ἀξιέπαινα».

¹⁶⁹ Βλ. κώδικα Ζακύνθου 19 (Συλ. Γριτσάνη), σσ. 410-417, «Δοξολογίαι κατ' ἤχον, Ζαχαρία Χανεντέ» (Μ. Ἀδάμη, ὅπ. π., σ. 337) καὶ κώδικα Add. 6197 (Mr. Gaselle's MS3) τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης Cambridge, ὅπου σταχυολογεῖται (φ. 239v) δοξολογία τοῦ Ζαχαρία σὲ ἦχο βαρὺ.

¹⁷⁰ Βλ. ἐπὶ παραδείγματι στοὺς κώδικες Μεταμορφώσεως 295 (σ. 606) καὶ Ξηροποτάμου 305 (φ. 337r)· «τὸ μέλος κύρ Ζαχαρίου, ἦχος πλ. β', Φρικτὸν τὸ βῆμα σου» καὶ Ξηροποτάμου 277 (φ. 112r)· «Τὰ γράμματα τοῦ σοφωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων [Παρθενίου], τὸ δὲ μέλος κυρίου Ζαχαρίου τοῦ μουσικωτάτου τῆς περσικῆς τέχνης· τὸ δὲ τόνισμα κυρίου Ἀναστασίου [Ραψανιώτου], ἦχος πλ. β' νενανῶ, Φρικτὸν τὸ βῆμα σου». Ἀκόμη, στον κώδικα Ζακύνθου 3 (Συλ. Γριτσάνη), σταχυολογεῖται ἕτερος «εἶρμος τοῦ κύρ Ζαχαρίου, ἦχος βαρὺς, Οὐρανὸς πολὺφωτος». (Βλ. Μ. Ἀδάμη, ὅπ. π., σ. 318). Ὁ αὐτὸς καλοφωνικὸς εἶρμος ἀνθολογεῖται καὶ στοὺς κώδικες Παντελεήμονος 977, φ. 349v καὶ Παντελεήμονος 1000, φ. 119r.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

1. Εἰσαγωγικά. Συνοπτική παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ Δανιήλ Πρωτοψάλτου.

Ὁ Πρωτοψάλτης Δανιήλ, «ἡ μελωδικὴ σάλπιγξ¹⁷¹» τῶν τελῶν τοῦ ι-
η΄ αἰ, ἀποτελεῖ ἐξέχουσα φυσιογνωμία τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως τοῦ Οἰ-
κουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ γνήσιο ἐκφραστὴ τῆς
μεγαλειώδους βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης, τῆς
θείας Ψαλτικῆς Τέχνης¹⁷². Ἄν καὶ ἡ μουσικὴ του δραστηριότητα σφραγίζει
ὁλόκληρο τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ιη΄ αἰ μέχρι καὶ τὸν θάνα-

¹⁷¹ Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν*, ὅπ. π., σ. XXXV, σημ. γ΄.

¹⁷² Οἱ ὅροι *Μουσικὴ Ἐπιστήμη* καὶ *Ψαλτικὴ Τέχνη*, στὸ εἰσαγωγικὸ θεωρητικὸ κείμενο (Προθεωρία) ποὺ συνήθως προτάσσεται τῆς σταχυολόγησής τῶν μελῶν στοὺς μεταβυζαντινοὺς κώδικες Παπαδικῆς, εἶναι ταυτόσημοι· «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ Ἀγίῳ τῶν σημαδίων τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης» καὶ αλλοῦ «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ Ἀγίῳ τῶν σημαδίων τῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης».

τό του στὶς 23 Δεκεμβρίου 1789, ἐντούτοις, τὸ κύριο δημιουργικὸ του ἔργο συντελεῖται στὴν περίοδο μέχρι τὸ 1770, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἀναλαμβάνει καθήκοντα Πρωτοψάλτου στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ.

Ὁ Δανιήλ ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος μελοποιὸς τῆς ἐποχῆς του καὶ ἴσως ἀπὸ τοὺς ἱκανότερους τοῦ ἡ' αἰ, συνολικά. Στὴν «τέχνη τοῦ μελίζειν» φαίνεται ὅτι ξεπέρασε κατὰ πολὺ τόσο τὸν διδάσκαλό του, Παναγιώτη Χαλάτζογλου, ὅσο καὶ τὸν συμφοιτητὴ, προκάτοχό του στὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο καὶ κυρίαρχη μουσικὴ μορφή αὐτῆς τῆς περιόδου, τὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο, ἐφόσον καταπιάστηκε μὲ ἀδιαμφισβήτητη ἐπιτυχία μὲ ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη καὶ γένη τῆς ἐκκλησιαστικῆς μελοποιίας, ἀφήνοντας στὶς πολυπληθεῖς συνθέσεις του ἀνεξίτηλη τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα.

Στὰ γνωστότερα καὶ συχνότερα ἀνθολογημένα μέλη του συγκαταλλέγονται μία δοξολογία σὲ ἤχο βαρὺ ἐπτάφωνο, ὁ πολυέλεος *Δοῦλοι, Κύριον* σὲ ἤχο δ', μία πλήρης σειρὰ χερουβικῶν (κυρίως ἡ μελοποίηση τοῦ ὕμνου στοὺς ἤχους α', β' καὶ γ' ποὺ διαδόθηκε εὐρύτατα), τὰ κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν καὶ τοῦ ἑνιαυτοῦ, πολυάριθμα μαθήματα, θεοτοκία, καλοφωνικοὶ εἰρμοὶ καὶ κρατήματα σὲ καλοφωνικοὺς εἰρμούς καὶ ἡ πλήρης μελοποίηση τοῦ Ἀναστασιματαρίου.

Ἐπίσης, ὅπως ἔγινε σαφὲς προηγούμενα, ἡ μουσικὴ του ἔμπνευση ἔμεινε ἀρκετὰ ἀνοικτὴ στὶς ἐπιδράσεις τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ἀκολουθώντας ἔτσι τὸ παράδειγμα τῶν παλαιότερων μεγάλων διδασκάλων καὶ κυρίως αὐτὸ τοῦ διδασκάλου του, Παναγιώτη Χαλάτζογλου τοῦ Πρωτοψάλτη. Κατὰ τὸν Χρῦσανθο, «..εἰς τὰ μέλη τούτου εὐρίσκονται θέσεις καινότροποι καὶ τοιαῦται, οἷας δεν μετεχειρίσθησαν οὔτε οἱ πρὸ αὐτοῦ ψαλμοδοὶ οὔτε οἱ μετ' αὐτόν [...]. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἐπεχείρησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ ἐξωτερικά, ἅτινα δεν ἦτο δυνατόν νὰ γράφονται μὲ τὰς παλαιᾶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς θέσεις, ἠναγκάσθη νὰ

νεωτερίζη¹⁷³». Ὅμως, ἡ μεγαλύτερη συμβολὴ τοῦ Πρωτοψάλτου στὴν ἐξέλιξη τῆς μουσικῆς παραδόσεως εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ἀνανέωσης καὶ διαφοροποίησης τῶν ψαλλομένων μελῶν¹⁷⁴, μὲ συνέπεια ἡ ἀκόμῃ καὶ σήμερα ψαλλόμενη στὴ λατρεία μουσικὴ νὰ εἶναι τῆς παραδόσεως τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ ιη' αἰ¹⁷⁵.

Ἐπιπλέον, ἀκολουθώντας τὴν παράδοση ποὺ πρωτοξεκίνησε ὁ Μπαλάσιος ἱερεὺς τὸν προηγούμενο αἰῶνα¹⁷⁶ καὶ λίγο ἀργότερα καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν Πρωτοψάλτη Ἰωάννη μὲ πατριαρχικὴ μάλιστα σύσταση, ὁ Δανιήλ διακρίθηκε καὶ ὡς ἐξηγητῆς, δεικνύοντας τὸν δρόμο τῆς ἐρμηνείας¹⁷⁷ ἢ ἀναλύσεως τῆς σημειογραφίας στοὺς μαθητὲς καὶ διαδόχους του καὶ στοὺς μετ' αὐτὸν μιμητὲς τοῦ μελοποιητικοῦ τοῦ ὕφους.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι ὁ τυρναβίτης μελουργὸς φέρεται καὶ ὡς ἀξιόλογος ὕμνογράφος καὶ ποιητῆς δεκαπεντασυλλάβων στίχων.

2. Ἐξηγητικὴ δραστηριότητα.

2.1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς σημειογραφίας καὶ τὸ φαινόμενο τῶν ἐξηγήσεων.

Εἶναι κοινὴ διαπίστωση στοὺς ἐρευνητὲς ὅτι ὑπάρχει μία στενὴ καὶ παράλληλη σχέση στὴν ἐξέλιξη τῆς μελοποιίας καὶ τῆς σημειογραφίας, τῆς κατάλληλης δηλαδὴ πλοκῆς τῶν σημαδιῶν· ἡ μελοποιία ἐξελίσσεται ἀναγκάζοντας τοὺς μελοποιοῦς-συνθέτες στὴν ἐξεύρεση νέων τρόπων σύνθεσης καὶ παράλληλα ἡ ἐξέλιξη τῆς σημειογραφίας δημιουργεῖ ἐπιπλέον δυνατότητες στὴ μελοποιία.

¹⁷³ Χρυσάνθου, *Θεωρητικόν*, ὅπ. π., σ. XLIX.

¹⁷⁴ Βλ. ὅσα σχετικὰ ἀναφέρονται στὴν Α.1 παράγραφο τοῦ Α' Μέρους τῆς παρούσης μελέτης.

¹⁷⁵ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 57 καὶ ὑποσ. 1.

¹⁷⁶ Ἰβήρων 1250, φ. 212r τοῦ ἔτους 1670, αὐτόγραφος κώδικας τοῦ Μπαλασίου.

¹⁷⁷ «Ἐρμηνείαν δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν χρῆσιν πλειόνων μουσικῶν ἐμφώνων χαρακτήρων, πρὸς εὐρύτεραν γραφὴν τῶν μνημονικῶς μέχρι τότε ἐκτελούμενων ἀπειράριθμων μουσικῶν γραμμῶν, τῶν διὰ ἀφώνων σημαδιῶν ὑποννοουμένων». Βλ. Κ. Ψάχου, *Ἡ παρασημαντικὴ*, ὅπ. π., σ. 65.

Κατὰ τὸν Γρ. Στάθη, ὁ προσδιορισμὸς τῶν περιόδων ἐξέλιξης τῆς σημειογραφίας ὀρίζεται ἀπὸ ἐσωτερικὲς (τῆς ἴδιας δηλαδὴ τῆς σημειογραφίας) διεργασίες καὶ κριτήρια. Τὰ κριτήρια αὐτὰ εἶναι ἡ ἐμφάνιση καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σημαδιῶν, ἡ ἀκριβὴς ἐνέργειά τους, ἡ ἀχρήστευση ἢ καὶ ἐξάφαιση κάποιων ἀπὸ αὐτὰ καί, τέλος, ἡ μεταγραφὴ σημαδιῶν καὶ μελῶν. Μὲ γνώμονα τὰ παραπάνω τέσσερα ἀφοριστικὰ στοιχεῖα, οἱ περίοδοι ἐξέλιξης τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σημειογραφίας ἔχουν ὡς ἑξῆς¹⁷⁸:

- Α) 950 περίπου-1175, Πρώιμη Βυζαντινὴ Σημειογραφία,
- Β) 1175-1670 περίπου, Μέση Πλήρης Βυζαντινὴ Σημειογραφία,
- Γ) 1670 περίπου-1814, Μεταβυζαντινὴ Ἑξηγητικὴ Σημειογραφία, καὶ
- Δ) 1814 ἕως σήμερα, Νέα Ἀναλυτικὴ Σημειογραφία ἢ Νέα Μέθοδος.

Ἡ τρίτη περίοδος, τῆς μεταβατικῆς – ἐξηγητικῆς σημειογραφίας τὴν ὁποία χρησιμοποίησε καὶ ὁ Δανιήλ γιὰ τὴ σύνθεση τῶν μελῶν του, χαρακτηρίζεται ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν «καινὸ καλλωπισμὸ» τοῦ Στιχηραρίου, τοῦ Εἰρμολογίου καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους, καὶ ἀκολουθῶς ἀπὸ τὴν συστηματικὴν πλέον ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου τῶν ἐξηγήσεων, ὅπου ὡς ἐξήγηση ἐννοεῖται ἡ σαφέστερη-ἀναλυτικότερη καταγραφὴ τοῦ μέλους τῶν θέσεων καὶ τῶν ὑποστάσεων μὲ τὴν χρησιμοποίησιν περισσότερων σηματοφώνων¹⁷⁹. Κατ' αὐτὸν τὸν ἐξηγηματικὸν τρόπο μελοποίησης, οἱ μεγάλες ὑποστάσεις χειρονομίας ἐξηγοῦνται, ἀναλύονται καὶ τελικὰ καταργοῦνται¹⁸⁰, ἐνῶ ταυτόχρονα τὸ μέλος γίνεται συντομότερο γιὰ νὰ «χωρέσει» στὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς λατρείας. Καὶ δημιουργεῖται ἔτσι τὸ νέο στιχηρarikὸ καὶ τὸ νέο εἰρμολογικόν, πολὺ πιὸ σύντομο ὡς πρὸς τὸ ἀντίστοιχο πα-

¹⁷⁸ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 48.

¹⁷⁹ «Ἑξήγησις καὶ ἀνάλυσις τῆς Μέσης Βυζαντινῆς Σημειογραφίας εἶναι ἡ πράξις τῆς διὰ μόνον τῶν σημαδιῶν ποσότητος καταγραφῆς τοῦ μέλους τῶν θέσεων καὶ τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας». Βλ. Γρ. Στάθη, ὅπ. π., σ. 53, σημ. 7. Πρβλ καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ σημειογραφία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταγραφῆς τῆς εἰς τὸ πεντάγραμμον*, Βυζαντινὰ 7, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 214-216 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Problems connected with the transcription of the old Byzantine Notation into the Pentagram*, RECC, Copenhagen 1973, σσ. 778-781. Εἰδικώτερος λόγος περὶ τῆς ἐξηγήσεως γίνεται στὴ μελέτῃ τοῦ Γρ. Στάθη, *Ἡ Ἑξήγησις τῆς Παλαιᾶς Βυζαντινῆς Σημειογραφίας*, Ἀθῆναι 1978, σσ. 85-95.

¹⁸⁰ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 57.

λαιό, μέλος. Καὶ ὁ Γρ. Στάθης ἀναφέρει χαρακτηριστικά· «Τὸ φαινόμενον τῆς ἐξηγήσεως κατὰ τὸ β' ἡμῖς τοῦ ιη' αἰ. ἐνεργεῖ πραγματικὴν ζύμωσιν εἰς τὴν σημειογραφίαν»¹⁸¹.

Μακρινὸς πρόδρομος τῆς πλειάδας τῶν ἐξηγητῶν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σημειογραφίας φέρεται ὁ Ἀκάκιος Χαλκαϊόπουλος στὸν Χάνδακα (τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο) τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν ιστ' αἰ¹⁸². Ἀρκετὰ ἀργότερα, περὶ τὸ 1670, ὁ Μπαλάσιος ἱερεὺς καὶ νομοφύλαξ καὶ μετέπειτα ὁ ἀπὸ Ἀνδριανουπόλεως πατριάρχης Ἀθανάσιος, ἐξηγοῦν τὸ νεκρώσιμο τρισάγιο τοῦ πλ. β'¹⁸³. Τοὺς δυὸ ἄνδρες ἀκολουθεῖ μιὰ ὁλόκληρη ὁμάδα ἐξηγητῶν¹⁸⁴ κατὰ τὸν ιη' αἰ, οἱ ὅποιοι ἐξήγησαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν μελῶν τῆς Μέσης Πλήρους Βυζαντινῆς Σημειογραφίας καὶ κατέστησαν τὰ περισσότερα τῶν ἄφωνων σημαδιῶν, δηλ. τὶς μεγάλες ὑποστάσεις χειρονομίας, ἄχρηστα. Μεταξὺ αὐτῶν, καὶ ὁ Δανιήλ.

2.2. Τὸ ἐξηγητικὸ ἔργο τοῦ Δανιήλ στὴ χειρόγραφη μουσικὴ παράδοση.

Ἡ ἔρευνα στοὺς χειρόγραφους μουσικοὺς κώδικες ἀνέδειξε τέσσερις συνολικὰ περιπτώσεις ἐξηγημένων, ἀναλελυμένων μελῶν τὰ ὅποια ὁ Δανιήλ ἐξήγησε καὶ κατέγραψε ἀπὸ τὴν πρὸ αὐτοῦ παρασημαντικὴ στὴν μεταβατικὴ, ἐξηγητικὴ μουσικὴ σημειογραφία τῆς ἐποχῆς του.

Πρόκειται, κατ' ἀρχήν, γιὰ τὴν πολὺ γνωστὴ καὶ διαδεδομένη σύνθεση τοῦ Κοινωνικοῦ τῆς θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων, Γεύ-

¹⁸¹ Γρ. Στάθης, ὅπ. π.

¹⁸² Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀναλύσεως τῆς σημειογραφίας μὲ σκοπὸ τὴν ἀσφαλῆ διάδοση καὶ διάσωση τῆς τέχνης ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀκάκιο στὸν αὐτόγραφο κώδικά του, τὸν κώδικα EBE 917.

¹⁸³ Γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ τροπαρίου ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἀθανάσιο, βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 53. Ἡ ἐξήγηση ἀνθολογεῖται ἀπὸ κοινοῦ μὲ αὐτὴ τοῦ Μπαλασίου στὸν κώδικα Χιλλανδαρίου 146, σ. 651· «Τὸ ἀθηναϊκὸν [τρिसάγιον], ἐξηγήθη ὑπὸ κυρ Ἀθανασίου πατριάρχου· ἡ ἐρυθρὰ ἐξήγησις τοῦ Μπαλασίου».

¹⁸⁴ Τὰ ὀνόματα τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν, ἐξέδωσε ὁ Γρ. Στάθης στὴν μελέτη του *Ἡ σύγχυσις τῶν τριῶν Πέτρων*, ὅπ. π., σ. 244. Ὁ πλήρης κατάλογος τῶν ἐξηγητῶν αὐτῆς τῆς περιόδου παρατίθεται σὲ ἕτερη μελέτη τοῦ καθηγητοῦ (βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ σημειογραφία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μεταγραφῆς τῆς εἰς τὸ πεντάγραμμαμον*, ὅπ. π., σσ. 214-215).

σασθε καὶ ἴδετε, τοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ σὲ ἦχο α' τετράφωνο, ἐξήγηση ἢ ὁποία ἀνθολογεῖται στοὺς κώδικες

- Ξενοφῶντος 150 (φ. 123v), τοῦ ἔτους 1763¹⁸⁵,
- Ξηροποτάμου 330 (φφ. 330r-330v), χφ τοῦ Πρωτοψάλτου Σμύρνης Δημητρίου Λώτου, τῶν ἐτῶν 1781-1782¹⁸⁶,
- Ξηροποτάμου 305 (φφ. 272v-273r), χφ τοῦ γνωστοῦ κωδικογράφου Δαμασκηνοῦ Ἀγραφορενδινιώτου, τῶν τελῶν τοῦ ιη'- ἀρχῶν ιθ' αἰ¹⁸⁷,
- Ἀγίου Παύλου 39 (σσ. 205-206), τοῦ Ματθαίου Βατοπαιδηνοῦ, τῆς περιόδου 1810-1815¹⁸⁸,
- Λειμώνος 248, (σσ. 570-572· «ἐξηγηθὲν παρὰ κύρ δανιήλ νῦν πρωτοψάλτου»), γεγραμμένου πρὸ τοῦ 1790¹⁸⁹, καὶ
- Merlier 7 (τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, φ. 285v)¹⁹⁰.

Στὸν κώδικα Φιλοθέου 251¹⁹¹ σταχυολογοῦνται οἱ ἄλλες τρεῖς περιπτώσεις ἐξηγήσεων τοῦ Πρωτοψάλτη. Πρόκειται γιὰ τὸ Χερουβικὸ τῆς Προηγιασμένης θείας Λειτουργίας, *Νῦν αἱ δυνάμεις* σὲ ἦχο πλ. β' (φ. 285v), τὰ λειτουργικὰ *Ἄγιος, Ἄγιος..*, *Σὲ ὑμνοῦμεν* σὲ ἦχο β' τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως καὶ τὸ *Ἀπειργάσατο* τοῦ Ξένου Κορώνη (φ. 284r) σὲ ἦχο α' τετράφωνο (ὁ β' πούς τοῦ θεοτοκίου μεγαλυναρίου *Τὴν γὰρ σὴν μήτραν*), ποὺ ψάλλονται στὴ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Τὸ ἀνωτέρω Χερουβικὸ τῆς Προηγιασμένης εὐρίσκεται ἐπίσης στὸν κώδικα Λειμώνος 278, φ. 7r¹⁹², ὅπου σημειώνεται· «ἐξήγησις ἐκ τοῦ παλαιοῦ παρὰ πρωτοψάλτου Δανιήλ, ἦχος πλ. β', *Νῦν αἱ δυνάμεις*».

¹⁸⁵ Γρ. Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα - Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Β', σ. 106.

¹⁸⁶ Γρ. Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα - Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Α', σ. 201.

¹⁸⁷ Γρ. Στάθης, ὅπ. π., σ. 101.

¹⁸⁸ Γρ. Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα - Ἅγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', σ. 64.

¹⁸⁹ Μ. Χατζηγιακουμή, *Μουσικὰ Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας*, Τόμος Α', σ. 168.

¹⁹⁰ Μ. Χατζηγιακουμή, ὅπ. π., σ. 291.

¹⁹¹ Γρ. Στάθης, ὅπ. π., σ. 536.

¹⁹² Μ. Χατζηγιακουμή, ὅπ. π., σ. 164.

3. Ὑμνογραφικὸ ἔργο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθαυτὴ σύνθεση, τὴν μελοποίηση δηλαδὴ τῶν χρησιμοποιούμενων στῆ λατρεία ὕμνων, ὁ πολυπράγμων Πρωτοψάλτης ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν ποίηση δεκαπεντασυλλάβων στίχων, μαζί μὲ τὴν μελική τους ἐπένδυση. Ἀνήκει, λοιπόν, καὶ ὁ Δανιήλ στῆ χωρεία τῶν μελογράφων ποὺ συνέθεσαν νέα κατὰ τὸ κείμενο ποιήματα καὶ δημιούργησαν ἔτσι μία ὁλόκληρη σειρὰ δεκαπεντασυλλάβων μαθημάτων.

Ἡ γένεση καὶ διάδοση τῆς καταστρωμένης σὲ δεκαπεντασύλλαβους στίχους, τοὺς γνωστοὺς πολιτικοὺς τῶν βυζαντινῶν, ὕμνογραφίας, ἀνάγεται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς στὴν ὄψιμη βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ περίοδο¹⁹³ μὲ κυρίαρχο ἐκπρόσωπο τοῦ εἴδους, τὸν Ἰωάννη Παπαδόπουλο τὸν Κουκουζέλη, τὸν μεγάλο καὶ ἀνυπερέβλητο βυζαντινὸ μαῖστορα¹⁹⁴. Γιὰ τὰ δεκαπεντασύλλαβα μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν ἕναν ἰδιαίτερο κλάδο τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας καὶ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν κυρίως στὰ θεοτοκία καὶ κατανυκτικὰ μαθήματα¹⁹⁵, διακρίνουμε δύο βασικὲς, ὡς πρὸς τὸ ὕμνογραφικὸ κείμενο, περιπτώσεις.

Στὴν πρώτη, ἓνα προϋπάρχον κείμενο χρησιμοποιεῖται ἀπὸ νεώτερο ποιητὴ μὲ κάποιες παραλλαγές ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μὲ διαφορετικὴ μελικὴ μεταχείριση, ἐνῶ στὴ δευτέρη περίπτωση πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξ ὁλόκληρου καινούρια σύνθεση, νεώτερου ποιητῆ, ποὺ καταρτίσθηκε εἴτε μὲ χρῆση στίχων ἀπὸ παλαιότερες συνθέσεις μὲ προσθήκη στίχων τῆς δικῆς του ἔμπνευσης, εἴτε «διὰ συμπλήσεως διαφόρων στίχων ἐκ διαφόρων

¹⁹³ Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ τῶν ἤχων τερπνότης· Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μουσικῆς, ἥτοι τῆς ἐλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης*, Πρόγραμμα ΜΜΑ, Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, Βυζαντινοὶ Μελοῦργοί, Περίοδος 1994-1995, σ. 89. Πρβλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 28.

¹⁹⁴ Βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν ποιητῶν καὶ ποιητῶν μελοποιῶν 15συλλάβων ὕμνογραφικῶν κειμένων παραθέτει ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης στὴ μελέτη του *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιίᾳ*, IBM, Σειρὰ Μελέται, Αρ. 1, Ἀθῆναι 1977, σσ. 97-124.

¹⁹⁵ Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 118.

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
προγενεστέρων συνθέσεων»¹⁹⁶, ἐνῶ καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ἔχουμε
καινὴ μελοποίηση. Ὁ Πρωτοψάλτης ἐμφανίζεται καὶ στὶς δύο περιπτώ-
σεις¹⁹⁷.

1^η περίπτωση· προϋπάρχον κείμενο μὲ παραλλαγές.

- Τὸ τριαδικὸ μάθημα τοῦ πολυελέου, «Ἄσπιλε, παναμώμητε» σὲ ἦχο δ', κείμενο ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἀναστάσιος Ραψανιώτης,
- Τὸ θεοτοκίο, «Σὲ προκατήγγειλε χορὸς» σὲ ἦχο α' τετράφωνο, ὕμνογράφημα ποὺ πρὸ τοῦ Δανιήλ χρησιμοποίησε ὁ Μπαλάσιος ἱερεὺς καὶ
- Τὸ τριαδικὸ τοῦ πολυελέου «Ω, Τριάς ὁμοούσιε» σὲ ἦχο δ', κείμενο ποὺ μελοποίησε καὶ ὁ Σταυρῆς, μαθητὴς τοῦ Δανιήλ καὶ μετέπειτα δομέστικος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

2^η περίπτωση· νέα ὕμνογραφικὴ σύνθεση.

- Τὸ θεοτοκίο μάθημα «Μνήσθητι, Δέσποινα, κἀμουῦ», σὲ ἦχο πλ. β' ποὺ συμπεριλαμβάνεται συχνάκις καὶ ὡς καλοφωνικὸς εἰρμός,
- Τὸ θεοτοκίο μάθημα «Σὲ μεγαλύνομεν ἀγνή» σὲ ἦχο βαρύ,
- Τὸ θεοτοκίο «Χαῖρε κατάρας λύτρωσις» σὲ ἦχο πλ. α', καὶ
- Τὸ ἀνέκδοτο μάθημα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, «Γεώργιος ὁ ἔνδοξος, ὁ μέγας στρατιώτης» σὲ ἦχο α'.

Ἐκτὸς τοῦ τελευταίου μαθήματος, ὅλα τὰ προηγούμενα ποιήματα τοῦ Δανιήλ ἀνθολογοῦνται κατὰ κόρον σὲ χειρόγραφους μουσικοὺς κώδικες, εἰδικὰ αὐτοὺς τοῦ ιθ' αἰ, ἐνῶ συγκαταλλέγονται καὶ στὶς πρῶτες ἔντυπες μουσικὲς ἐκδόσεις. Παρακάτω ἀναφέρονται πλήρη τὰ ὕμνογραφικὰ

¹⁹⁶ Βλ. Γρ. Στάθης, *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία*, ὅπ. π., σσ. 126-127.

¹⁹⁷ Βλ. Γρ. Στάθης, ὅπ. π., σ. 127.

κείμενα αὐτῶν τῶν συνθέσεων.

— «Ἄσπιλε, παναμώμητε, ἄφθορε Παναγία», ἦχος δ'.

Τὸ κείμενο¹⁹⁸.

Ἄσπιλε, παναμώμητε, ἄφθορε Παναγία,
ἀπηλπισμένων ἢ ἐλπίς καὶ τῶν ἀδικουμένων,
σκέπε, φρούρει καὶ φύλαττε πάντας τοὺς ὀρθοδόξους,
τοὺς ἀνυμνολογοῦντάς σε καὶ τὸν ἐκ σοῦ τεχθέντα.

— «Σὲ προκατήγγειλε χορὸς τῶν προφητῶν ἐνθέως», ἦχος α' δ' φωνος.

Τὸ κείμενο¹⁹⁹.

Σὲ προκατήγγειλε χορὸς τῶν προφητῶν ἐνθέως,
παλάτιον πυρίμορφον καὶ κιβωτὸν καὶ πλάκα,
καὶ θρόνον ὑψηλότατον τοῦ πάντων βασιλέως,
ἡμεῖς σὲ μεγαλύνομεν χεῖλεσιν ἀναξίοις
τὴν ἄχραντόν σου σύλληψιν, τὴν ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον,
καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ ἅπαντες προσφωνοῦμεν,
χαῖρε, νύμφη, ἀνύμφευτε, Θεοτόκε παρθένε.

— «ὦ, Τριάς ὁμοούσιε, διαιρετὴ προσώποις», ἦχος δ'.

Τὸ κείμενο²⁰⁰.

ὦ, Τριάς ὁμοούσιε, διαιρετὴ προσώποις,
ὁ πατὴρ ὁ προάναρχος, ὁ συνάναρχος λόγος,
καὶ πνεῦμα τὸ Πανάγιον, ὁ εἷς Θεὸς τῶν ὅλων,
σῶσον καὶ οἰκτεῖρον τοὺς σὲ θεοπρεπῶς ὑμνούντας.

— «Μνήσθητι, Δέσποινα, κάμου», ἦχος πλ. β'.

Τὸ κείμενο²⁰¹.

¹⁹⁸ Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Α', σσ. 220-221 καὶ Πανδέκτη, Τόμος Β', σ. 96.

¹⁹⁹ Πανδέκτη, Τόμος Γ', σ. 98.

²⁰⁰ Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Α', σσ. 214-215 καὶ Πανδέκτη, Τόμος Β', σ. 88.

Μνήσθητι, Δέσποινα, κἀμοῦ, μνήσθητι, μνήσθητί μου,
τριπλασιάζω τὴν φωνήν, ἡμαρτον γὰρ ἀμέτρως,
ὥς ἄλλος οὐδεὶς πώποτε ἐν τῷ παρόντι βίω,
διὸ Παρθένε πάναγνε δέξαι τὰ δάκρυά μου,
καὶ τὸν ἐκ βάθους στεναγμὸν καὶ τῆς ψυχῆς τὴν λύπην
καὶ ποιήσόν με μέτοχον τῆς δεξιᾶς μερίδος
εἰς σὲ γὰρ τὴν ἐλπίδα μου τίθημι Θεοτόκε.

— «Σὲ μεγαλύνομεν ἀγνή, τὴν ὄντως Θεοτόκον», ἦχος βαρύς.
Τὸ κείμενο²⁰².

Σὲ μεγαλύνομεν ἀγνή, τὴν ὄντως Θεοτόκον,
τὴν πύλην τὴν οὐράνιον, στάμνον τὴν μανναδόχον,
ὄρος τὸ ἀλατόμητον, τὴν χρυσαυγὴ λυχνίαν,
ἐλπίδα καὶ βοήθεια πάντων τῶν ὀρθοδόξων,
σὲ τοίνυν μακαρίζομεν, καὶ σὲ ὑμνολογοῦμεν.

— «Χαῖρε κατάρας λύτρωσις, χαῖρε χαρᾶς αἰτία», ἦχος πλ. α΄.
Τὸ κείμενο²⁰³.

Χαῖρε κατάρας λύτρωσις, χαῖρε χαρᾶς αἰτία,
χαῖρε Ἀδὰμ ἀνάκλησις, Δέσποινα Παναγία,
χαῖρε τὸ καταφύγιον πάντων τῶν ὀρθοδόξων,
χαῖρε λιμὴν, ὁ εὐδὶος τῶν εἰς σὲ προστρεχόντων.
χαῖρε, νύμφη, ἀνύμφευτε, ὑπερευλογημένη,
χαῖρε Μήτηρ ἀπείρανδρε, ὑπερδεδοξασμένος,
χαῖρε, ἐξ ἧς ἄνευ σπορᾶς ἐτέχθη Θεὸς λόγος,
Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπος, ὡς εἶδεν αὐτὸς μόνος.

²⁰¹ *Εἰρμολόγιον Καλοφωνικόν*, ἐξηγηθὲν ὑπὸ Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, ΚΠολις 1835, σ. 135.

²⁰² *Πανδέκτη*, ΚΠολις 1851, Τόμος Γ΄, σ. 430.

²⁰³ Στὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰωάννη Λαμπαδάριο καὶ Στέφανο Α΄ δομέστικο (*Πανδέκτη*, ΚΠολις 1851, Τόμος Γ΄, σ. 388) ὑπάρχει διαφοροποίηση σὲ σχέση μὲ αὐτὸ ποὺ ἀνθολογεῖται στοὺς χειρόγραφους κώδικες. Συγκεκριμένα, μετὰ τὴν λέξη «ὀρθοδόξων» παρεμβάλλεται μικρὴ φράση ἄσχετη μὲ τὸν ὑπόλοιπο ὕμνο πού, σὺν τοῖς ἄλλοις, καταστρέφει τὴν δεκαπεντασύλλαβη δομὴ τοῦ ποιήματος. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ σφάλμα.

4. Κωδικογραφική δραστηριότητα· ἐνδείξεις.

Γιὰ τὴν δράση τοῦ μελουργοῦ μας καὶ ὡς κωδικογράφου, ἡ ἔρευνα τῶν χειρόγραφων κωδίκων ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ιη' αἰ καὶ ἐντεῦθεν, ἀπέφερε, δυστυχῶς, ἐλάχιστους καρπούς. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς ἔχει ὁδηγήσει τοὺς καθόλα ἀξιόπιστους μελετητὲς τοῦ βίου καὶ ἔργου του στὴν παραδοχὴ ὅτι, εἴτε ὁ Δανιήλ δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὴν παραγωγή ἢ τὴν ἀντιγραφή μουσικῶν χειρογράφων, εἴτε δὲν σώθηκε μέχρι τὶς ἡμέρες μας κάποιο ἀντίστοιχο πόνημα τοῦ Πρωτοψάλτη. Χωρὶς, βέβαια, νὰ ἀποκλείεται ἡ περίπτωση νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ μὴν ἔχει ἀκόμη ἐπισημανθεῖ.²⁰⁴

Παρόλα αὐτά, μιὰ πιὸ ἐνδελεχὴς ἔρευνα σὲ ὁρισμένους ἀνώνυμους κώδικες αὐτῆς τῆς περιόδου, δικαίως δημιουργεῖ τὴν προσδοκία ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Μελετώντας καὶ συγκρίνοντας τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ ἄγνωστου κωδικογράφου, τὰ ἀνθολογούμενα μέλη, τὴν χρησιμοποιούμενη σημειογραφία καὶ κυρίως τὶς σημειώσεις τοῦ γραφέως στὶς ὥες τῶν φύλλων, μπορούμε νὰ ἐξάγουμε κάποια συμπεράσματα, κάποιες βάσιμες ἐνδείξεις γιὰ τὴν πατρότητα τῶν ἐπίμαχων χειρογράφων.

4.1. Ὁ κώδικας Ἀγίου Στεφάνου 127.

Τρανὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἓνας ἀνώνυμος μετεωρίτικος κώδικας χρονολογούμενος ἀπὸ τὸ γ' τέταρτο τοῦ ιη' αἰῶνος. Πρόκειται γιὰ ἓνα ὀγκωδέστατο, πλουσιώτατο σὲ περιεχόμενο μουσικὸ χειρόγραφο, ὅμοιο πρὸς τοὺς κώδικες Ξηροποτάμου 307 καὶ 309 καὶ Ξενοφῶντος 103 καὶ 104, ποὺ περιλαμβάνει κωδικοποιημένο τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ρεπερτορίου τῆς βυ-

²⁰⁴ Ὁ Μ. Χατζηγιακουμῆς (*Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820*, ὅπ. π., σ. 44) ἀναφέρει τὰ ἑξῆς ἐνδεικτικά· «Τοῦ Δανιήλ δὲν ἔχει ἐπισημανθῇ μέχρι στιγμῆς, περιέργως, κανένα αὐτόγραφο».

ζαντινῆς καὶ κυρίως τῆς μεταβυζαντινῆς μελοποιίας²⁰⁵. Γι' αὐτὸν τὸν κώδικα, ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης ἀφήνει σαφεῖς ὑπόνοιες ὅτι πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Δανιήλ Πρωτοψάλτου.

Ἡ ὑπόψια ὅτι ὁ κώδικας Ἀγίου Στεφάνου 127 προέρχεται ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Δανιήλ, βασίζεται στὶς σημειώσεις τοῦ ἄγνωστου γραφέως σὲ δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Στὴν πρώτη περίπτωση, ὁ κωδικογράφος ἀνθολογεῖ²⁰⁶ τὰ μετὰ τὸ ἑωθινὸ Εὐαγγέλιο τροπάρια Δόξα· Ταῖς τῶν Ἀποστόλων - Καὶ νῦν· Ταῖς τῆς Θεοτόκου - Ἀναστᾶς ὁ Ἰησοῦς σὲ β' ἤχο καί, στὸ ἴδιο φύλλο, στὴν κάτω ὠα μὲ μικρὰ γράμματα σημειώνει· «ἡμέτερα· ἤχος β' Δόξα· Ταῖς τῶν Ἀποστόλων - Καὶ νῦν· Ταῖς τῆς Θεοτόκου». Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ ἐνδειξη, «ἡμέτερα», εἶναι αὐτὴ πίσω ἀπὸ τὴν ὁποία κρύβεται ὁ γραφέας τοῦ κώδικα. Καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο αὐτὸς νὰ εἶναι ὁ Δανιήλ, μὲ δεδομένο ὅτι τὸ μέλος τῶν «ἡμετέρων» αὐτῶν μελωδημάτων εἶναι «λίγο διαφορετικὸ σὲ λεπτομέρειες ἀπ' τὸ γνωστὸ τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου²⁰⁷». Κι ἂν τὸ «λίγο διαφορετικὸ» σὲ σχέση μὲ αὐτὸ τοῦ λαμπαδαρίου, μέλος, δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ μᾶς πείσει ὅτι πρόκειται γιὰ μελοποίηση τοῦ Δανιήλ, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Πέτρος ἀφενὸς ὑπῆρξε «ἀκόλουθος» τοῦ Δανιήλ στὶς στιχηραρικὲς του συνθέσεις²⁰⁸, ἀφετέρου δὲ ὅτι ἐπεξεργάστηκε καὶ τροποποίησε προϋπάρχοντα μέλη τοῦ Δανιήλ, τὰ ὁποία ὅμως καὶ παραδόθηκαν τελικὰ μὲ τὸ δικό του ὄνομα²⁰⁹.

²⁰⁵ Γιὰ πλήρη καὶ ἀναλυτικώτατη περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Μετέωρα*, ὅπ. π., σσ. 429-481.

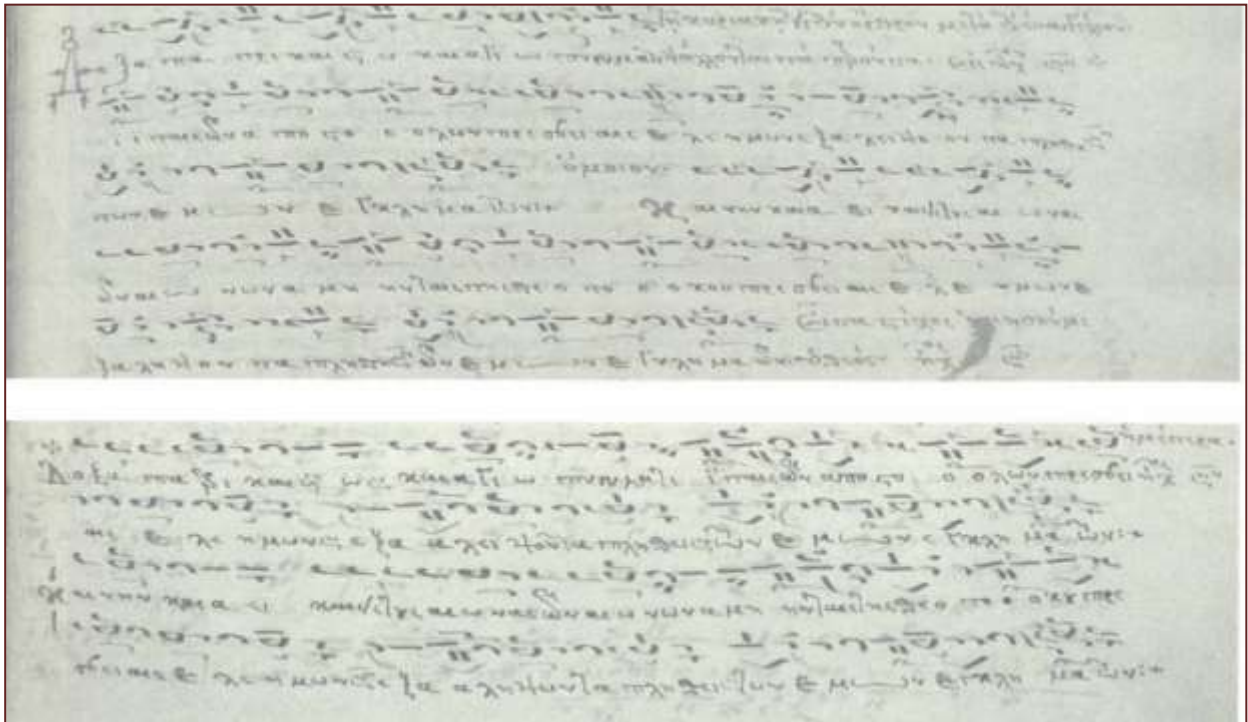
²⁰⁶ Ἀγίου Στεφάνου 127, φ. 126r.

²⁰⁷ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Μετέωρα*, ὅπ. π., σ. 442.

²⁰⁸ Βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 57 καὶ ὑπόσημ. 1.

²⁰⁹ Βλ. Μ. Χατζηγιακουμή, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820*, ὅπ. π., σ. 44.

Στὴν δεύτερη περίπτωση, ἡ ἴδια ἔνδειξη «ἡμέτερον»²¹⁰, συνοδεύει τὸ σὲ ἦχο πλ. δ' μελοποιημένο ἀπὸ τὸν κωδικογράφο Χαῖρε νύμφη, πὺν ἀκολουθεῖ στὴ σταχυολόγηση τῶν μελῶν μετὰ τὰ «καθὼς ψάλλονται ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ», Χαῖρε νύμφη καὶ Ἀλληλούια. Καὶ αὐτὸ τὸ «ἡμέτερον» Χαῖρε νύμφη εἶναι μικρὴ συντόμευση αὐτοῦ πὺν προηγεῖται, «καὶ εἶναι αὐτὸ πὺν γνωρίζουμε ἐξηγημένο»²¹¹, ὅπως παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια διερωτᾶται· «Μήπως πρόκειται γιὰ τὸν “ἡμέτε-

ρο” Δανιὴλ Πρωτοψάλτη, ὡς κωδικογράφο μας, ἢ καὶ Πέτρο Πελοποννήσιο; (πιὸ ἀπίθανο)».

Εἰκόνα 5. Ἀγίου Στεφάνου 127, φ. 126r.

Πάντως, συνεχίζει ὁ καθηγητὴς κατὰ τὸν σχολιασμὸ αὐτοῦ τοῦ λαμπροῦ κώδικα, ὁ κωδικογράφος «ὅπωςδὴποτε ἦταν λόγιος, παρ’ ὅλα τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, καὶ ἦταν ἐπιμελέστατος στὴν συλλογὴ καὶ τὴν εὐτακτὴ παρουσίαση τοῦ πλουσιωτάτου ὑλικοῦ του. Εἶναι σημαντικό ὅτι εἶχε καὶ μπόρεσε νὰ ἐνσωματώσει καὶ ὅλες τὶς συνθέσεις τοῦ Ἀναστασίου Ραφανιώτου καὶ τοῦ Θεοδούλου μοναχοῦ Ἀγιορείτου. Αὐτὸς ὁ κωδικογράφος κρύβεται στὶς “ἡμέτερες” μαρτυρούμενες συνθέσεις του καὶ φαίνεται

²¹⁰ Ἀγίου Στεφάνου 127, φ. 498r.

²¹¹ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Μετέωρα*, ὅπ. π., σ. 473.

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
ὅτι ἦταν στὸν πατριαρχικὸ ψαλτικὸ περιβόλο. Ἴσως ὁ Δανιήλ»²¹².

4.2. Ὁ κώδικας Κουτλουμουσίου 402.

Τὴν ἴδια ὑποψία, ὅτι δηλαδή προέρχεται ἀπὸ τὴν πένα τοῦ Δανιήλ, διατυπώνει ὁ Γρ. Στάθης καὶ γιὰ τὸν κώδικα Κουτλουμουσίου 402.

Ὁ ἐν λόγῳ κώδικας ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ ιη' αἰῶνος καὶ περιλαμβάνει ἐλλιπῆ τὴν συνήθη Προθεωρία τῆς Παπαδικῆς καὶ τὰ κατ' ἤχον μέλη τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Χρυσάφου τοῦ νέου, ἐκτὸς τῶν Κεκραγαρίων. Ακολουθῶς ἀνθολογοῦνται τὰ Κύριε ἐκέκραξα - Κατευθυνθήτω τῶν ὀκτῶ ἤχων σὲ καλλωπισμὸ τοῦ Παναγιώτη Χρυσάφη καὶ ἔπεται μία δευτέρη σειρὰ «ἐτέρων ἐκκλησιαστικῶν»²¹³ κεκραγαρίων. Αὐτὴ ἡ σειρὰ περιλαμβάνει τὰ Κύριε ἐκέκραξα - Κατευθυνθήτω - Δόξα - Καὶ νῦν - Τὴν παγκόσμιον δόξαν - Πᾶσα πνοή - Αἰνεῖτε αὐτόν, μὲ τὴν αὐτὴ τάξη γιὰ κάθε ἤχο.

Ὁ Γρ. Στάθης περιγράφοντας τὰ σταχυολογούμενα μέλη σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Τὸ μέλος τῶν δογματικῶν στιχηρῶν καὶ τῶν πασαπνοαρίων τῶν αἰνῶν εἶναι διαφορετικὸν τοῦ τοῦ Χρυσάφου τοῦ νέου· εἶναι κατὰ σύντομον μέλος, προδρομικὸν τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου. Τὸ μέλος αὐτὸ πιθανὸν νὰ εἶναι τοῦ Δανιήλ Πρωτοψάλτου. Ἐπίσης πρέπει νὰ ὑπάρχη σχέσις μὲ τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Κυριάκου Κουλιδᾶ τοῦ κώδικος Παντελεήμονος 942»²¹⁴. Καὶ λίγο πιὸ κάτω, κατὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ κώδικα, ἐπανέρχεται: «Ἡ σημειογραφία τῶν “ἐκκλησιαστικῶν” μελῶν εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐμβάλλει εἰς ὑποψίας ὅτι πρόκειται περὶ συνθέσεων τοῦ αὐτοῦ γραφέως, ἐνδεχομένως Δανιήλ Πρωτοψάλτου»²¹⁵.

²¹² Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Μετέωρα*, ὅπ. π., σ. 480.

²¹³ Κουτλουμουσίου 402, φ. 44ν.

²¹⁴ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Ἁγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', ὅπ. π., σσ. 243-244.

²¹⁵ Γρ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα - Ἁγιον Ὅρος*, Τόμος Γ', ὅπ. π., σ. 244.

5. Τὰ Ἀπαντα τοῦ Δανιήλ.

5.1. Παραστατικὸς ἐργογραφικὸς πίνακας.

Εὐθὺς ἀμέσως παρουσιάζεται τὸ σύνολο τῶν μελοποιημάτων, μιὰ γενικὴ μορφή Ἀπάντων, τοῦ Πρωτοψάλτη. Ἀπουσιάζουν, ἐντούτοις, οἱ παραπομπές τῶν μουσικῶν κωδίκων στοὺς ὁποίους ἐμπεριέχονται τὰ ἐμφανιζόμενα στὸν παρόντα πίνακα, μελωδήματα τοῦ Δανιήλ. Αναλυτικὴ παρουσίαση τῶν χειρογράφων θα παρατεθεῖ σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο.

α. Αὐτοτελεῖς κώδικες.

- Ἀναστασιματάριον.

β. Μέλη τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας.

A. Ἑσπερινός.

- Κεκραγάρια εἰρμολογικὰ κατ' ἤχον, *Κύριε ἐκέκραξα - Κατευθυνθήτω*.

- Δογματικὰ θεοτοκία.

B. Ὁρθρος.

- Πολυέλεος²¹⁶ Δοῦλοι, *Κύριον*, ἤχ. δ'.

- Δοξολογία, ἤχ. βαρὺς ἐπτάφωνος.

- Πασαπνοάρια τῶν Αἰνῶν, *Πάσα πνοή - Αἰνεῖτε*, πλήρης σειρά.

Γ. Θεία Λειτουργία.

- Χερουβικὰ κατ' ἤχον, *Οἱ τὰ χερουβὶμ*.

- Χερουβικὸ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, *Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ*, ἤχος πλ.

²¹⁶ Στὸν κώδικα EBE 1944 [2044], (φ. 115r) περιλαμβάνεται ὁ πολυέλεος Ἑξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ (ψαλμὸς ρλξ') μὲ τὴν σημείωση: «Δανιήλ Πρωτοψάλτου. Ἀνέκδοτον». Ὅμως ἡ παντελὴς ἔλλειψη ἀντίστοιχης μνείας στὴν περὶ τῶν πονημάτων τοῦ Δανιήλ ἐκτεταμένη χειρόγραφη παράδοση, δείχνει ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ψευδεπίγραφης συνθέσεως.

β'.

- Χερουβικὸ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, *Σιγησάτω*, ἦχος πλ. α'.

- Χερουβικὸ τῶν Προηγιασμένων, *Νῦν αἱ δυνάμεις*, ἦχος πλ. β', κατ' ἐξήγηση.

- Τὰ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, *Δόξα σοί, Κύριε - Εἰς πολλὰ ἔτη - Τὸν δεσπότην*, ἦχος γ'.

- Εἰσοδικά, *Δεῦτε προσκυνήσωμεν - Ἐν Ἐκκλησίαις*, ἦχος β'.

- Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν, *Αἰνεῖτε*, πλήρης σειρά.

- Κοινωνικὸ τῆς Προηγιασμένης, *Γεύσασθε καὶ ἴδετε*.

i) Ἦχος α' τετράφωνος, κατ' ἐξήγηση (πρωτότυπο μέλος τοῦ Ἰωάννου Κλαδᾶ).

ii) Ἦχος βαρὺς, σύνθεση Δανιήλ.

- Κοινωνικὰ τῆς ἐβδομάδος.

i) τῆς Δευτέρας, *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους*, ἦχος πλ. β' (καὶ ὡς κοινωνικὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Συνάξεως τῶν Ἀσωμάτων Δυνάμεων).

ii) τῆς Τρίτης, *Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον*, ἦχος βαρὺς (καὶ εἰς μνήμας ἀγίων).

iii) τῆς Τετάρτης, *Ποτήριον σωτηρίου*, ἦχος δ' (καὶ τῆς Θεοτόκου).

iv) τῆς Πέμπτης, *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν*, ἦχος πλ. δ' (καὶ ὡς κοινωνικὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀγίων Ἀποστόλων).

- Κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ.

i) τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς*, ἦχος α'.

ii) τῶν Χριστοῦ γεννῶν, *Λύτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος*, ἦχος α'.

iii) τῶν Θεοφανείων, *Ἐπεφάνη ἡ χάρις*, ἦχος α'.

iv) τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, *Ἐξελέξατο, Κύριος, τὴν Σιών*, ἦχος α' δ'φωνος.

v) τοῦ Λαζάρου, *Ἐκ στόματος νηπίων*, ἦχος δ'.

vi) τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος*, ἦχος δ'.

vii) τῆς Μεγάλης Πέμπτης, *Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ*, ἦχος πλ. β' (καὶ Χερουβικὸ τῆς ἰδίας ἡμέρας).

viii) τοῦ Πάσχα, Σῶμα Χριστοῦ, ἦχος α'.

ix) τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ, Ἐπαίνει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον, ἦχος πλ. α' (παραδίδεται καὶ ὡς μελοποιημένο σὲ ἦχο α').

x) τῆς Τετάρτης τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἦχος δ'.

xi) τῆς Ἀναλήψεως, Ἀνέβη ὁ Θεός, ἦχος δ'.

xii) τῆς Πεντηκοστῆς, Τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἦχος α'.

xiii) τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων, Ἀγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ, ἦχος πλ. δ'.

xiv) τῆς Μεταμορφώσεως, Ἐν τῷ φωτὶ τῆς δόξης σου, ἦχος βαρὺς.

γ. Μαθηματάριον²¹⁷.

Α. Θεοτοκία μαθήματα.

- Ἄπας γηγενής, ἦχος δ'.

- Ἀσπिलε, παναμώμητε, ἦχος δ', 15σύλλαβο.

- Δέσποινα, πρόσδεξαι, ἦχος δ'.

- Μνήσθητι, Δέσποινα, κἄμοῦ, ἦχος πλ. β', 15σύλλαβο (καὶ ὡς καλοφωνικὸς εἰρμός).

- Περιζῶσαι τὴν ῥομφαϊάν σου, ἦχος δ'.

- Ρῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος, ἦχος α'.

- Σὲ μεγαλύνομεν, ἀγνή, ἦχος βαρὺς, 15σύλλαβο.

- Σὲ προκατήγγειλε χορὸς, ἦχος α' δ' φωνος, 15σύλλαβο.

- Χαῖρε, κατάρας λύτρωσις, ἦχος πλ. α', 15σύλλαβο.

Β. Μαθήματα ἑορτῶν καὶ ἄλλα.

- Γεώργιος ὁ ἑνδοξος, ὁ μέγας στρατιώτης, ἦχος α', 15σύλλαβο (ἀνέκδοτο).

²¹⁷ Γιὰ τὸ εἶδος τοῦ Μαθηματαρίου, τὴν γένεσίν του, τὸ κείμενο τῶν Μαθημάτων, τὴν πλοκή, τὴν ταξινομήσιν τους, τοὺς μορφολογικοὺς τύπους συνθέσεως καὶ τὴν ἐν γένει ἀξιολόγησίν τους, βλ. Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας*, ὅπ. π., καὶ εἰδικὰ στὶς σσ. 134–160.

- Πανάγιε Νικόλαε, ἦχος πλ. α'.
- Τὶ σὲ καλέσωμεν, Προφήτα, ἦχος α' (τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου).
- Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἦχος πλ. β' (τοῦ Μεγάλου Κανόνος).
- Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου, ἦχος πλ. β' (τῆς Προηγιασμένης).
- Ω, Τριάς ὁμοούσιε, διαιρετὴ προσώποις, ἦχος δ' , 15σύλλαβο (ὡς δοξαστικὸ τοῦ Πολυελέου).
- Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, ἦχος α' (τῶν Χριστουγέννων).

δ. Κρατηματάριον²¹⁸.

- Κράτημα, ἦχος α'.
- Κράτημα, ἦχος β'.
- Κράτημα, ἦχος δ'.
- Κράτημα, ἦχος πλ. β'.
- Κράτημα, ἦχος βαρὺς²¹⁹.
- Κράτημα εἰς τὸ «Τῇ Ὑπερμάχῳ» τοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ, ἦχος πλ. δ'.
- Κράτημα, ἦχος πλ. δ'.

ε. Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον²²⁰.

²¹⁸ Γιὰ τὴν ἐνδελεχὴ καὶ σὲ βάθος ἐξέταση τοῦ εἵδους τῶν Κρατημάτων, βλ. Γρηγορίου Αναστασίου, *Τὰ κρατήματα στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, IBM, Μελέται, 12, Αθήνα 2005.

²¹⁹ Τὸ κράτημα αὐτὸ σὲ ἦχο πρωτόβαρυ, φέρεται καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωάννη Τραπεζουντίου, συνοδεύοντας τὸ μάθημα *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*, τοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλου τοῦ μαῖστορος. Βλ. *Μουσικὴ Πανδέκτη*, Τόμος Γ', σ. 132· «εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν, Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλου, τὸ δὲ κράτημα Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, ἦχος βαρὺς *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*».

²²⁰ Τὸ μέλος τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου, πατέρας τοῦ ὁποίου θεωρεῖται ὁ Πέτρος Μπερεκέτης, «ἀντικατοπτρίζει ἄριστα τὶς νέες τάσεις στὴ μουσικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς: τὸν μείζονα πλατυσμὸ καὶ τὸν καλλωπισμὸ τοῦ παραδοσιακοῦ μέλους. Εἶναι ἀκόμη τὸ εἶδος τὸ περισσότερο ἀνοικτὸ πρὸς τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, ἀφοῦ ἡ χρῆση του δὲν ἦταν μόνο ἀποκλειστικὰ λειτουργικὴ, ἀλλὰ συχνὰ πανηγυρικὴ καὶ ἑορταστικὴ» (Μ. Χατζηγιακουμὴ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν Ἀλωση (1453-1820)*, ὅπ. π., σσ. 47-48). Στὴν ὑπόσημ. 125 τῆς μελέτης του, ὁ Μ. Χατζηγιακουμὴς προσθέτει καὶ τὰ παρακάτω ἐνδιαφέροντα· «ὁ εἰρμός *Χορτάσας λαὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ*, ἦχ. πλ. δ', συνοδεύεται σταθερὰ ἀπὸ τὴν ἑνδειξὴ «εἰς τράπεζαν ἀρίστου» ἢ «εἰς εὐωχίας ἀρίστου». Στὸ χφ. Σινᾶ 1433, Εἰρμολόγιο τοῦ Μπαλάση, γραφ. Κοσμᾶς Μακεδών, ἔτος 1690, φ. 1r, σημειώνεται γιὰ μερικοὺς καλοφωνικοὺς εἰρμούς· «*ψαλλόμενοι εἰς εὐθυμίαις τῶν ἀρίστων*». Ἐπίσης, στὸ χφ.

- Ἄστρον ἀνατέταλκε, ἦχος δ'.
- Μνήσθητι, Δέσποινα, κἄμοῦ, ἦχος πλ. β'.
- Πάσαν τὴν ἐλπίδα μου, ἦχος βαρύς.

στ. Μέλη τοῦ Στιχηραρίου.

- Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, *Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει*, ἦχος πλ. β'.

5.2 Σχολιασμός.

Μὲ μιὰ προσεκτικότερη ματιὰ στὸ σύνολο τῶν μελουργημάτων, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Δανιὴλ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν μελοποίηση τοῦ Μαθηματαρίου καὶ τῶν παπαδικῶν μελῶν τῆς θείας Λειτουργίας (Χερουβικά καὶ Κοινωνικά). Ἡ γραφίδα του δὲν ἄγγιξε καθόλου τὸ Εἰρμολόγιο ἐνῶ, ὅσον ἀφορᾷ στὰ στιχηραρικὰ μέλη τοῦ Μηνολογίου, ἀρκέστηκε στὴ μελικὴ ἐπένδυση τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, καὶ μόνον²²¹. Ἡ μελοποίηση τῶν τριῶν καλοφωνικῶν εἰρμῶν ποὺ μᾶς παρεδόθησαν μὲ τὸ ὄνομά του δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν παραπάνω περὶ Εἰρμολογίου διαπίστωση. Τὸ μέλος τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου, μὲ τὸν ἐπιτηδευμένο καὶ συχνὰ ὑπερβολικὸ πλατυσμὸ τῶν εἰρμολογικῶν θέσεων, τὶς καταφανεῖς ἐπιρροὲς ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ μουσικὴ καὶ

ΕΒΕ-ΜΠΤ 756, Ανθολογία τοῦ 1773, φ. 100r, ἀναγράφεται· “Ἀρχὴ σὺν Θεῷ εἰρμοὶ καλοφωνικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ψαλλομένοι (sic) εἰς τραπέζας”. Ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου ὀφείλεται στὸν Πρωτοψάλτη Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ μετέγραψε στὴν ἀναλυτικὴ σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου. Ὁ πρωτότυπος τίτλος τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου ποὺ ἐξέδωσε ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς στὰ 1835 ἔχει ὡς ἑξῆς· *Εἰρμολόγιον Καλοφωνικόν, μελοποιηθὲν παρὰ διαφόρων ποιητῶν, παλαιῶν τε καὶ νέων διδασκάλων, μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ τοῦ ἐνὸς τῶν Τριῶν Διδασκάλων τῆς ῥηθείσης Μεθόδου, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας· νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς τύπον παρὰ Θεοδώρου Π. Παράσκου Φωκαέως· ἐπιστάσις τοῦ αὐτοῦ, ἀναλώμασι δὲ τοῦ τε ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κάστρου εἰς Γαλατᾶν. ,αωλε’. 1835.*

²²¹ Αὐτὸ τὸ Δοξαστικὸ εἶναι ἡ μόνη ἐντοπισμένη σὲ χειρόγραφους κώδικες στιχηραρικὴ – πλὴν τῶν μελῶν τοῦ Ἀναστασιματαρίου- σύνθεση τοῦ Δανιὴλ. Τὸ μέλος ἔχει καταγραφεῖ μὲ τὴν μεταβατικὴ ἐξηγητικὴ σημειογραφία καὶ ἀνθολογεῖται σὲ μόλις δύο κώδικες Στιχηραρίου τῶν τελῶν τοῦ ιη' αἰ., οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν τὸ σύνολο τῶν στιχηραρικῶν μελῶν τοῦ ἐορτολογίου ἀπὸ τὸν Πέτρο Πελοποννήσιο. Οἱ κώδικες εἶναι οἱ: Mingana Greek 7 τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπέρμιγχαμ, (φ.140v) καὶ ΕΙΒ 41 τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, φ. 41λθ'. «Τὸ παρὸν κύρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου, εἰς τοὺς αἶνους· Δόξα, ἦχος πλ. β' *Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει*».

τὴν χρῆση στοιχείων τοῦ παπαδικοῦ μέλους (ὅπως π.χ. οἱ παρεμβολές κρατημάτων²²²) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπολύτως ἰδιαίτερο μέρος ποὺ βρίσκεται σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ εἰρμολογικὸ – σύντομο ἢ ἀργὸ, ἐφόσον ἡ χρῆση του εἶναι, φύσει καὶ θέσει, μὴ λειτουργικὴ²²³.

Τὸ γιατί ὁ Δανιήλ δὲν καταπιάστηκε μὲ τὴν μελοποίηση τοῦ Εἰρμολογίου καὶ τοῦ Στιχηραρίου δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ μὲ βεβαιότητα²²⁴. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, ἐντούτοις, ὅτι τὰ μέλη τοῦ Στιχηραρίου μᾶς παρεδόθησαν στὸ σύνολό τους ἀπὸ τὸν λαμπαδάριο Πέτρο κατὰ τὴν τρέχουσα τότε ἀσματολογία, κι ἴσως αὐτὸ ἀποτελέσει, τρόπον τινά, τροχοπέδη στὴν ἐνασχόληση τοῦ Πρωτοψάλτου μὲ τὸ συγκεκριμένο εἶδος μελοποιίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Πέτρος, κατὰ γενικὴ παραδοχὴ τῶν ἐρευνητῶν καὶ μουσικολόγων, κατέγραψε τὴν ἰσχύουσα στὸ Πατριαρχεῖο πράξη, πρωτοψαλτοῦντος τοῦ Δανιήλ. Δὲν ἀποκλείεται, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ μελοποίησε πολλὰ περισσότερα μέλη τοῦ Στιχηραρίου ὁ Δανιήλ, τὰ ὁποῖα, ὅμως, διαδόθηκαν στὴ χειρόγραφη παράδοση ὡς συνθέσεις τοῦ Πελοποννησίου.

Ἐπιπλέον, εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ μαθητὲς καὶ ἐπόμενοι αὐτοῦ στὴν πατριαρχικὴ ψαλτικὴ ἱεραρχία, Πέτρος καὶ Ἰάκωβος οἱ Πελοποννήσιοι, δίδαξαν μαζί του στὴν Β' κατὰ σειρὰ Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή, τὴν συσταθεῖσα στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1776²²⁵. Σ' αὐτὴν τὴν Μουσικὴ Σχολὴ ὁ Πρωτοψάλτης Δανιήλ δίδαξε Μαθηματάριο, ὁ λαμπαδάριος Πέ-

²²² Ὁ Χρύσανθος (Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς, ὅπ. π., σ. 180) ἀναφέρει ὅτι τὸ Καλοφωνικὸ Εἰρμολόγιο «μετέχει καὶ τοῦ εἰρμολογικοῦ καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους». Καὶ ὁ Γρ. Στάθης (Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας, ὅπ. π., σ. 43) συμπληρώνει τὸν Χρύσανθο καὶ ἀποσαφηνίζει τὰ πράγματα· «ἡ ἀλήθεια ὅτι [τὸ Καλοφωνικὸ Εἰρμολόγιο] μετέχει καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους συνίσταται βασικῶς εἰς τὸ ὅτι εἰς τὸ τέλος ἐκάστου καλοφωνικοῦ εἰρμοῦ προστίθεται ἓν κράτημα. Πέρα τούτου, εἰρμοὶ τινες περιέχουν παπαδικὰς θέσεις εἴτε τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς εἴτε συντετμημένας».

²²³ Τὸ μέρος τοῦ Καλοφωνικοῦ Εἰρμολογίου «ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιτηδευμένον πλατυσμὸν τῶν εἰρμολογικῶν θέσεων μὲ πανηγυρικὸν χαρακτήρα καὶ μὲ σκοπὸν τὴν καλοφωνίαν ὡς τέχνην, πρὸς τέρψιν τῶν ἀκροωμένων». (Γρ. Στάθης, Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας, ὅπ. π., σ. 43).

²²⁴ Γιὰ νὰ εἰμαστε ἀκριβεῖς, ὁ Δανιήλ μελοποίησε καὶ στιχηραρικὰ μέλη, ἐφόσον μελοποίησε πλήρως τὸ Ἀναστασιματάριο. Στὴν παρῶσα παράγραφος, ὅπου ἀναφέρονται οἱ ὄροι Στιχηράριο ἢ στιχηραρικὸ μέρος, ἐννοεῖται τὸ στιχηραρικὸ μέρος τῶν δοξαστικῶν, στιχηρῶν καὶ ἀποστίχων τῶν ἑορτῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ.

²²⁵ Γιὰ τὴν διδακτικὴ δραστηριότητα τοῦ Πρωτοψάλτου, γίνεται λόγος ἀνωτέρω.

τρος καὶ ὁ δομέστικος Ἰάκωβος, Παπαδικὴ καὶ Στιχηράριο. Καί, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἡ ιδιότητα τοῦ διδασκάλου καὶ αὐτὴ τοῦ μελοποιοῦ ἐπέδρασαν ἀμοιβαία ἢ μία στὴν ἄλλη· δηλ. ὁ διδάσκαλος τοῦ Μαθηματαρίου, Δανιήλ, μελοποίησε κυρίως μέλη τοῦ Μαθηματαρίου, καὶ ἀντίστροφα ὁ μελοποιὸς Δανιήλ, μὲ κύρια μελουργικὴ δράση τὴν μελοποίησιν τοῦ Μαθηματαρίου, δίδαξε Μαθηματάριο. Τὸν παραπάνω συλλογισμό ἐπιβεβαιώνουν καὶ τὰ παραδεδομένα μέλη τῶν ἄλλων δύο διδασκάλων τῆς συγκεκριμένης Μουσικῆς Σχολῆς. Ὁ Πέτρος παρέδωσε συντομευμένο τὸ Εἰρμολόγιο τοῦ Μπαλασίου, τὸ πολυδιαδεδομένο Δοξαστάριο καὶ Ἀναστασιματάριό του (σὲ ἀργὸ καὶ σύντομο στιχηραρικὸ μέλος) καὶ πολυάριθμα μαθήματα τῆς Παπαδικῆς, ἐνῶ ὁ Ἰάκωβος θεωρεῖται σήμερα ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος τοῦ παλαιοῦ - ἀργοῦ καὶ καλλωπισμένου - στιχηρατικοῦ μέλους.

Ἐξάλλου, φαίνεται πὼς ἡ ἀνάγκη γιὰ συντόμευση τῆς ψαλμώδησης τὸν ὁδήγησε στὴ συστηματικὴ μελοποίησιν τῶν παπαδικῶν μελῶν τῆς θείας Λειτουργίας (Χερουβικὰ καὶ κυρίως Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ) μὲ βάση τὰ νέα δεδομένα καὶ σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ παλαιότερα ἀργὰ αὐτὰ μέλη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ

1. Εἰσαγωγικά.

Συνθέσεις τοῦ Δανιήλ ἀνθολογοῦνται σὲ περισσότερα ἀπὸ 300 μουσικὰ χειρόγραφα συνολικά, χρονολογούμενα ἀπὸ τὸ β' μισό τοῦ ιη' αἰ. καὶ μέχρι τὶς πρῶτες ἔντυπες μουσικὲς ἐκδόσεις (α' ἡμισυ ιθ' αἰ.). Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἀνάγονται στὴν περίοδο τῆς πρωτοψαλτίας του καὶ στοὺς χρόνους ποὺ ἀκολούθησαν μετὰ τὸ θάνατό του, ἐνῶ ἱκανὸς ἀριθμὸς μουσικῶν κωδίκων χρονολογεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς λαμπαδαρίας του. Μέγιστο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ κώδικες ποὺ μαρτυροῦν τὸν Δανιήλ ὡς «νῦν λαμπαδάριο» ἢ «νῦν Πρωτοψάλτη», ἐφόσον αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἀναφορὲς βοηθοῦν σημαντικὰ στὸν σαφῆ χρονολογικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἐναλλαγῆς ὀφφικίων καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν κατανόηση τῆς ἱστορικῆς του διαδρομῆς στὰ Πατριαρχεῖα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν χειρογράφων ἀποδεικνύει κάτι ποὺ ἔχει ἤδη καταστεῖ σαφές· ἡ ἀποδοχὴ τῶν μελουργημάτων του καὶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ μελοποιητικοῦ του οἴστρου ἀπὸ τὸν ψαλτικὸ κόσμον ὑπῆρξε ἀρκετὰ γρήγορη καί, κυρίως, καθολικὴ. Μάλιστα, φαίνεται ὅτι ἐπηρρέασε σὲ τέτοιο μεγάλο βαθμὸ τοὺς συγχρόνους καὶ μεταγενέστερους μελουργούς, ποὺ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μιμοῦνται τὸν τρόπο του στὴ σύνθεση νέων μελωδιῶν ἢ ἀπλὰ ἀναπαράγουν ὑφιστάμενες μελωδικὲς γραμμὲς τοῦ Πρωτοψάλτη.

Στὸ παρὸν κεφάλαιο ἐπιχειρεῖται νὰ παρουσιαστεῖ - κατὰ τὸ δυνατόν - τὸ σύνολο τῶν χειρόγραφων μουσικῶν κωδίκων ποὺ φυλάσσονται σὲ Βιβλιοθήκες, ἱερὲς Μονές, Πανεπιστήμια, ἰδιωτικὲς συλλογές ἢ ὅπουδὴποτε ἄλλοῦ καὶ περιέχουν μελωδήματα τοῦ Δανιήλ στὴν πρωτότυπη σημειογραφία ἢ ἐξηγημένα, καθὼς καὶ μέλη του τὰ ὁποῖα ἀνθολογοῦνται στὰ πρῶτα ἔντυπα μουσικὰ βιβλία. Προφανῶς, ὅσον ἀφορᾷ στὰ χειρόγραφα, ὁ κατάλογος δὲν εἶναι πλήρης ἐφόσον γιὰ τὸν καταρτισμὸ του χρησιμοποιήθηκαν ἀποκλειστικὰ ἐκδεδομένοι κατάλογοι χειρογράφων.

Ἡ ταξινόμηση τοῦ ὕλικου, γιὰ εὐκολότερη ἀνάγνωση καὶ καλύπτερη κατανόηση, γίνεται μὲ βάση τὸ εἶδος τῶν συνθέσεων. Δηλ. γιὰ κάθε ξεχωριστὴ σύνθεση ἀναγράφονται ἀναλυτικὰ οἱ μουσικοὶ κώδικες καὶ τὰ ἔντυπα βιβλία ὅπου αὐτὴ σταχυολογεῖται.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, δημιουργεῖται καὶ ἓνα εἶδος corpus τῶν μελοποιημάτων τοῦ Πρωτοψάλτη, χρήσιμο ἀσφαλῶς σὲ κάθε ἐρευνητῇ.

2. Ἀναλυτικὸς Πίνακας Χειρογράφων, κατὰ σύνθεση.

α. Αὐτοτελεῖς κώδικες.

- Ἀναστασιματάριον.

Ξηροποτάμου 374, Μεταμορφώσεως 206.

β. Μέλη τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας.

Α. Ἑσπερινός.

- Κεκραγάρια εἰρμολογικὰ κατ' ἤχον, *Κύριε ἐκέκραξα - Κατευθυνθήτω*.

Ξηροποτάμου 277 (φ.98r), Ξηροποτάμου 330 (φ. 55v), Δοχειαρίου 397 (φ. 98v), Κουτλουμουσίου 402 (φφ. 44v-45r), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 129v), Γρηγορίου 11 (φ. 48r), Ἰβήρων 971 (σ. 849), Ἀγίου Στεφάνου 66 (φ. 6r), EIB 29, Σινᾶ 1277 (φ. 15r), EBE 1865 (φ. 130r), EBE 2216 (φ. 20v), EBE 2417, Λειμῶνος 248 (σ. 1), Λειμῶνος 349 (φ. 1r).

- Δογματικά θεοδοκία.

Κουτλουμουσίου 402 (φφ. 44v-45r), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 129v), Γρηγορίου 19 (φ. 74v), EIB 29, Σινᾶ 1277, Ἀγίου Στεφάνου 66, EBE 1865 (φ. 133r), Λειμῶνος 248 (σ. 2), Λειμῶνος 349 (φ. 1v).

Β. Ὅρθρος.

- Πολυέλεος Δούλοι, *Κύριον, ἦχ. δ'.*

Ξηροποτάμου 299 (σ. 131), Ξηροποτάμου 302 (φ. 177r), Ξηροποτάμου 305 (φ. 72r), Ξηροποτάμου 312 (φ. 83r), Ξηροποτάμου 313 (φ. 112v), Ξηροποτάμου 321 (φ. 40r), Ξηροποτάμου 330 (φ. 105v), Ξηροποτάμου 361 (φ. 54v), Ξηροποτάμου 364 (φ. 16v), Ξηροποτάμου 365 (φ. 47r), Ξηροποτάμου 368 (φ. 132r), Ξηροποτάμου 369 (φ. 86r), Ξηροποτάμου 377 (φ. 11r), Ξηροποτάμου 382 (φ. 120v), Ξηροποτάμου 385 (φ. 35v), Ξηροποτάμου 411 (φ. 5r), Δοχειαρίου 340 (φ. 43v), Δοχειαρίου 341 (φ. 86v), Δοχειαρίου 350 (φ. 31v), Δοχειαρίου 353 (φ. 94r), Δοχειαρίου 354 (φ. 72r), Δοχειαρίου 356 (φ. 113v), Δοχειαρίου 359 (φ. 89r), Δοχειαρίου 360 (φ. 261r), Δοχειαρίου 368 (φ. 222r), Δοχειαρίου 382 (φ. 73v), Δοχειαρίου 406 (φ. 36v), Δοχειαρίου 1239 (σ. 56), Δοχειαρίου 1244 (φ. 22r), Δοχειαρίου 1246 (φ. 117v), Δοχειαρίου 1247 (φ. 139r), Κωνσταντίνου 87 (φ. 25r), Κωνσταντίνου 93 (φ.23r), Ξενοφώντος 105 (φ. 60v), Ξενοφώντος 107 (φ. 144r), Ξενοφώντος 123 (σ. 173), Ξενοφώντος 131 (φ. 103r), Ξενοφώντος 143 (φ. 101r), Ξενοφώντος 150 (φ. 139r), Ξενοφώντος 261 (φ. 134v), Παντελεήμονος 904 (φ. 30r), Παντελεήμονος 906 (φ. 90r), Παντελεήμονος 910 (φ. 302v), Παντελεήμονος 912 (φ. 23r), Παντελεήμονος 923 (φ. 66v), Παντελεήμονος 944 (φ. 78r), Παντελεήμονος 950 (φ. 114r), Παντελεήμονος 952 (φ. 66r), Παντελεήμονος 953 (φ. 139r), Παντελεήμονος 978 (φ. 97r), Παντελεήμονος 986 (σ. 61), Παντελεήμονος 997 (φ. 80v), Παντελεήμονος 998 (φ. 122v), Παντελεήμονος 1007 (φ. 160v), Γρηγορίου 11 (φ. 115v), Γρηγορίου 19 (φ. 95v), Γρηγορίου 6 (φ. 383v), Γρηγορίου 23, Γρηγορίου 27 [60] (φ. 131r), Διονυσίου 568 (φ. 42r), Διονυσίου 678 (φ. 260v), Διονυσίου 704 (φ. 84r), Διονυσίου 761 (φ. 29r), Διονυσίου 764 (σ. 86), Διονυσίου 806 (σ. 620), Διονυσίου 808 (σ. 279), Ἀγίου Παύλου 15 (σ. 137), Ἀγίου Παύλου 34 (σ. 419), Ἀγίου Παύλου 35 (σ. 148), Ἀγίου Παύλου 37 (σ. 112), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 121), Ἀγίου Παύλου 62 (σ. 305), Ἀγίου Παύλου 132 (σ. 139), Ἀγίου Παύλου 376 (φ. 52v), Ἀγίου Παύλου 433 (φ. 192v), Ἀγίου Παύλου 487 (φ. 57r), Ἀγίου Παύλου 504 (φ. 101r), Κουτλουμουσίου 397 (φ. 74r), Κουτλουμουσίου 421 (φ. 62r), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 148r), Κουτλουμουσίου 435 (φ. 56r), Κουτλουμουσίου 441 (φ. 25r), Κουτλουμουσίου 590 (φ. 115v), Κουτλουμουσίου 632 (φ. 146r), Κουτλουμουσίου 769 (σ. 134), Φιλοθέου 251 (φ. 14r), Καρακάλλου 216 (φ. 112v), Καρακάλλου 236 (σ. 98), Σταυρονικήτα 234 (φ. 27v), Σταυρονικήτα 236 (φ. 32v), Ἰβήρων

981 (σ. 426), Ἰβήρων 983 (φ. 656v), Ἰβήρων 1013 (φ. 31v), Ἰβήρων 1017 (σ. 86), Ἰβήρων 1019 (φ. 63r), Ἰβήρων 1027 (φ. 1r), Ἰβήρων 1030 (φ. 56r), Ἰβήρων 1038 (φ. 43r), Ἰβήρων 1093 (φ. 79r), Ἰβήρων 1126 (φ. 110r), Ἰβήρων 1129 (φ. 57r), Ἰβήρων 1134 (φ. 44r), Ἰβήρων 1207 (φ. 105r), Ἰβήρων 1252 (φ. 86v), Ἰβήρων 1271 (φ. 328r), Ἰβήρων 1272 (φ. 10r), Ἰβήρων 1276 (φ. 219r), Βατοπαιδίου 1371, Μ. Λαύρας Θ 157 (φ. 17r), Λειμῶνος 8 (φ. 79r), Λειμῶνος 233 (φ. 28r), Λειμῶνος 247 (φ. 16r), Λειμῶνος 248 (σ. 242), Λειμῶνος 280 (φ. 28r), Λειμῶνος 341 (φ. 43r), Λειμῶνος 349 (φ. 168r), Μεταμορφώσεως 92 (φ. 30v), Μεταμορφώσεως 295 (σ. 409), Ἀγίου Στεφάνου 35 (φ. 51r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 61r), Merlier 6 (φ. 36v), Merlier 7 (φ. 48r), Merlier 8 (φ. 89r), Merlier 9 (φ. 26r), Merlier 11 (φ. 121v), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18 (φ. 28r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19 (σ. 143), EBE 962 (φ. 173r), EBE 1865 (φ. 11r), EBE 1869 (φ. 69r), EBE 2216 (φ. 52r), EBE 2417, EBE 2428, EBE 2432 (φ. 92v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 114r), Ταξιαρχῶν (Αἰγίου) 5, Ταξιαρχῶν 9 (σ. 324), Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (φ. 45r), EIB 39 (φ. 32r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 36, Σινᾶ 1277 (φ. 25r).

- Δοξολογία, ἤχ. βαρὺς ἐπτάφωνος.

Ξηροποτάμου 288 (φ. 109v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 205r), Δοχειαρίου 341 (φ. 210r), Δοχειαρίου 362 (φ. 101v), Δοχειαρίου 413 (φ. 1r), Κωνσταντονίου 90 (φ. 61r), Ξενοφώντος 174 (φ. 51v), Παντελεήμονος 976 (φ. 19v), Παντελεήμονος 988 (σ. 46), Σίμωνος Πέτρως 11 (σ. 205), Γρηγορίου 8 (φ. 51v), Διονυσίου 680 (φ. 151r), Ἀγίου Παύλου 361 (σ. 449), Κουτλουμουσίου 418 (φ. 78v), Κουτλουμουσίου 421 (φ. 166v), Κουτλουμουσίου 632 (φ. 264r), Καρακάλλου 216 (φ. 109r), Φιλοθέου 251 (φ. 170r), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615) (φ. 156r), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5 (μεταξὺ φφ. 40r-50r) Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (φ. 190v), EIB 26 (φ. 78r), EIB 39 (φ. 112v), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18 (μεταξὺ φφ. 114r-161r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19 (σ. 352), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 36, Σινᾶ 1286 (φ. 154r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 127r), EBE 2417 (φ. 148v), EBE 2428, EBE 2432, Παϊδούση 2 (σ. 53), Λειμῶνος 233 (φ. 106v), Λειμῶνος 341 (φ. 109r), Λειμῶνος 247 (φ. 56v), Λειμῶνος 280 (φ. 166r), Merlier 6 (φ. 113r), Merlier 7 (φ. 174v), Merlier 8 (φ. 170r), Merlier 10 (σ. 359), Ταξιαρχῶν 5 (φ. 212v), Ταξιαρχῶν 9 (σ. 641), Ἀνανιάδου 3 (φ. 235v), Οἰκ. Πατριαρχείου (σ. 56).

- Πασαπνοάρια τῶν Αἰνῶν, Πάσα πνοή - Αἰνεῖτε²²⁶.

Ξηροποτάμου 305 (φ. 109r), Ξηροποτάμου 330 (φ. 166v), Κουτλουμουσίου 402 (φφ. 44v-45r), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 129v), EIB 29, Σινᾶ 1277, Ἀγίου Στεφάνου 66, EBE 1865 (φ. 273r), Λειμῶνος 248 (σ. 4), Λειμῶνος 349 (φ. 3r).

Γ. Θεία Λειτουργία.

- Χερουβικά, Οἱ τὰ χερουβίμ.

ι) Πλήρης σειρά²²⁷.

Ξενοφώντος 123 (σ. 457).

²²⁶ Ο Μ. Χατζηγιακουμής (*Μουσικά Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας* (1453-1821), ὅπ. π., σ. 292) ἀναφέρει ὡς ψευδεπίγραφες συνθέσεις τοῦ Δανιὴλ τὰ πασαπνοάρια τοῦ Ὁρθρου Αἰνεῖτε αὐτὸν ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι (ἤχος α') καὶ Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ (ἤχος β'), ποὺ ἀνθολογοῦνται στὸν κώδικα Λειμῶνος 248, σ. 279 καὶ σ. 282, ἀντίστοιχα.

²²⁷ Ὁ κώδικας Ξενοφώντος 123 εἶναι ὁ μόνος, ὅπου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δανιὴλ παραδίδονται δυὸ χερουβικά σὲ ἤχο α' καὶ πλήρης ἢ κατ' ἤχον σειρά.

ii) Χερουβικά στοὺς ἤχους α', β' καὶ γ'²²⁸.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 375), Ξηροποτάμου 305 (φ. 165r), Ξηροποτάμου 321 (φ. 125r), Ξηροποτάμου 365 (φ. 125r), Δοχειαρίου 353 (φ. 244r), Δοχειαρίου 356 (φ. 538v), Δοχειαρίου 1246 (φ. 319r), Κωνσταμονίτου 93 (φ. 111r), Ξενοφώντος 123 (σ. 457), Παντελεήμονος 904 (φ. 142r), Παντελεήμονος 906 (φ. 239v), Γρηγορίου 19 (φ. 25r), Γρηγορίου 8 (φ. 113v), Διονυσίου 761 (φ. 125r), Διονυσίου 827 (σ. 130), Κουτλουμουσίου 451 (φ. 2r), Φιλοθέου 251 (φ. 235v), Ἰβήρων 981 (σ. 29), Ἰβήρων 997 (φ. 9v), Βατοπαιδίου 1525, Μ. Λαύρας 1024 (φ. 356r), Μ. Λαύρας 1041 (σ. 278), EBE 2417 (φ. 203v), EBE 2428 (φ. 153r), EBE 2432 (φ. 185r), EBE 3134, EBE 3301 (φ. 1r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18 (φ. 168r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19 (σ. 470), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 36, Ταξιαρχῶν 4 (φ. 66r), Λειμῶνος 255 (φ. 98r), Λειμῶνος 341 (φ. 126r), Merlier 7 (φ. 119r), Merlier 13 (φ. 20r).

- Χερουβικὸ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, *Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ, ἤχος πλ. β'.*

Ξενοφώντος 377 (φ. 76v).

- Χερουβικὸ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, *Σιγησάτω, ἤχος πλ. α'.*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 260v), Ξηροποτάμου 299 (σ. 511), Δοχειαρίου 341 (φ. 294v), Δοχειαρίου 356 (φ. 273v), Γρηγορίου 19 (φ. 326r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 192v), Λειμῶνος 341 (φ. 188r).

- Χερουβικὸ τῶν Προηγιασμένων, *Νῦν αἱ δυνάμεις, ἤχος πλ. β'.*

Φιλοθέου 251 (φ. 285v), Λειμῶνος 278, φ. 7r, EIB 29 (φ. 21r), EBE 2216, Λειμῶνος 348 (φ. 7r).

- Τὰ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, *Δόξα σοί, Κύριε - Εἰς πολλὰ ἔτη - Τὸν δεσπότην, ἤχος γ'.*

Ξηροποτάμου 313 (φ. 241r), Γρηγορίου 19 (φ. 228r).

- Εἰσοδικά, *Δεῦτε προσκυνήσωμεν - Ἐν Ἐκκλησίαις, ἤχος β'.*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 220v).

- Κοινωνικά τῶν Κυριακῶν, *Αἰνεῖτε, πλήρης σειρά²²⁹.*

²²⁸ Τὰ μελοποιημένα σὲ ἤχους α', β' καὶ γ' χερουβικά εἶναι τὰ κυρίως γνωστὰ καὶ διαδεδομένα στὶς χειρόγραφες μουσικὲς πηγές καὶ ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, ἀνεδείχθησαν ἰδιαίτερος προσφιλῆ στοὺς κωδικογραφικοὺς καὶ ἱεροψαλτικοὺς κύκλους. Εἶναι, πάντως, ἀπορίας ἄξιον, ὅτι τὰ τρία πρῶτα Χερουβικά τοῦ Δανιὴλ διαδόθησαν εὐρύτατα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα σχεδὸν ἀγνοοῦνται.

²²⁹ Στὸν κώδικα EIB 26 περιέχονται τὰ Κοινωνικά *Αἰνεῖτε* στοὺς ἤχους α' (φ. 61r), β' (φ. 55r) καὶ γ' (56r). Ὅμοια περίπτωσις συναντοῦμε καὶ στοὺς κώδικες Λειμῶνος 348 (φ. 57r), μαζὶ μὲ αὐτὸ τοῦ δ' ἤχου, 375 (φ. 162r) καὶ 255 (φ. 115r). Στὸν κώδικα EIB 36 (φ. 71v) ἀνθολογεῖται αὐτονόμως τὸ Κοινωνικὸ σὲ ἤχο πλ. δ', στοὺς κώδικες Σινᾶ 1267 (φ. 369r), Λειμῶνος 272 (φ. 96v), Γυμν. Ἀροανίας (Σοπο-

Ξηροποτάμου 288 (φ. 176r), Ξηροποτάμου 330 (φ. 269v), Δοχειαρίου 359 (φ. 188r), Δοχειαρίου 399 (φ. 131r), Δοχειαρίου 401 (φ. 153r), Δοχειαρίου 410 (φ. 186r), Δοχειαρίου 1240 (σ. 427), Ξενοφώντος 105 (φ. 194r), Ξενοφώντος 132 (φ. 43r), Παντελεήμονος 955 (φ. 136r), Παντελεήμονος 1004 (φ. 130r), Παντελεήμονος 1024 (φ. 64v), Διονυσίου 578 (φ. 272r), Διονυσίου 739 (φ. 17r), Αγίου Παύλου 32 (σ. 66), Αγίου Παύλου 432 (φ. 176v), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 270r), Κουτλουμουσίου 424 (φ. 92v), Σταυρονικήτα 240 (φ. 77r), Βρετανικής Βιβλιοθήκης Add. 56407 (φ. 64), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615) (φ. 204v), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. E5 (φ. 71r), EIB 38 (φ. 1r), EIB 39 (φ. 176r), EIB 43 (φ. 1r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19 (σ. 483), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 36, Μεταμορφώσεως 129 (σ. 128), Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 178r), Αγίου Στεφάνου 117 (φ. 71r), EBE 2216 (φ. 177r), EBE 1869 (φ. 472r), EBE 2301 (σ. 245), EBE 2417 (φ. 247r), EBE 2428 (φ. 185v), EBE 2432 (φ. 233v), EBE 3134, EBE 3249 (φ. 1r), EBE 3301, Ταξιαρχών 4 (φ. 134r), Ταξιαρχών 5 (φ. 257r), Λειμώνος 247 (φ. 90v), Λειμώνος 248 (σ. 376), Λειμώνος 341 (φ. 158v), Λειμώνος 349 (φ. 206r), Παϊδούση 2 (σ. 84), Merlier 6 (φ. 169r), Merlier 7 (φ. 263v), Merlier 13 (φ. 43v), Ανανιάδου 3 (φ. 361r).

- Κοινωνικὸ τῆς Προηγιασμένης, *Γεύσασθε καὶ ἴδετε*, ἦχος βαρὺς.

Ξηροποτάμου 305 (φ. 274v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 380v).

- Κοινωνικὰ τῆς ἐβδομάδος.

i) τῆς Δευτέρας, *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους*, ἦχος πλ. β' (καὶ ὡς κοινωνικὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Συνάξεως τῶν Ἀσωμάτων Δυνάμεων).

Ξηροποτάμου 330 (φ. 313r), Δοχειαρίου 370 (σ. 224), Κωνσταμονίτου 87 (φ. 125r), Ξενοφώντος 105 (φ. 223v), Παντελεήμονος 987 (σ. 368), Διονυσίου 681 (φ. 138r), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 300r), Καρακάλλου 241 (φ. 306v), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18, Σινᾶ 1325 (φ. 225v), Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 199v), Αγίου Στεφάνου 117 (φ. 97r), Λειμώνος 247 (φ. 112v), Λειμώνος 248 (σ. 413), Παϊδούση 2 (σ. 127), Merlier 6 (φ. 202v), Merlier 7 (φ. 305r), Merlier 13 (φ. 68v), Ανανιάδου 3 (φ. 314r).

ii) τῆς Τρίτης, *Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον*, ἦχος βαρὺς.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 493), Δοχειαρίου 370 (σ. 613), Δοχειαρίου 1246 (φ. 426v), Ξενοφώντος 105 (φ. 223v), Παντελεήμονος 987 (σ. 379), Διονυσίου 572 (φ. 20r), Διονυσίου 681 (φ. 334r), Αγίου Παύλου 15 (σ. 607), Σταυρονικήτα 238 (φ. 21r), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18, Σινᾶ 1325 (φ. 241r), Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 200v), EBE 3249, Λειμώνος 247 (φ. 110v), Λειμώνος 248 (σ. 417), Λειμώνος 341 (φ. 202v), Λειμώνος 444 (σ. 9), Παϊδούση 2 (σ. 129), Merlier 6 (φ. 203v), Merlier 7 (φ. 303v), Merlier 13 (φ. 80r), Ανανιάδου 3 (φ. 317v).

iii) τῆς Τετάρτης καὶ τῶν θεομητορικῶν ἑορτῶν, *Ποτήριον σωτηρίου*, ἦχος δ'.

τοῦ) 317/79 (φ. 146v) καὶ Merlier 14 (φ. 26v. “σύνθεσις καὶ ἐξήγησις Δανιήλ”) μόνο τὸ σὲ ἦχο α', στὸν κώδικα Σινᾶ 1331 μόνο τὰ σὲ ἦχους α' καὶ γ' (φ. 37r καὶ φ. 25r ἀντιστοίχως), στὸν κώδικα EBE 3249 τὰ σὲ ἦχους α' καὶ πλ. α', ἐνῶ στὸν κώδικα EIB 43 ἀπουσιάζει παντελῶς ὁ γ' ἦχος.

Ξηροποτάμου 305 (φ. 251r), Ξηροποτάμου 330 (φ. 340r), Δοχειαρίου 332 (φ. Av), Δοχειαρίου 356 (φ. 317r), Δοχειαρίου 370 (σ. 627), Δοχειαρίου 1246 (φ. 438r), Ξενοφώντος 105 (φ. 223v), Αγίου Παύλου 15 (σ. 617), Κουτλουμουσίου 421 (φ. 322v), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615) (φ. 215r), EIB 26 (φ. 42r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18, Σινᾶ 1286 (φ. 133v), Σινᾶ 1325 (φ. 243r), Αγίου Στεφάνου 117 (φ. 114r), Ταξιαρχῶν 4 (φ. 134r), Λειμῶνος 444 (σ. 11), Λειμῶνος 247 (φ. 96v), Λειμῶνος 248 (σ. 410), Λειμῶνος 272 (φ. 99r), Λειμῶνος 341 (φ. 177r), Παϊδούση 2 (σ. 98), Merlier 6 (φ. 191v), Merlier 7 (φ. 293v), Merlier 13 (φ. 66r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 320v).

iv) τῆς Πέμπτης, *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, ἦχος πλ. δ' (καὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων).*

Δοχειαρίου 1246 (φ. 450v), Ξενοφώντος 105 (φ. 223v), Παντελεήμονος 987 (σ. 431), Αγίου Παύλου 15 (σ. 624), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), EIB 26 (φ. 34r), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 18, Σινᾶ 1325 (φ. 240r), Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 201r), Λειμῶνος 247 (φ. 109v), Λειμῶνος 248 (σ. 416), Λειμῶνος 341 (φ. 205r), Παϊδούση 2 (σ. 131), Merlier 7 (φ. 319r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 324r).

- Κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ.

i) τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς, ἦχος α'.*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 308v), Δοχειαρίου 356 (φ. 317r), Δοχειαρίου 362 (φ. 176v), Διονυσίου 807 (φ. 221r), Αγίου Παύλου 40 (σ. 211, χφ α'), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξὺ φφ. 264r-279r), EIB 26 (φ. 50r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 356v), Σινᾶ 1325 (φ. 225r), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 188r), Αγίου Στεφάνου 117 (φ. 129r), EBE 1865 (φ. 279r), EBE 2216, EBE 2301 (σ. 312), EBE 2428 (φ. 199v), EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 98v), Λειμῶνος 248 (σ. 388), Λειμῶνος 341 (φ. 178v), Παϊδούση 2 (σ. 101), Merlier 6 (φ. 192v), Merlier 7 (φ. 299r), Merlier 11 (φ. 59r), Merlier 13 (φ. 68r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 327r).

ii) τῶν Χριστοῦ γεννῶν, *Λύτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος, ἦχος α'.*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 314r), Δοχειαρίου 370 (σ. 198), Παντελεήμονος 944 (φ. 159r), Διονυσίου 807 (φ. 253r), Αγίου Παύλου 40 (σ. 304), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξὺ φφ. 264r-279r), EIB 39, EIB 41 (φ. 41'), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 357v), Σινᾶ 1316 (σ. 303), Σινᾶ 1325 (φ. 227r), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 188v), Αγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 112v), Λειμῶνος 248 (σ. 413), Παϊδούση 2 (σ. 127), Merlier 6 (φ. 202v), Merlier 7 (φ. 305r), Merlier 13 (φ. 68v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 314r).

iii) τῶν Θεοφανείων, *Ἐπεφάνη ἡ χάρις, ἦχος α'.*

Ξηροποτάμου 299 (σ. 499), Δοχειαρίου 362 (φ. 146v), Αγίου Παύλου 40 (σ. 187), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξὺ φφ. 264r-279r), EIB 39, EIB 41 (φ. 41'), Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 359v), Σινᾶ 1316 (σ. 311), Σινᾶ 1325 (φ. 228v), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 189v), Αγίου Στεφάνου 117,

EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 100r), Λειμῶνος 248 (σ. 391), Λειμῶνος 341 (φ. 182v), Παῖδουση 2 (σ. 104), Merlier 6 (φ. 193v), Merlier 7 (φ. 309r), Merlier 13 (φ. 70r), Merlier 11 (φ. 61v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 328v).

iv) τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, *Ἐξελέξατο, Κύριος, τὴν Σιών, ἦχος α΄*
δ' φωνος.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 502), Δοχειαρίου 362 (φ. 148v), Αγίου Παύλου 40 (σ. 304), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 360r), Σινᾶ 1325 (φ. 229v), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 190r), Αγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 100r), Λειμῶνος 248 (σ. 392), Λειμῶνος 341 (φ. 184r), Παῖδουση 2 (σ. 105), Merlier 6 (φ. 193v), Merlier 7 (φ. 309v), Merlier 11 (φ. 63r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 328v).

v) τοῦ Λαζάρου, *Ἐκ στόματος νηπίων, ἦχος δ΄*.

Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 191r), Αγίου Στεφάνου 117, EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Μεταμορφώσεως 129, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301.

vi) τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος, ἦχος δ΄*.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 505), Δοχειαρίου 362 (φ. 152r), Παντελεήμονος 903 (σ. 364), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 361v), Σινᾶ 1325 (φ. 231v), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 191r), Αγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 102v), Λειμῶνος 248 (σ. 397), Λειμῶνος 341 (φ. 185v), Παῖδουση 2 (σ. 109), Merlier 6 (φ. 195v), Merlier 7 (φ. 311v), Merlier 11 (φ. 65r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 330v).

vi) τῆς Μεγάλης Πέμπτης, *Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ, ἦχος πλ. β΄*
(γιὰ τὴν ἀνθολόγησή του ἀποκλειστικὰ ὡς Χερουβικοῦ τῆς ἰδίας ἡμέρας,
βλ. παραπάνω).

Ξηροποτάμου 383 (φ. 210v), Παντελεήμονος 977 (φ. 432v), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1325 (φ. 247v), Μεταμορφώσεως 129, Αγίου Στεφάνου 49 (φ. 192r), Αγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 341 (φ. 187r), Παῖδουση 2 (σ. 111), Merlier 6 (φ. 196r), Merlier 13 (φ. 40r).

viii) τοῦ Πάσχα, *Σῶμα Χριστοῦ, ἦχος α΄*.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 513), Δοχειαρίου 370 (σ. 211), Διονυσίου 739 (φ. 31v), Αγίου Παύλου 40 (σ. 314), Κουτλουμουσίου 441 (φ. 118r), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Οξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ

Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 362v), Σινᾶ 1286 (φ. 134v), Σινᾶ 1316 (σ. 360), Σινᾶ 1325 (φ. 232v), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 193v), Ἀγίου Στεφάνου 117 (φ. 142r), EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 103v), Λειμῶνος 248 (σ. 399), Λειμῶνος 341 (φ. 190r), Παῖδουση 2 (σ. 112), Merlier 6 (φ. 196v), Merlier 7 (φ. 313r), Merlier 13 (φ. 73r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 331r).

ix) τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ, Ἐπαίνει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον, ἦχος πλ. α' (καταγράφεται καὶ ὡς μελοποιημένο σὲ ἦχο α').

Ξηροποτάμου 299 (σ. 518), Δοχειαρίου 404 (φ. 311v), Παντελεήμονος 903 (σ. 459), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 394), Καρακάλλου 241 (φ. 294v), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 365v), Σινᾶ 1325 (φ. 234r), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 194r), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 104v), Λειμῶνος 248 (σ. 401), Λειμῶνος 341 (φ. 192r), Παῖδουση 2 (σ. 115), Merlier 6 (φ. 197v), Merlier 7 (φ. 314v), Merlier 11 (φ. 66v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 332r).

x) τῆς Τετάρτης τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἦχος δ'.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 520), Δοχειαρίου 404 (φ. 314r), Δοχειαρίου 362 (φ. 160r), Παντελεήμονος 903 (σ. 469), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 379, χφ β'), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1267 (φ. 367v), Σινᾶ 1325 (φ. 235r), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 195r), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 105v), Λειμῶνος 248 (σ. 403), Λειμῶνος 341 (φ. 193r), Παῖδουση 2 (σ. 117), Merlier 6 (φ. 198v), Merlier 7 (φ. 315r), Merlier 13 (φ. 75v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 333r).

xi) τῆς Ἀναλήψεως, Ἀνέβη ὁ Θεός, ἦχος δ'.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 522), Δοχειαρίου 362 (φ. 162r), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 382), Καρακάλλου 241 (φ. 297r), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1325 (φ. 237r), Σινᾶ 1331 (φ. 43r), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 196r), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 107v), Λειμῶνος 248 (σ. 405), Λειμῶνος 341 (φ. 194v), Παῖδουση 2 (σ. 119), Merlier 6 (φ. 199v), Merlier 7 (φ. 316v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 334v).

xii) τῆς Πεντηκοστῆς, Τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἦχος α'.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 524), Δοχειαρίου 362 (φ. 163v), Παντελεήμονος 903 (σ. 481), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 384), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 26 (φ. 30r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1316 (σ. 392), Σινᾶ 1325 (φ. 237v), Σινᾶ 1331 (φ. 44r), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ.

196v), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 107v), Λειμῶνος 248 (σ. 406), Λειμῶνος 341 (φ. 195v), Παῖδούση 2 (σ. 120), Merlier 6 (φ. 200r), Merlier 7 (φ. 316r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 325r).

xiii) τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων, *Ἀγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ*, ἦχος πλ. δ'.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 526), Δοχειαρίου 362 (φ. 165r), Παντελεήμονος 1038 (φ. 86v), Φιλοθέου 251 (φ. 321v), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1325 (φ. 238v), Σινᾶ 1331 (φ. 45v), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 197r), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 108v), Λειμῶνος 248 (σ. 408), Λειμῶνος 341 (φ. 196v), Παῖδούση 2 (σ. 122), Merlier 6 (φ. 200v), Merlier 7 (φ. 317v), Merlier 13 (φ. 78r), Ἀνανιάδου 2 (φ. 179v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 335v).

xiv) τῆς Μεταμορφώσεως, *Ἐν τῷ φωτὶ τῆς δόξης σου*, ἦχος βαρὺς.

Ξηροποτάμου 299 (σ. 532), Παντελεήμονος 903 (σ. 548), Παντελεήμονος 971 (σ. 101), Ἀγίου Παύλου 40 (σ. 387), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, Βιβλ. Παν. Καίμπριτζ Add. 6197 (Mr. Gaselee's MS 3) (μεταξύ φφ. 264r-279r), EIB 39, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 19, Σινᾶ 1325 (φ. 241v), Σινᾶ 1331 (φ. 20v), Μεταμορφώσεως 129, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 198r), Ἀγίου Στεφάνου 117, EBE 1865, EBE 2216, EBE 2301, EBE 2428, EBE 2432, EBE 3301, Λειμῶνος 247 (φ. 111r), Λειμῶνος 248 (σ. 395), Λειμῶνος 341 (φ. 198r), Παῖδούση 2 (σ. 124), Merlier 6 (φ. 201v), Merlier 7 (φ. 320r), Merlier 13 (φ. 79v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 336v).

γ. Μαθηματάριον.

Α. Θεοτοκία μαθήματα.

- *Ἄπας γηγενής*, ἦχος δ'.

Ξηροποτάμου 330 (φ. 345r), Ξηροποτάμου 364 (φ. 162r), Δοχειαρίου 308 (φ. 38v), Ξενοφῶντος 105 (φ. 275r), Παντελεήμονος 934 (φ. 56v), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 231v), Τάξιαρχῶν 9 (σ. 226), Λειμῶνος 341 (φ. 237v), Merlier 7 (φ. 335r), Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (σ. 348).

- *Ἀσπिलε, παναμώμητε*, ἦχος δ', 15σύλλαβο, καταληκτῆριο θεοτοκίῳ μάθημα τοῦ Πολυελέου (αὐτόνομη ἀνθολόγησι).

Ξηροποτάμου 373 (φ. 8r), Ταξιαρχῶν 5 (φ. 112r), Ταξιαρχῶν 9 (σ. 342), Λειμῶνος 8 (φ. 80v), Λειμῶνος 233 (φ. 39r), Λειμῶνος 247 (φ. 25v), Λειμῶνος 248 (σ. 261), Λειμῶνος 280 (φ. 34r), Λειμῶνος 341 (φ. 49r), Merlier 6 (φ. 43v), Merlier 7 (φ. 53r), Merlier 8 (φ. 96v), Merlier 9 (φ. 233r).

- *Δέσποινα, πρόσδεξαι*, ἦχος δ'.

Ξηροποτάμου 330 (φ. 343v), Δοχειαρίου 308 (φ. 33v), Ξενοφῶντος 105 (φ. 304v),

Παντελεήμονος 934 (φ. 51v), Παντελεήμονος 1024 (φ. 175v), Διονυσίου 690 (φ. 130v), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 237r), EBE 1944 [2044] (φ. 380v), Λειμῶνος 341 (φ. 242r), Merlier 7 (φ. 333r), Merlier 13 (φ. 86v), Ἀνανιάδου 3 (φ. 202r), Οἶκ. Πατριαρχείου (σ. 338).

- *Μνήσθητι, Δέσποινα, κάμοῦ, ἦχος πλ. β', 15σύλλαβο (καὶ ὡς καλοφωνικὸς εἰρμός, βλ. παρακάτω).*

Ξηροποτάμου 321 (φ. 348v), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. E5, EIB 47 (φ. 53r), Σινᾶ 1277 (φ. 38r), Ἀγίου Στεφάνου 35 (φ. 88r), Ταξιαρχῶν 7 (φ. 81v), Λειμῶνος 246 [B] (σ. 76), Λειμῶνος 248 (σ. 315), Λειμῶνος 251 (φ. 496v), Παῖδούση 1 (φ. 388v), Παῖδούση 2 (σ. 176), Merlier 6 (φ. 247r), Merlier 13 (φ. 134r), Merlier 22 (φ. 61v), Σουλ. Ἰωαννίδου (φ. 53r).

- *Περίζωσαι τὴν ῥομφαῖάν σου, ἦχος δ'.*

Ξηροποτάμου 288 (φ. 119r), Ξηροποτάμου 305 (φ. 154v),

- *Ῥῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος, ἦχος α'.*

Ξηροποτάμου 321 (σ. 344), Δοχειαρίου 307 (φ. 146v), Ξενοφώντος 105 (φ. 271v), Παντελεήμονος 934 (φ. 25r), Ἰβήρων 949 (φ. 162v), Ἀγίου Στεφάνου 127 (φ. 512v), Λειμῶνος 8 (φ. 304r), Λειμῶνος 341 (φ. 234v), Merlier 7 (φ. 330r), Οἶκ. Πατριαρχείου (σ. 293).

- *Σὲ μεγαλύνομεν, ἀγνή, ἦχος βαρύς, 15σύλλαβο.*

Ξηροποτάμου 321 (φ. 360v), Ξενοφώντος 105 (φ. 283r), Παντελεήμονος 934 (φ. 67v), Διονυσίου 690 (φ. 134v), Ἰβήρων 981 (σ. 247), Λειμῶνος 341 (φ. 250v), Merlier 7 (φ. 354v), Οἶκ. Πατριαρχείου (σ. 376).

- *Σὲ προκατήγγειλε χορός, ἦχος α' δ' φωνος, 15σύλλαβο.*

Ξηροποτάμου 321 (φ. 356v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 333r), Δοχειαρίου 307 (φ. 4v), Ξενοφώντος 105 (φ. 307r), Παντελεήμονος 934 (φ. 46r), Βιβλ. Bodleian Παν. Ὁξφόρδης Gr. Liturg. C4 (S.C. 36615) (φ. 241v), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 228v), Λειμῶνος 341 (φ. 231v), Merlier 7 (φ. 323v), Merlier 13 (φ. 165v), Οἶκ. Πατριαρχείου (σ. 325).

- *Χαῖρε, κατάρας λύτρωσις, ἦχος πλ. α', 15σύλλαβο.*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 359r), Ξενοφώντος 105 (φ. 280r), Παντελεήμονος 934 (φ. 32r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 239v), Λειμῶνος 341 (φ. 247r), Merlier 7 (φ. 348v), Οἶκ. Πατριαρχείου (σ. 308).

B. Μαθήματα ἑορτῶν καὶ ἄλλα.

- *Γεώργιος ὁ ἔνδοξος, ὁ μέγας στρατιώτης, ἦχος α', 15σύλλαβο (ἀνέκδοτο).*

Ξηροποτάμου 305 (φ. 307v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 374v),

- *Πανάγιε Νικόλαε, ἦχος πλ. α'.*

Ξηροποτάμου 305 (φ. 293v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 356v), Δοχειαρίου 307 (φ. 60r), Ξενοφώντος 105 (φ. 288r), Παντελεήμονος 934 (φ. 39r), Κουτλουμουσίου 421 (φ. 344v), Ἰβήρων 981 (σ. 201), EIB 35 (φ. 54r), EIB 36 (φ. 74r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 242r), Ἀγίου Στεφάνου 127 (φ. 444v), EBE 1865 (φ. 74r), Merlier 7 (φ. 345v), Merlier 13 (φ. 104r), Λειμῶνος 341 (φ. 244r), Λειμῶνος 247 (φ. 144r) Οἰκ. Πατριαρχείου (σ. 260).

- *Τὶ σὲ καλέσωμεν, Προφῆτα, ἦχος α' (τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου).*

Ξηροποτάμου 312 (φ. 420v), Λειμῶνος 8 (φ. 284v).

- *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἦχος πλ. β' (τοῦ Μεγάλου Κανόνος).*

Ξηροποτάμου 330 (φ. 364r), Ξενοφώντος 105 (φ. 291v), Κουτλουμουσίου 590 (φ. 77v), Ἰβήρων 981 (σ. 264), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 246r), Λειμῶνος 341 (φ. 216r), Merlier 7 (φ. 354r), Merlier 13 (φ. 140v).

- *Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου, ἦχος πλ. β' (τῆς Προηγιασμένης).*

Δοχειαρίου 350 (φ. 173v), Merlier 13 (φ. 80v).

- *Ὡ, Τριάς ὁμοούσιε, διαιρετὴ προσώποις, ἦχος δ' , 15σύλλαβο (ὡς δοξαστικὸ τοῦ Πολυελέου. Ἀνθολογεῖται ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ ἀντίστοιχο θεοτοκίο τοῦ Πολυελέου, Ἀσπιλε, παναμώμητε).*

Ξενοφώντος 154 (φ. 264r), Ξενοφώντος 172 (φ. 122r), EIB 32 B' (φ. 1r), Merlier 6 (φ. 41r), Merlier 7 (φ. 51r), Merlier 8 (φ. 94r), Merlier 9 (φ. 30v), Λειμῶνος 8 (φ. 80r), Λειμῶνος 233 (φ. 34v), Λειμῶνος 247 (φ. 22r), Λειμῶνος 248 (σ. 253), Λειμῶνος 280 (φ. 28v), Λειμῶνος 341 (φ. 47r), Ταξιαρχῶν 5 (φ. 110r), Ταξιαρχῶν 9 (σ. 335).

- *Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, ἦχος α' (τῶν Χριστουγέννων).*

Ξηροποτάμου 305 (φ. 278v), Δοχειαρίου 308 (φ. 1r), Δοχειαρίου 413 (φ. 85v), Ξενοφώντος 105 (φ. 268v), Κουτλουμουσίου 422 (φ. 219r), Ἰβήρων 981 (σ. 209), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 225v), Ταξιαρχῶν 4 (φ. 181r), Merlier 7 (φ. 327v), Merlier 13 (φ. 100r), Λειμῶνος 341 (φ. 229r), Οἰκ. Πατριαρχείου (σ. 275).

δ. Κρατηματάριον²³⁰.

- Κράτημα, ἦχος α' (εἰς τὸ "Ῥῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος").

Merlier 7 (φ. 826r).

- Κράτημα, ἦχος β'.

EIB 47 (φ. 65v).

- Κράτημα, ἦχος δ' (εἰς τὸ "Ἐσείσθησαν λαοὶ" τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη).

Παντελεήμονος 1024 (φ. 147r), Καρακάλλου 228 (φ. 29v), EIB 47 (φ. 69r), Μεταμορφώσεως 129 (σ. 282), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 270v), Ταξιαρχῶν 5 (φ. 289v), Ταξιαρχῶν 7 (φ. 137r), Λειμῶνος 246 [B] (σ. 143), Merlier 6 (φ. 241v), Merlier 22 (φ. 104r), Ἀνανιάδου 3 (φ. 402v), Σουλ. Ἰωαννίδου (φ. 34v).

- Κράτημα, ἦχος πλ. β' (εἰς τὸ "Θεὸν ἀνθρώποις" τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη)²³¹.

Παντελεήμονος 1024 (φ. 147r), Ἰβήρων 987 (φ. 222r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 265v), Ταξιαρχῶν 5 (φ. 292v), Ταξιαρχῶν 7 (φ. 141v), Λειμῶνος 246 [B] (σ. 135), Merlier 6 (φ. 246v), Merlier 13 (φ. 161v), Merlier 22 (φ. 107r), Σουλ. Ἰωαννίδου (φ. 50r).

- Κράτημα, ἦχος βαρὺς. (εἰς τὸ "Δόξα ἐν ὑψίστοις" τοῦ Ἰωάννου μαΐστορος τοῦ Κουκουζέλη).

Ἰβήρων 949 (φ. 161v), Ἰβήρων 981 (σ. 216), Ἀγίου Στεφάνου 127 (φ. 566v).

- Κράτημα εἰς τὸ «Τῇ Ὑπερμάχῳ» τοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ, ἦχος πλ. δ'.

Ἰβήρων 949 (φ. 169v), Ἰβήρων 981 (σ. 306), Λειμῶνος 246 [B] (σ. 143), Λειμῶνος 341 (φ. 252v).

- Ἄλλο κράτημα, ἦχος πλ. δ'.

Ἰβήρων 997 (φ. 231r), Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 275r),.

ε. Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον.

²³⁰ Στὸν κώδικα Ζακύνθου (Σουλ. Γριτσάνη 22, σ. 534) περιέχεται Κράτημα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δανιήλ, ἄνευ χαρακτηρισμοῦ ἤχου.

²³¹ Ἡ ὁργανικὴ ἐκτέλεση τοῦ κρατήματος ὑπάρχει στὸν δίσκο τοῦ Πέτρου Ταμπούρη *Κρατήματα*. Ἡ ὀρχήστρα ἀποτελεῖται ἀπὸ κανονάκι, ταμπούρ, λαούτο, λύρα, νεί, ταμπούρ με δοξάρι, κοντραμπάσο, μπεντίο.

- Ἀστρον ἀνατέταλκε, ἦχος δ'.

Ξηροποτάμου 305 (φ. 309v), Ξηροποτάμου 330 (φ. 376v), Πανεπ. Μπέρμιγχαμ (Συλ. Mingana) 6, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 35 (σ. 145), Μεταμορφώσεως 92.

- Μνήσθητι, Δέσποινα, κάμου, ἦχος πλ. β'.

Ξηροποτάμου 303 (φ. 200r), Δοχειαρίου 368 (φ. 207r), Δοχειαρίου 390 (φ. 26r), Κουτλουμουσίου 630 (σ. 375), Ἰβήρων 981 (σ. 302), Πανεπ. Μπέρμιγχαμ (Συλ. Mingana) 6, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 35 (σ. 238), Σινᾶ 1310 (φ. 137r), Μεταμορφώσεως 92, Ἀγίου Στεφάνου 49 (φ. 277r), Ἀγίου Στεφάνου 66 (φ. 110r),

- Πᾶσαν τὴν ἐλπίδα μου, ἦχος βαρύς.

Ξηροποτάμου 277 (φ. 118r), Πανεπ. Μπέρμιγχαμ (Συλ. Mingana) 6, Ζακύνθου (Γριτσάνη) 35 (σ. 245), Μεταμορφώσεως 92, Ἀγίου Στεφάνου 127 (φ. 566r), Λειμῶνος 341 (φ. 215v).

στ. Μέλη τοῦ Στιχηραρίου.

- Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει, ἦχος πλ. β'.

Πανεπ. Μπέρμιγχαμ (Συλ. Mingana) 7 (φ. 140v), EIB 41 (φ. 41λθ').

3. Ἐξηγήσεις καὶ συντμήσεις στὸ ἔργο του.

Μελωδήματα τοῦ Δανιὴλ ἐξηγήθηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ πολλοὺς ἐξηγητές, λόγω τῆς συχνότατης χρήσης τους στὴ λατρεία. Οἱ ἐξηγήσεις ἀφοροῦν τόσο στὴν ἀναλυτικὴ μουσικὴ σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου ὅσο καὶ στὴν πρὸ αὐτῆς μεταβατικὴ σημειογραφία, τὴν μουσικὴ γραφὴ τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου. Ἀκόμη, ὀλιγάριθμες συνθέσεις του συνετμήθησαν ἀπὸ μεταγενέστερους μουσικούς.

Οἱ μουσικοὶ ποὺ παρέδωσαν ἐξηγημένα μέλη τοῦ Δανιὴλ εἶναι:

α) Ὁ λαμπαδάριος Πέτρος·

τὰ Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν (Ξηροποτάμου 330, φ. 382r καὶ Γρηγορίου 40 [49], φ. 51r), καὶ τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ (Ξηροποτάμου 330, φφ. 387v-

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
397v, Γρηγορίου 40 [49], φ. 64r καὶ Παντελεήμονος 977, φ. 239v), ὅπως ἐπί-
σης καὶ τὰ κεκραγάρια (Γρηγορίου 11, φ. 48r).

β) Ὁ Πέτρος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος·

τὸ ἔντεχνο μάθημα τοῦ Μεγάλου Κανόνος *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου* (Ξη-
ροποτάμου 299, σ. 559· «Κὺρ Δανιήλ Πρωτοψάλτου, παλαιὰς γραμμὰς φέ-
ρον, ἐξηγήθη παρὰ κὺρ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου· ἦχος πλ. β' νενανω *Ψυχὴ
μου, ψυχὴ μου*»).

γ) Ὁ Γρηγόριος Πρωτοψάλτης·

τὸ καλοφωνικὸ μάθημα *Πανάγιε Νικόλαε* (Γρηγορίου 18, σ. 103), τὸ
μάθημα *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου* (Γρηγορίου 18, σ. 204), τὸ θεοτοκίον *Σὲ προκα-
τήγγειλε χορὸς* (Γρηγορίου 18, σ. 84), τὸ καλοφωνικὸ *Μεγάλυνον, ψυχὴ
μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ* (Παντελεήμονος 1032, φ. 47r καὶ Παντελεήμονος
1207, φ. 155v), τὸν πολυέλεο *Δοῦλοι, Κύριον* (Βιβλιοθήκη Κων. Ψάχου, Φά-
κελλος Δ', φφ. 39v-52v), τὰ Χερουβικὰ (ΜΠΤ 735, φφ. 51r-53v, ἔτους 1822,
αὐτόγραφος τοῦ Γρηγορίου).

δ) Ὁ Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ·

τὸν πολυέλεο *Δοῦλοι, Κύριον* (Δοχειαρίου 1239, σσ. 73-91), τὰ Κοινω-
νικὰ τῶν Κυριακῶν (Δοχειαρίου 1240, σ. 427) καὶ κάποια Κοινωνικὰ τοῦ ἐ-
νιαυτοῦ (Δοχειαρίου 1240, σ. 550).

ε) Ὁ Ματθαῖος Βατοπαιδηνός·

τὸν καλοφωνικὸ εἶρμό *Μνήσθητι, Δέσποινα, καμοῦ* (Καρακάλλου
228, φ. 131r).

στ) Ὁ μοναχὸς Μελέτιος·

ὀρισμένα ἐκ τῶν μαθημάτων τοῦ Δανιήλ (Βατοπαιδίου 1365· «[μα-
θήματα] ἐξηγηθέντα κατὰ τὴν αὐτοῦ παράδοσιν παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν μονα-

χοῖς ἐλαχίστου Μελετίου καὶ θεωρηθέντα παρὰ τοῦ μουσικωτάτου μου διδασκάλου Ἰωαννικίου»).

ζ) Ἀνώνυμοι ἐξηγητὲς·

στοὺς κώδικες Παντελεήμονος 950, φ. 114r (ἐξήγηση τοῦ πολυελέου *Δοῦλοι, Κύριον*) καὶ Γρηγορίου 18, σ. 595 (τὸ θεοτοκίο *Δέσποινα, προσδεξαι*).

Ὅσον ἀφορᾷ στὶς συντμήσεις, ὁ Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης συνέταμε τὸν πολυέλεο *Δοῦλοι, Κύριον*²³², ἐνῶ ὁ Θεόδωρος Φωκαέας παρέδωσε συντετμημένο τὸ μάθημα *Πανάγιε Νικόλαε* (κώδικας Διονυσίου 691, φ. 84r).

4. Ἀνθολόγηση συνθέσεων στὶς πρώτες ἔντυπες μουσικὲς ἐκδόσεις.

α. Μέλη τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας.

A. Ὁρθρος.

- Πολυέλεος *Δοῦλοι, Κύριον*, ἤχ. δ'.

Πανδέκτη, Τόμος Β (1851), σ. 77, μετὰ τὰ τριαδικὰ Ἀσπιλε, παναμώμητε καὶ Ὡ, *Τριάς* ὁμοούσιε.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Α (1824), σ. 207, μετὰ τὰ τριαδικὰ.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Α (1834), σ. 203, μετὰ τὰ τριαδικὰ.

- Δοξολογία, ἤχ. βαρὺς ἐπτάφωνος.

Πανδέκτη, Τόμος Β (1851), σ. 695.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 33.

B. Θεία Λειτουργία.

- Χερουβικά, *Οἱ τὰ χερουβίμ.*

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 159 (ἤχος α'), σ. 165 (ἤχος β'), σ. 172 (ἤχος γ'), σ. 177 (ἤχος δ'),

²³² Βλ. Γ.Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 315.

σ. 184 (ἦχος πλ. α').

- Κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν, *Αἰνεῖτε*, πλήρης σειρά.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σσ. 170 – 188.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σσ. 273 – 289.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σσ. 456 – 474.

- Κοινωνικὰ τῆς ἐβδομάδος.

i) τῆς Δευτέρας, *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους*, ἦχος πλ. β' (καὶ ὡς κοινωνικό τῆς ἐορτῆς τῆς Συνάξεως τῶν Ἀσωμάτων Δυνάμεων).

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 283.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 366.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 755.

ii) τῆς Τρίτης, *Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον*, ἦχος βαρὺς (καὶ εἰς μνήμας ἀγίων).

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 788.

iii) τῆς Τετάρτης, *Ποτήριον σωτηρίου*, ἦχος δ' (καὶ τῆς θεοτόκου).

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 801.

iv) τῆς Πέμπτης, *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν*, ἦχος πλ. δ' (καὶ ὡς κοινωνικό τῆς ἐορτῆς τῶν ἀγίων Ἀποστόλων).

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 392.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 842.

- Κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ.

i) τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς*, ἦχος α'.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 622.

ii) τῶν Χριστοῦ γεννῶν, *Λύτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος*, ἦχος α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 216.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 638.

iii) τῶν Θεοφανείων, *Ἐπεφάνη ἡ χάρις*, ἦχος α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 219.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 323.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 652.

iv) τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, *Ἐξελέξατο, Κύριος, τὴν Σιών*, ἦχος α' δ'φωνος.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 658.

vi) τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, *Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος*, ἦχος δ'.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 666.

viii) τοῦ Πάσχα, *Σῶμα Χριστοῦ*, ἦχος α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 234.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 688.

ix) τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ, *Ἐπαίνει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον*, ἦχος πλ. α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 349.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 714.

x) τῆς Τετάρτης τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, *Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα*, ἦχος δ'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 351.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 720.

xi) τῆς Ἀναλήψεως, *Ἀνέβη ὁ Θεός*, ἦχος δ'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 353.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 725.

xii) τῆς Πεντηκοστῆς, *Τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον*, ἦχος α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 247.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 730.

xiii) τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων, *Ἀγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ*, ἦχος πλ. δ'.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 736.

xiv) τῆς Μεταμορφώσεως, *Ὡς φωτὶ τῆς δόξης σου*, ἦχος βαρύς.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 259.

Πανδέκτη, Τόμος Δ (1851), σ. 749.

γ. Μαθηματάριον.

Α. Θεοτοκία μαθήματα.

- *Ἄπας γηγενής*, ἦχος δ'.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 410.

- *Δέσποινα, πρόσδεξαι*, ἦχος δ'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 294.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 402.

- *Ῥῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος*, ἦχος α'.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 376.

- *Σὲ μεγαλύνομεν, ἀγνή*, ἦχος βαρύς, 15σύλλαβο.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 430.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1837), σ. 540.

- *Σὲ προκατήγγειλε χορὸς*, ἦχος α' δ'φωνος, 15σύλλαβο.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 98.

- *Χαῖρε, κατάρας λύτρωσις*, ἦχος πλ. α', 15σύλλαβο.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 388.

Β. Μαθήματα ἑορτῶν καὶ ἄλλα.

- Πανάγιε Νικόλαε, ἦχος πλ. α'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1834), σ. 403.

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 85.

- Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἦχος πλ. β' (τοῦ Μεγάλου Κανόνο).

Πανδέκτη, Τόμος Α (1850), σ. 374.

- Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, ἦχος α' (τῶν Χριστου-
γέννων).

Πανδέκτη, Τόμος Γ (1851), σ. 118.

δ. Κρατηματάριον.

- Κράτημα, εἰς τὸ “Ἐσείσθησαν λαοὶ” τοῦ Μπερεκέτη, ἦχος δ'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 386.

Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον (1835), σ. 233.

- Κράτημα, εἰς τὸ “Θεὸν ἀνθρώποις” τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη, ἦχος πλ. β'.

Ταμεῖον Ἀνθολογίας, Τόμος Β (1824), σ. 400.

Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον (1835), σ. 230.

ε. Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον.

- Μνήσθητι, Δέσποινα, κάμοῦ, ἦχος πλ. β'.

Καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον (1835), σ. 135.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΜΕΛΟΠΟΙΑ & ΣΥΜΒΟΛΗ

1. Εἰσαγωγικά.

«Μελοποιία εἶναι δύναμις κατασκευαστική μέλους. Κατασκευάζομεν δὲ μέλος, ὅχι μόνον ψάλλοντες τετριμμένας διαφόρους ψαλμωδίας, ἀλλ' ἐφευρίσκοντες καὶ γράφοντες καὶ ἴδια νέα μέλη, τοῖς ἀκροαταῖς ἀρέσκοντα»²³³. Τὰ παραπάνω γράφει ὁ Χρυσάνθος στὸ θεωρητικό του ἐπιχειρώντας νὰ ὀρίσει τὴν *Μελοποιία*.

Ἀκόμη, μὲ τὸν ὄρο *Μορφολογία* ἐννοεῖται ἡ κριτική ἐξέταση τῶν μελοποιημάτων, ἡ περιγραφή δηλ. τοῦ γενικοῦ σχεδίου καὶ ἡ ἀνίχνευση τῆς δομῆς τους²³⁴. Ἐξετάζεται, δηλαδή, ἡ μουσική σύνθεση ὡς πρὸς τὴν ἐπιλο-

²³³ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 174, § 389.

²³⁴ Τὸν ὀρισμὸ τῆς παραδοσιακῆς μορφολογίας δίδει ὁ Δημήτριος Θέμελης, (*Μορφολογία καὶ Ἀνάλυση τῆς Μουσικῆς - Εἰσαγωγή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 9): «Μορφολογία στὴν τρέχουσα σημασία της εἶναι ἡ συστηματικὴ περιγραφή τῆς διάρθρωσης τῆς μορφῆς μουσικῶν ἔργων». Ὁ ἴδιος ὅμως προεκτείνει τὴν σύγχρονη ἐννοια τῆς Μουσικῆς Μορφολογίας, τῆς ὁποίας ἡ πραγματικὴ οὐσία εἶναι ἡ τεχνικὴ – αἰσθητικὴ ἀνάλυση τῶν μουσικῶν ἔργων.

γῇ τοῦ ἤχου, τὴν χρῆση φθορῶν, τὶς μεταβολές κατὰ σύστημα, κατὰ γένος ἢ κατ' ἤχον, τὴν γενικὴ κατάστροφωσι (ἀναβάσεις καὶ καταβάσεις) τῆς μελωδίας, τὴν χρῆση νενανισμῶν ἢ τὴν παρεμβολὴ κρατημάτων, τὴν συχνὴ ἢ ὄχι χρῆση συγκεκριμένων θέσεων (τὴν πλοκὴ δηλ. τῶν ἐμφώνων σημαδιῶν μετὰ τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας) καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὲς συνδυάζονται κλπ. Μὲ ἄλλα λόγια, ὡς *Μορφολογία* ἐννοεῖται ἡ ἐξέταση τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς μελικῆς ἐπένδυσης μιᾶς σύνθεσης ἢ, κατὰ τοὺς παλαιότερους, ὁ *τρόπος τοῦ μελίζειν*.

Ἐνδιαφέροντα, ἐν προκειμένῳ, εἶναι τὰ ὅσα παραθέτει ὁ Χρῦσανθος περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖο ἐμελίζοντο οἱ ψαλμωδίες. Ἀναφέρει ὁ θεωρητικὸς τῆς Νέας Μεθόδου· «Οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ μουσικοὶ κατὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψαλμωδίας ἔψαλλον καὶ ἔγραφον, ποιοῦντες καὶ ῥυθμούς, καθ' οὓς ἐχειρονόμουν, καὶ ἐφευρίσκοντες καὶ μέλη, ἀρμόζοντα τοῖς σκοπομένοις. Ἐσύνθετον δὲ καὶ θέσεις χαρακτήρων μουσικῶν, ἵνα συνοπτικῶς γράφωσι τὸ ψαλλόμενον, καὶ παραδίδωσι τοῖς μαθηταῖς εὐμεθόδως τὰ πονήματα τῶν»²³⁵.

Ἡ «θέσις» γιὰ τὴν ὁποία ὁμιλεῖ ὁ Χρῦσανθος, ὡς μουσικὸς ὅρος, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη καὶ κυρίως γιὰ τὴν παλαιότερη, τὴν πρὸ τῆς Νέας Μεθόδου, σημειογραφία. Τὸν σαφῆ ὅρισμό τῆς «θέσεως» μᾶς παρέδωσε ὁ Μανουὴλ Δούκας λαμπαδάριος ὁ Χρυσάφης, στὴν σπουδαία θεωρητικὴ του συγγραφὴ «Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ Ψαλτικῇ Τέχνῃ καὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περὶ αὐτῶν»²³⁶. Ἀναφέρει ὁ

²³⁵ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 178, § 400.

²³⁶ Ἡ θεωρητικὴ πραγματεία τοῦ Μανουὴλ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Ἑμμανουὴλ Βαμβουδάκη (*Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν*, Τόμος Α', Μέρος Γενικόν, Σάμος 1938) καὶ ἀπὸ τὸν Lorenzo Tardo (*L' Antica Melurgia Byzantina*, Grottaferrata, 1938). Ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης («*Μανουὴλ Χρυσάφης ὁ λαμπαδάριος (μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος)*», *Βυζαντινοὶ Μελουργοί, Μέγαρο Μουσικῆς Ἀθηνῶν – Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1994, σ. 35) συνοψίζει στὴν ἐπόμενη παράγραφο τὰ κυριότερα στοιχεῖα τῆς βιογραφίας τοῦ Μανουὴλ Χρυσάφης: «Γνωρίζουμε μὲ ἱστορικὴ διακρίβωσι ὅτι ὁ Μανουὴλ Χρυσάφης ἦταν λαμπαδάριος τοῦ εὐαγοῦς βασιλικοῦ κλήρου μέχρι τὴν ἄλωση καὶ ἦταν καταξιωμένος ὡς ὄντως μαῖστωρ, καὶ ὅπωςδήποτε ἦταν ἄνθρωπος τοῦ παλατιανοῦ περιβάλλοντος καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου· καὶ γνωρίζουμε, ἀκόμα, ὅτι μετὰ τὴν ἄλωση τῆς βασιλεύουσας Πόλης βρέθηκε στὴν Σπάρτη, στὴν Κρήτη καὶ στὴ Σερβία, ἄγνωστο, ὅμως, γιὰ πόσο μεγάλα χρονικὰ διαστήματα. Τὸ σπουδαιότατο καὶ πληθωρικὸ σὲ ἔκταση μελουργικὸ τοῦ ἔργου, ὅπως εἶναι καταγεγραμμένο στοὺς αὐτόγραφους κώδικές του, εἶχε ὁλοκληρωθεῖ στὰ 1458, μὲ τὴν παράδοσι – ἐκδοσι, θὰ λέγαμε σήμερον – τῆς μνημειώδους καὶ λί-

Μανουήλ· «θέσις ἐστὶ ἡ τῶν σημαδίων ἔνωσις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ μέλος. Καθὼς γὰρ ἐν τῇ Γραμματικῇ τῶν εἴκοσι τεσσάρων στοιχείων ἡ ἔνωσις συλλαβισθεῖσα ἀποτελεῖ τὸν λόγον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ σημάδια τῶν φωνῶν ἐνοῦνται ἐπισημόνως καὶ ἀποτελοῦσι τὸ μέλος καὶ λέγεται τὸ τοιοῦτον τότε θέσις»²³⁷. Βέβαια, ἡ συντονισμένη ἐξηγητική προσπάθεια ποὺ ξεκίνησε ἀρκετὰ νωρὶς καὶ κορυφώθηκε στὰ τέλη τοῦ 19 αἰ., εἶχε ὡς τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτηση τῆς νέας, πλήρως ἀναλυτικῆς σημειογραφίας τῆς Νέας Μεθόδου στὰ 1814 καὶ κατέστησε τὶς μεγάλες ὑποστάσεις, πλὴν ἐλαχίστων, ἄχρηστες.

Ἐπιπλέον, δὲν πρέπει νὰ παραληφθεῖ καὶ τοῦτο· οἱ νέοι μελοποιοὶ ἐμιμοῦντο κατὰ τὴν μελοποιία τοὺς διδασκάλους τοὺς ἢ ἐν γένει τοὺς παλαιότερους μελοποιούς. Σημειώνει ὁ Χρῦσανθος· «Ὅτε δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ τούτων [τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν] ἐμελοποιοῦν, ἐμιμοῦντο τὸν τρόπον τοῦ διδασκάλου». Ἡ τάση αὕτη τῆς μίμησης τῶν παλαιότερων, στὸν τρόπο συνθέσεως τῶν μελωδιῶν ἀπὸ τοὺς νεότερους, ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ σημαντικό καὶ κυρίως διαχρονικὸ στοιχεῖο τῆς μελοποιίας. Τόσο οἱ παλαιοὶ θεωρητικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Μανουήλ Χρυσάφης, ὅσο καὶ οἱ νεότεροι, ὅπως ὁ Βασίλειος Στεφανίδης ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Χρῦσανθος –ὅπως εἶδαμε ἀμέσως πιὸ πάνω– ἐπισημαίνουν τὴν μεγάλη ἀρετὴ τῆς μιμήσεως κατὰ τὴν μελοποιία²³⁸. Καὶ πολὺ ὀρθῶς, διότι «τοῦτο παρὰ πολὺ συνείργη-

αν καλαίσθητης Παπαδικῆς του [Ιβήρων 1120]. Τὸ πράγμα φανερῶνει ὅτι τότε ὁ Μανουήλ ἦταν ἕνας ὥριμος μελουργός, στὸ κορύφωμα τῆς δόξας του, ἄρα καὶ σὲ ἡλικία γύρω στὰ 40 – 50 τοῦ χρόνι-α. Ὑποθετικὰ ἔτσι μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ὅτι γεννήθηκε γύρω στὰ 1410 – 1420. Τὸ ἔτος θανάτου του, πάλι, κι αὐτὸ εἶναι ἄδηλο. Θὰ πρέπει, φυσιολογικά, νὰ ἔζησε μιὰ – δυὸ δεκαετίες μετὰ τὸ 1463, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἔγραψε τὸν κώδικα Σεραγίου Κωνσταντινουπόλεως 15».

²³⁷ Βλ. Ἐμμ. Βαμβουδάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν*, ὅπ. π., σ. 39, καὶ Lorenzo Tardo, *L' Antica Melurgia Byzantina*, ὅπ. π., σ. 232.

²³⁸ Ὁ Μανουήλ Χρυσάφης, (Ἐμμ. Βαμβουδάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν*, ὅπ. π., σσ. 40-42, καὶ Lorenzo Tardo, *L' Antica Melurgia Byzantina*, ὅπ. π., σσ. 232-233), ἐπισημαίνει· «καὶ τῷ προτέρῳ τῶν ποιητῶν αἰεὶ ὁ δεῦτερος ἔπεται καὶ τούτῳ ὁ μετ' αὐτὸν καὶ πάντες ἀπλῶς ἔχονται τῆς τέχνης ὁδοῦ». Ὁ δὲ Βασίλειος Στεφανίδης, γράφει σχετικὰ· «... οὐδὲ ἐκκλησιαστικὸς μουσικὸς λέγεται πρεπόντως ὁ μὴ μαθὼν ὅσον τὸ δυνατόν ἐκ παραδόσεως τὰ μέλη καὶ τοὺς σχηματισμοὺς αὐτῶν τῶν σημαδίων» (Βασ. Στεφανίδου, *Σχεδιάσμα περὶ μουσικῆς ἰδιαι-τερον ἐκκλησιαστικῆς*, ΠΕΑ, Τεύχος Ε', Ἔτος 1902, σ. 274).

σεν εἰς τὸ να διασωθῇ ἕως εἰς ἡμᾶς ἢ διαφορὰ τῶν μελῶν τῶν εἰδῶν τῆς ψαλμωδίας²³⁹».

Ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἀνωτέρω, ἀξίζει νὰ παρατεθεῖ τὸ ἀκόλουθο χαρακτηριστικὸ καὶ ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ μελέτη τοῦ Μανουὴλ Χρυσάφη, σχετικὰ μὲ τὴν μίμηση· «...ὁ γὰρ χαριτώνυμος μαῖστωρ Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης ἐν τοῖς ἀναγραμματισμοῖς αὐτοῦ, τῶν παλαιῶν οὐκ ἐξίσταται στιχηρῶν, ἀλλὰ κατ' ἶχνος τούτοις ἀκολουθεῖ, δυνάμενος ἂν πάντως καὶ αὐτός, ὡς οἱ νῦν, καὶ πολὺ μᾶλλον εἶπερ οὗτοι, μέλη μόνον ποιεῖν ἴδια, μηδὲν τι κοινωνοῦντα τοῖς πρωτοτύποις αὐτῶν στιχηροῖς. Ἀλλ' εἰ οὕτως ἐποίει, οὔτε καλῶς ἂν ἐποίει, οὔτε τῆς ἐπιστήμης προσκόντως ποιεῖν ἐδόκει. Διὸ κατ' ἀκρίβειαν τοῦ τῶν παλαιῶν στιχηρῶν ἔχεται δρόμου, καὶ αὐτῶν πάνυ τι ἐξίσταται, τοῖς τῆς ἐπιστήμης νόμοις πειθόμενος. Κὰν τοῖς κατανυκτικοῖς δὲ τὸν πρὸ αὐτοῦ τῇ τέχνῃ ἐνευδοκιμήσαντα μιμεῖται ὁ μετ' αὐτόν· καὶ ἐν τοῖς κρατήμασι, καὶ ἐν τοῖς μεγαλυναρίοις ὁμοίως²⁴⁰».

2. Μελοποιητικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς.

Ὅπως τονίστηκε καὶ ἀναπτύχθηκε διεξοδικὰ στὴν Εἰσαγωγή, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πρωτοψαλτίας τοῦ Ἰωάννου Τραπεζουντίου, προκατόχου τοῦ Δανιὴλ στὸ πατριαρχικὸ ἀναλόγιο, παρατηρεῖται μιὰ ἔντονη τάση συντόμευσης τῆς ψαλμώδησης στοὺς ναοὺς²⁴¹. Τὰ μελουργήματα τῶν πα-

²³⁹ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ὅπ. π.

²⁴⁰ Ἐμμ. Βαμβουδάκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν*, ὅπ. π., σ. 41, καὶ Lorenzo Tardo, *L' Antica Melurgia Byzantina*, ὅπ. π., σ. 232.

²⁴¹ Οἱ λόγοι καὶ οἱ συνθήκες ποὺ ὀδήγησαν στὸ σύντομο μέλος δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης. Ἐντούτοις, ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ συντόμευση τοῦ χρόνου τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν στὴν ἐπικράτεια τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ, σὺν τῷ χρόνῳ, ὀδήγησαν στὴν ἐπιβολὴ τῶν συντομότερων μελῶν. Ἐνδεικτικὰ τῆς κατάστασης ποὺ ἐπεκράτησε στὴ Λατρεία κατὰ τὰ ὄψιμα τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς χρόνια καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴν συντόμευση τοῦ χρόνου ψαλμώδησης τοῦ κοινωνικοῦ ὕμνου ποὺ ἐπεβλήθη κατὰ τὴν ἐποχὴ, εἶναι τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ ἀείμνηστος λειτουργιολόγος καθηγητὴς Ἰωάννης Φουντούλης. Ὅτι δηλ. μετετίθετο ἡ θεία κοινωνία τῶν πιστῶν μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς θείας Λειτουργίας ἢ, συνηθέστερα, δὲν προσήρχοντο στὴν θεία Κοινωνία οἱ χριστιανοὶ παρὰ μόνο κατὰ τὶς μεγάλες ἐορτές. Ἐ-

λαιότερων διδασκάλων συντέμνονται ἢ συντίθενται νέα σύντομα μέλη καὶ ἡ νέα ψαλτική πράξη καταγράφεται ἀπὸ τὸν Δανιὴλ Πρωτοψάλτη, τὸν Πέτρο Πελοποννήσιο καί, λίγο ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Πέτρο Πρωτοψάλτη τὸν Βυζάντιο. Θὰ προκύψουν ἔτσι τὸ σύντομο Ἀναστασιματάριον, τὸ νέο ἀργὸ καὶ σύντομο Εἰρμολόγιον, τὸ σύντομο Δοξαστάριον καὶ οἱ σύντομες παπαδικὲς συνθέσεις²⁴². Μετέπειτα, ἀκολουθώντας τὴν ἴδια πρακτική, ὁ Πρωτοψάλτης Ἰάκωβος συντέμνει τὶς ἀργὲς στιχηραρικὲς συνθέσεις καὶ ὁ Πρωτοψάλτης Μανουὴλ παραδίδει τὰ ὑπόλοιπα σύντομα στιχηρά. Καὶ ὅλα αὐτά, παράλληλα μὲ τὴν προσπάθεια ἐξήγησης καὶ ἀναλυτικότερης γραφῆς τῆς σημειογραφίας, πού εἶχε ἤδη προηγηθεῖ μὲ τὸν Μπαλάσιο ἱερέα ἀπὸ τὸν 15 αἰ. καὶ ὁδήγησε τελικὰ στὴν πλήρη ἀνάλυση τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας²⁴³.

3. Τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου²⁴⁴.

Τὸ Ἀναστασιματάριον ὡς αὐτόνομος μουσικὸς κώδικας πρωτοφανερόνεται, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 15 αἰ. καὶ γνωρίζει πολὺ μεγάλη διάδοση ἀπὸ τὸν 15 αἰ. καὶ ἐξῆς²⁴⁵. Ἡ συνήθης δὲ ἔνδειξη πὺ ἀπαντᾷ στὴν προμετωπίδα του, περιγράφει ἐν πολλοῖς καὶ τὸ περιεχόμενό του· «Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἀγίῳ τῶν κατ' ἥχον ἀναστασίμων

τσι, λόγω τῆς μεγάλης ἀποχῆς, δὲν ὑπῆρχε ἡ ἀνάγκη ψαλμώδησης μεγάλων σὲ ἑκταση μελῶν, ἐφόσον ὁ ἀπαιτούμενος γιὰ τὴν μετάληψη χρόνος καλυπτόταν ἀπὸ πιὸ σύντομα μέλη. Βλ. Ι. Φουντούλη, *Τελετουργικὴ προσέγγιση τῆς θείας Λειτουργίας*, Πρακτικὰ Γ' Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Θεσσαλονίκη 14-17 Ὀκτωβρίου 2001, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Σειρὰ Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη, Αρ. 8, σ. 174.

²⁴² Βλ. τὸν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γρ. Στάθη, Πρόλογο, στὴν ἀναστατική ἔκδοση τοῦ Εἰρμολογίου τοῦ 1825, «*Εἰρμολόγιον καταβασίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, μετὰ τοῦ συντόμου Εἰρμολογίου Πέτρου τοῦ Βυζαντίου*», Ἐκδόσεις Κουλτούρα, Αθήνα 1982.

²⁴³ Περισσότερα σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθεια ἐξήγησης – ἀνάλυσης τῆς Μέσης Πλήρους Βυζαντινῆς Σημειογραφίας, πὺ συντελεῖται κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο, βλ. σὲ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅ. π. π., σσ. 53-55.

²⁴⁴ Περισσότερα γιὰ τὴν παράδοση τοῦ μέλους τοῦ Ἀναστασιματαρίου καὶ τὴν μορφολογικὴ του ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια μέχρι καὶ τὸν 19 αἰ, βλ. σὲ Γρ. Γ. Ἀναστασίου, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξέλιξη τοῦ Ἀναστασιματαρίου*, στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου «Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ καὶ οἱ Ἀναστάσιμοι Ὕμνοι», Λευκωσία 2006, σσ. 93-118 [καὶ ἀνάτυπο].

²⁴⁵ Βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Α', Αθήναι 1975, σ. λγ'.

[στιχηρῶν] πάντων». Τὸ Ἀναστασιματάριο, μὲ ἄλλα λόγια, περιλαμβάνει κατὰ βάσιν τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ τῆς Ὀκτωήχου καὶ μαζί ὅσα συνεκδοχικὰ χαρακτηρίζονται ὡς τέτοια, δηλ. τὰ στιχηρὰ ἀνατολικά καὶ τὰ κατ' ἀλφάβητον δογματικὰ στιχηρὰ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ ἀκόμα, ἄλλα δογματικὰ θεοτοκία, τὰ ἰα' ἐωθινὰ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ καὶ τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῶν ὀκτῶ ἤχων²⁴⁶. Εἶναι προφανές, λοιπόν, ὅτι τὸ περιεχόμενό του καθιστᾷ τὸ Ἀναστασιματάριο τὸ βασικότερο ἐγχειρίδιο στὴν διακονία τῆς ψαλτῆς λατρείας καὶ τὴν διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς, γεγονὸς ποὺ ἐξηγεῖ ἀφ' ἑνὸς ὅτι γνώρισε εὐρύτατη χειρόγραφη καὶ ἔντυπη διάδοση, ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἐμφανίζεται ἐνεργὰ σὲ κάθε ἱστορικό σταθμὸ τῆς Ψαλτικῆς – πρῶτο αὐτὸ ἀπὸ τὰ μουσικὰ βιβλία – εἴτε νὰ προσδιορίζει, εἴτε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις²⁴⁷.

Οἱ ὅροι «παλαιὸν» καὶ «νέον» δὲν νοοῦνται μόνον ὡς προσδιοριστικοὶ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ σχετίζονται μὲ τὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ μέλους τοῦ Ἀναστασιματαρίου, ποὺ βεβαίως ἀντιμετωπίζεται ὡς γνήσιο ὑποσύνολο τοῦ στιχηραρικοῦ γένους μελοποιίας – ἀντιστοίχως παλαιοῦ καὶ νέου. Ὁ Χρῦσανθος ἐξηγεῖ: «Καὶ τὸ μὲν παλαιὸν στιχηραρικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὸ παλαιὸν Ἀναστασιματάριον, εἰς τὰ παλαιὰ Στιχηράρια καὶ εἰς τὸ Δοξαστικάριον Ἰακώβου. ... Τὸ δὲ νέον στιχηραρικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου»²⁴⁸. Γιὰ κάποιον ποὺ ξέρει τὶς μελωδίες τοῦ παλαιοῦ Ἀναστασιματαρίου καὶ αὐτοῦ τοῦ Πέτρου ἡ διαφορὰ στὸ μέλος εἶναι καταφανέστατη καὶ ἀπόλυτη: στὴν ἐκτύλιξη τῆς μελωδίας, στὴν δομικὴ μεταχείριση τῶν ἤχων, στὴν χρῆση ἢ μὴ τῶν παραδεδομένων θέσεων, ἀλλὰ κυρίως στὴν μελισματικότητα τοῦ παλαιοῦ καὶ τὴν συλλαβικὴ σχεδὸν ἐκτύλιξη τοῦ νέου μέλους²⁴⁹.

²⁴⁶ Γιὰ τὰ στιχηρὰ τῆς Ὀκτωήχου καὶ τὶς ἐνότητες ποὺ τὰ ἀπαρτίζουν βλ. H. J. W. Tillyard, *The Hymns of the Octoechus*, part I, Copenhagen 1940 καὶ part II, Copenhagen 1949.

²⁴⁷ Γρ. Γ. Ἀναστασίου, ὅπ. π., σ. 94.

²⁴⁸ Χρῦσανθου, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 179 § 402 – 403.

²⁴⁹ Γρ. Γ. Ἀναστασίου, ὅπ. π., σ. 94.

Τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸ ἀργὸ παλαιὸ μέλος στὸ νέο σύντομο, εὐγλωττα παρουσιάζει ἡ ἀκόλουθη ἐπίτιτλη ἔνδειξη στὸν μοναδικῆς ἀξίας κώδικα Παντελεήμονος 942, φ. 1r. «*Ἀναστασιματάριον μετὰ τῶν κεκραγαρίων, σὺν Θεῷ ἀγίῳ, πολλὰ ὠφέλιμον εἰς ψάλτην, ὅπου ἀγαπᾷ νὰ ψάλλῃ εὐμορφον χῦμα, τόσον τὰ ἀναστάσιμα ὥσαν καὶ τὸ Στιχηράριον. Ψάλλεται δὲ χῦμα. Νέα σύνθεσις ἐμοῦ ταπεινοῦ Κυριάκου Κουλιδᾶ τοῦ Ναυπλιώτη*»²⁵⁰. Ὁ κώδικας τοῦ Κουλιδᾶ οὐσιαστικὰ ἐγκαινιάζει ὄχι μόνον τὴν νέα περίοδο γιὰ τὸ Ἀναστασιματάριο, ἀλλὰ γιὰ ὅλο τὸ Στιχηράριο καὶ ἴσως σύνολη τὴν ψαλτικὴ μελοποιία. Ἀπὸ κεῖ κι ἔπειτα ὁ Δανιήλ, ὁ Πέτρος καὶ ἡ χορεία τῶν μελοποιῶν τοῦ β' μισοῦ τοῦ ιη' αἰῶνος χαρακτηρίζοντας τὰ μέλη τους «σύντομα», «εἰρμολογικά», «καθὼς ψάλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει» ἢ «κατὰ τὸ ὕφος τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας» δηλώνουν ἓνα νέο τρόπο ψαλμωδήσεως, συντομότερο, σὲ σχέση μὲ τὸν παλαιό²⁵¹.

Τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Δανιήλ ὅπως μᾶς παρεδόθη πλήρως στοὺς κώδικες Ξηροποτάμου 374 καὶ Μεταμορφώσεως 206, ἀκολουθεῖ τὴν νέα αὐτὴ τάση στὴ μελοποίηση. Σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ παλαιότερα Ἀναστασιματάρια (τόσο μὲ τὸ βυζαντινὸ καὶ μὲ αὐτὸ τοῦ Χρυσάφου τοῦ νέου), τὸ μέλος τοῦ Δανιήλ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ αὐτὸ ποὺ παρέδωσε ὁ Κυριάκος Κουλιδᾶς καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἤδη λόγος, εἶναι ἐξαιρετικὰ λιτό. Ἡ σπουδαιότητά του ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ σύντομη μελοποίησή του – ««*Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ τῶν εἰρμολογικῶν ἀναστασίμων· ποίημα κὺρ Δανιήλ λαμπαδαρίου*»²⁵²» - εἶναι πρόδρομος τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Πέτρου²⁵³, ἐφόσον, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, τὸ μέλος τοῦ Δανιήλ

²⁵⁰ Τὴν περιγραφὴ τοῦ κώδικα βλ. σὲ Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β', Ἀθῆναι 1976, σσ. 251 – 252.

²⁵¹ Βλ. σχετικὰ μὲ τὴν ἀργὴ καὶ σύντομη ψαλτικὴ παράδοση, Γρ. Θ. Στάθη, *Ἡ σύντομη καὶ ἀργὴ παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Ψαλτικῆς*, ἀνάτυπο ἀπ' τὸν Τόμο *Ἀξίες καὶ Πολιτισμὸς - Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελο Θεοδώρου*, Ἀθήνα 1991, σσ. 385 – 402 καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Κουλιδᾶ στίς σσ. 392 – 393.

²⁵² Βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Α', σ. 266.

²⁵³ Σύγκριτικὴ παράθεση τῆς ἐναρκτήριας φράσεως τῶν Κεκραγαρίων τοῦ α' ἤχου ἀπὸ τὰ Ἀναστασιματάρια τοῦ Δανιήλ καὶ τοῦ Πέτρου, βλ. σὲ Γρ. Ἀναστασίου, ὅπ. π., σ. 117. (Πρβλ. Adriana Širli, *New data on Post-byzantine Echoi*, Musica Antiqua VII – Acta Scientifica, Bydgoszcz 1985, p. 443.)

διαμόρφωσε ὁ Πέτρος γιὰ νὰ παραδώσει ἀργότερα τὸ δικό του ἀργὸ Ἀναστασιματάριο²⁵⁴. Εἶναι, ἐπίσης, χαρακτηριστικὸ ὅτι λείπουν ἀπὸ τὴν σημειογραφία του οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς μεγάλες ὑποστάσεις χειρονομίας· μόνο ὁ θεματισμὸς ἐμφανίζεται κάπου-κάπου, ἀλλὰ συνήθως σὲ διαφορετικοὺς σχηματισμοὺς ἀπὸ τὴν γνωστὴ θέση του καὶ μᾶλλον δὲν δηλώνει πλατυσμό, τουλάχιστον ὅχι παντοῦ²⁵⁵.

Τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Δανιὴλ δὲν γνώρισε διάδοση. Δὲν ἔχει ἐξηγηθεῖ στὴν ἀναλυτικὴ Σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου καὶ μάλιστα ὁ ξηροποταμηνὸς καὶ ὁ μετεωρίτικος κώδικας εἶναι πιθανότατα οἱ μόνοι ποὺ τὸ παραδίδουν.

4. Μορφολογικὲς παρατηρήσεις.

Γιὰ τὸν εὐρηματικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μελοποιεῖ ὁ Δανιὴλ καὶ τὴν πρωτοτυπία τῶν συνθέσεών του εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικὰ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Χρῦσανθος γιὰ τὸν μεγάλο μελουργό· «ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Δανιὴλ ὁ Πρωτοψάλτης τὰ αὐτὰ ἀρυσάμενος ἀπὸ τοῦ διδασκάλου Παναγιώτου [Χαλάτσογλου], τὸν ἐξηγηματικὸν αὐτὸν τρόπον ἤθελε νὰ μιμῆται, καθὼς βλέπομεν εἰς τὸν πολυέλεόν του καὶ εἰς τὴν δοξολογίαν του· διὰ τοῦτο εὐρίσκονται εἰς τὰ μέλη τούτου θέσεις καινότροποι καὶ τοιαῦται, οἷας δὲν μετεχειρίσθησαν οὔτε οἱ πρὸ αὐτοῦ ψαλμῳδοί, οὔτε οἱ μετ' αὐτόν· διὰ τὰς ὁποίας καὶ τολμῶσί τινες δι' ἀμάθειαν νὰ τὸν κατηγορῶσι. Διότι ἐπειδὴ οὗτος ἐπεχείρησε νὰ εἰσάγῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη

²⁵⁴ «Τὸ Νέο Ἀναστασιματάριο, μελοποιημένο σὲ ἀντίστοιχη μὲ τὸ νέο Στιχηράριο μορφή, παραδίδεται ἀπὸ τὸν Πέτρο λαμπαδάριο σὲ δύο ἐκδοχές, ὡς ἀργὸ καὶ σύντομο. Ἐν προκειμένῳ, ἀφ' ἑνός, ὡς ἀργὸν νοεῖται αὐτὸ ποὺ ἤδη ὁ Κουλιδάς ὀνόμασε “εὐμορφον χῦμα” ἢ ὁ Δανιὴλ “εἰρμολογικὸ” καὶ “κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας”, ὅπωςδήποτε πάντως πολὺ συντομότερο ἀπὸ τὸ παλαιὸ στιχηραρικὸ μέλος, ἀφ' ἑτέρου, ὡς σύντομο νοεῖται τὸ ἀπολύτως συλλαβικὸ μέλος, ἀντίστοιχο τοῦ συντόμου εἰρμολογικοῦ μέλους». Βλ. Γρ. Γ. Ἀναστασίου, ὅπ. π., σ. 100.

²⁵⁵ Βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Β', σ. 253. Πρβλ. καὶ Adriana Șirli, *The Thematic Repertory of Byzantine and Post-byzantine musical Manuscripts (the 14th-19th centuries)*, Vol. 1. *The Anastasimatarion*, The Institute of Art History, The Musical Publishing House, Bucharest, 1986, pp. 72-74.

καὶ ἐξωτερικά, δηλαδή μέλη τὰ ὅποια ἐσυνειθίζοντο εἰς τὸν καιρὸν του παρὰ τοῖς ὀργανικοῖς μουσικοῖς, ἃ τινὰ δεν ἦτον δυνατὸν νὰ γράφονται μὲ τὰς παλαιὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς θέσεις, ἤναγκάσθη νὰ νεωτερίζῃ. Φίλος δὲ ὢν ὁ Δανιήλ Ζαχαρία τῷ Χανεντέ, ἐμάνθανε παρ' αὐτοῦ πολλὰ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς· ὡσαύτως καὶ ὁ Ζαχαρίας ἐδιδάσκετο παρὰ τοῦ Δανιήλ ἀμοιβαίως ἐκκλησιαστικὰ μέλη [...] . Προτέρημα δὲ τοῦ Δανιήλ εἶναι τὸ ἐμβριθὲς καὶ πλούσιον τῆς εὐρέσεως· διότι ὅταν ἔμβαινεν εἰς φθοράν, ἐπέμενε κατακόρως εἰς τὸ μέλος τῆς, ἐκεῖθεν ταχέως μὴ μεταβαίνων. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἀξιέπαινον τοῦ μελοποιοῦ»²⁵⁶.

Στὴ συνέχεια ἐπιχειρεῖται μία μορφολογικὴ προσέγγιση συγκριμένων συνθέσεων τοῦ Πρωτοψάλτη. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μελωδημάτων του ἐπιλέχθησαν, ὡς πλέον χαρακτηριστικά, ὁ πολυδιαδεδομένος πολυέλεος *Δοῦλοι, Κύριον* σὲ ἦχο δ' ἅγια, ἡ μελοποίηση τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου *Οἱ τὰ Χερουβίμ* σὲ ἦχο α', τὸ καλοφωνικὸ μάθημα *Μεγάλυνον ψυχή μου*, τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων σὲ ἦχο α' καὶ ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Στιχηραρίου, τὸ δοξαστικὸ τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, *Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει*, σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ β'.

4.1. Ὁ Πολυέλεος· *Δοῦλοι, Κύριον*, ἦχος δ'²⁵⁷.

Ὁ πολυέλεος *Δοῦλοι, Κύριον* τοῦ «κὺρ Δανιήλ», ἢ «κὺρ Δανιήλ λαμπαδαρίου», ἢ «κὺρ Δανιήλ Πρωτοψάλτου» ἀποτελεῖ μιὰ ἔξοχη καὶ «ἠδεῖα» σύνθεση μὲ τὴν ὁποία ὁ Πρωτοψάλτης καινοτομεῖ, μεταχειριζόμενος ἐντέχνως τὸν τέταρτο ἦχο ἅγια. Ἡ ἀριστοτεχνικὴ μελικὴ ἐπένδυση τοῦ πολυελέου ἀπὸ τὸν τυρναβίτη μελουργὸ ὁδήγησε πολλοὺς μεταγενέστερους μελοποιοὺς νὰ τὸν μιμηθοῦν. Χαρακτηριστικὲς εἶναι, ἐξάλλου, καὶ οἱ ἀναγραφὰς τῶν μουσικῶν κωδίκων τῶν ιη' καὶ ιθ' αἰώνων στοὺς ὁ-

²⁵⁶ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ὅπ. π., σσ. XLIX-L.

²⁵⁷ Γιὰ τὴν πλήρη ἐξέταση τοῦ εἶδους τοῦ πολυελέου βλ. τὴν ἀναλυτικώτατη διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀχιλλέως Χαλδαιάκη, *Ὁ Πολυέλεος στὴν Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Μελοποιία*, Ἰνστιτούτο Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Σειρὰ Μελέται, Ἀρ. 5, Ἀθῆναι 2003.

ποίους σταχυολογεῖται ἡ παροῦσα σύνθεση· «ώραῖος»²⁵⁸, «πάννυ χαρμόσυνος»²⁵⁹, «ἐντεχνος»²⁶⁰, «πάννυ ώραῖος καὶ ὀργανικός»²⁶¹, «συνοπτικός καὶ πανηγυρικός»²⁶², «ἡδύτατος καὶ ἐντεχνος»²⁶³, «συνοπτικός καὶ ἡδύτατος, πάννυ χαρμόσυνος»²⁶⁴, «συνοπτικός καὶ ώραῖος»²⁶⁵.

Κατὰ τὴν μελοποίηση κάθε στίχου ὁ Δανιὴλ χρησιμοποιεῖ ὡς βάση τὶς λιτὲς καὶ ἀνεπιτήδευτες μελικὲς γραμμὲς τοῦ ὁμόηχου πολυελέου τοῦ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου. Ἐμπλουτίζει ὅμως τὴ μελωδία μὲ συνεχεῖς ἀναφορὲς στὴν τετραφωνία τοῦ ἤχου, μὲ μικρὲς ἀλλὰ γλυκύτατες στάσεις στὴν τριφωνία ἢ τὴν διφωνία καὶ παροδικὲς πτώσεις στὶς χαμηλότερες φωνητικὲς περιοχὲς, ὅταν αὐτὸ ἀπαιτεῖται²⁶⁶. Γιὰ τὴν μουσικὴ ἐπένδυση ὁλόκληρου τοῦ ποιήματός του ὁ Δανιὴλ φαίνεται ὅτι ἀρκεῖται στὰ ιδιώματα τοῦ τετάρτου ἤχου ἅγια, ἀποφεύγοντας τὴν μεταβολὴ ἀπὸ τὸ διατονικὸ μέλος²⁶⁷. Μόνο σὲ δυὸ περιπτώσεις προσφεύγει στὸ σκληρὸ χρῶμα τοῦ πλαγίου τοῦ δευτέρου ἤχου στολίζοντας τὴν ὑπέροχη σύνθεσή του ἀκόμη περισσότερο²⁶⁸. Πρὸς μεγαλύτερο δὲ ἐμπλουτισμὸ τοῦ μέλους, τὸ ἐπισφραγιστικὸ τῶν στίχων ἐφύμνιο· Ἀλληλούια μελίζεται σὲ ἀρκετὲς διαφορετικὲς παραλλαγές.

Ὁ πολυέλεος σύγκειται ἀπὸ σαράντα συνολικὰ μελοποιημένους στίχους καὶ τὰ δύο καταληκτήρια -τριαδικὸ καὶ θεοτοκίο- δοξαστικὰ μαθήματα: α) Τὸ τριαδικὸ δεκαπεντασύλλαβο μάθημα· Ὡ τριάς ὁμοούσιε, διαιρετὴ προσώποις... καὶ β) τό, ὁμοίως δεκαπεντασύλλαβο, θεοτοκίο μά-

²⁵⁸ Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰβήρων 1126, φ. 110r καὶ Ἰβήρων 1271, φ. 328r.

²⁵⁹ Λειμώνος 247, φ. 16r.

²⁶⁰ Ξενοφώντος 105, φ. 60v.

²⁶¹ Κουτλουμουσίου 435, 56r.

²⁶² Κουτλουμουσίου 421, φ. 62r.

²⁶³ Κουτλουμουσίου 422, φ. 148r.

²⁶⁴ Κουτλουμουσίου 397, φ. 74r.

²⁶⁵ Μεταμορφώσεως 295, σ. 409.

²⁶⁶ Φωνητικὲς πτώσεις ἐντοπίζονται στοὺς στίχους: α) Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν (στὴ φράση· καὶ ἐν τῇ γῇ), β) Ἐν ταῖς θαλάσσαις (στὴ φράση· ταῖς ἀβύσσοις) καὶ γ) Ἀνάγων νεφέλας (στὴ φράση· ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς). Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὴν «πρὸς τα νοούμενα μίμησιν» ποῦ περιγράφει ἐνδελεχῶς ὁ Χρῦσανθος (Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ὅπ. π., σσ. 187-188).

²⁶⁷ Καὶ ἐδῶ ἐπιβεβαιώνεται ὁ Χρῦσανθος (Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ὅπ. π., σσ. 184-185), ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι «...αἱ συχναὶ φθοραὶ δεικνύουσιν ἀδυναμία τοῦ μελοποιῶντος, μὴ δυναμένου εὐρεῖν ὕλην πολλήν εἰς ἓνα ἤχον, καὶ διὰ τοῦτο καταφεύγοντος εἰς πολλοὺς».

²⁶⁸ Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους: α) Ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους, β) Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα, γ) Ἐν Φαραῶ, δ) Ὅς ἐπάταξεν ἔθνη πολλά.

θημα· Ἀσπिलε, παναμώμητε, ἄφθορε Παναγία...²⁶⁹, ἀποτελούμενα ἕκαστο ἀπὸ τέσσερις στίχους στοὺς ὁποίους ἐπιβάλλεται βραχὺς νενανισμὸς καὶ ἐκτενὲς κράτημα, κατὰ τὴν μορφολογικὴ τακτικὴ πού ἐπεκράτησε ἀπὸ τὶς συνθέσεις τοῦ Ἰωάννου Τραπεζούντιου τοῦ Πρωτοψάλτου.

Εἰκόνα 6. Ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέση (incipit) τῆς συνθέσεως στὴ μεταβατικὴ σημειογραφία.

Εἰκόνα 7. Ἡ ἐξήγηση τῆς ἀρχικῆς μουσικῆς θέσεως στὴν νέα ἀναλυτικὴ σημειογραφία ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Πρωτοψάλτη (*Μουσικὴ Πανδέκτη*, Τόμος 2, Κων/πολις 1851, σ. 77).

Ὁ πολυέλεος τοῦ Δανιήλ ἐξηγήθηκε πλήρως στὴ νέα μέθοδο ἀναλυτικῆς σημειογραφίας τόσο ἀπὸ τοὺς διδασκάλους Γρηγόριο Πρωτοψάλτη²⁷⁰ καὶ Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα²⁷¹ ὅσο καὶ ἀπὸ ἁγιορεῖτες ἐξηγητὲς²⁷² καὶ ἐκτός τῆς εὐρείας διάδοσής του στοὺς χειρόγραφους κώδικες συμπεριελήφθη (ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰ καταληκτῆρια μαθήματα) καὶ στὰ πρῶτα ἔντυπα μουσικὰ βιβλία²⁷³.

²⁶⁹ Τὰ κείμενα τῶν δύο μαθημάτων βλ. στὴν περὶ ὕμνογραφικοῦ ἔργου τοῦ Πρωτοψάλτου, παράγραφο τῆς παρούσης (Μέρος Β', Κεφ. 1ο, § 3).

²⁷⁰ Ὅπως μᾶς γνωρίζει ὁ Ἀχ. Χαλδαιάκης στὴν μνημονευθεῖσα μελέτη του (*Ὁ Πολυέλεος στὴν Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Μελοποιία*, ὅπ. π., σ. 862, ὑποσ. 544), τὸ πρωτόγραφο τῆς ἐξηγήσεως βρίσκεται σὲ αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Γρηγορίου (Βιβλιοθήκη Κων. Ψάχου, Φάκελλος Δ', φφ. 39ν-52ν).

²⁷¹ Δοχειαρίου 1239, σσ. 73-91· «Ἐτερος πολυέλεος, ποίημα τοῦ αὐτοῦ κυρ Δανιήλ Πρωτοψάλτου, ἐξήγησις Χουρμούζιου Χαρτοφύλακος· ἤχος δ', Δοῦλοι, Κύριον».

²⁷² Παντελεήμονος 950, φφ. 114r-134v καὶ Κουτλουμουσίου 632, φφ. 146r-160r, αὐτόγραφοι κώδικες τοῦ Θεοφάνους Παντοκρατηνοῦ.

²⁷³ *Ταμείον Ἀνθολογίας*, Τόμος Α', Κων/πολις 1834, σσ. 203-224 καὶ *Μουσικὴ Πανδέκτη*, Τόμος 2, Κων/πολις 1851, σσ. 77-101.

4.2. Χερουβικὸν· Οἱ τὰ Χερουβίμ, ἦχος α'.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν μελοποιήσεων τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου ἀπὸ τὸν Δανιήλ, ἐπιλέχθηκε, ὡς ἡ πλέον γνωστὴ καὶ εὐρέως διαδεδομένη στοὺς ψαλτικούς καὶ κωδικογραφικοὺς κύκλους, αὐτὴ σὲ ἦχο α'. Κι αὐτὸ γιατί στὴ μελοποίηση τοῦ ὑπὸ ἐξέταση Χερουβικοῦ καταφαίνεται πανηγυρικὰ τὸ ἀστείρευτο μελουργικὸ τάλαντο τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ ἡ εὐρηματικὴ μουσικὴ του διάνοια.

Ἡ ἐκτενέστατη σύνθεση, γραμμένη στὴν πρὸ τῆς Νέας Μεθόδου μεταβατικὴ - ἐξηγητικὴ σημειογραφία, συνοδεύεται ἀπὸ ἕναν ἐπίσης ἐκτενέστατο τερετισμὸ πὺν παρεμβάλλεται – ὅπως συνηθίζεται- στὴ λέξη· βασιλέα (τὸν βασιλέα· τὸν βασιλε τε τε τε ρι ρε ρι ρεμ... τὸν βασιλέα) μὲ προφανῆ σκοπὸ τὴν ἐπιμήκυνση τῆς ψαλμωδίας, ἀλλὰ τὸ ἐφύμνιο· Ἀλληλούια εἶναι –ὅπως ἔχει πλέον καθιερωθεῖ– ἀπλὸ καὶ ἐξαιρετικὰ σύντομο. Χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς σύνθεσης –ὅπως καὶ στὶς ὑπόλοιπες συνθέσεις τοῦ Πρωτοψάλτου, εἰδικὰ σὲ ὅτι ἀφορᾷ στὸν Χερουβικὸ ὕμνο- εἶναι ὁ συγκεκριασμὸς παλαιότερων χαρακτηριστικῶν παπαδικῶν θέσεων²⁷⁴ μὲ καινοφανεῖς μελικές θέσεις οἱ ὁποῖες, ἐπὶ τὸ πλεῖον, ἀποτελοῦν πρωτότυπο προϊόν τῆς μουσικῆς εὐφυΐας τοῦ μελουργοῦ. Πάντως, εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένες μὲ τὸ γνήσιο ἐκκλησιαστικὸ ὕφος καὶ ἦθος πὺν ὑπηρετεῖ ὁ Δανιήλ ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια διακονῶντας στοὺς πατριαρχικοὺς ψαλτικούς χοροὺς κι ἔτσι δὲν δίδουν τὴν αἴσθηση τοῦ «ξένου» ἢ «παρεΐσακτου» στὴν αὐθεντικὴ ψαλτικὴ παράδοση.

Εἰκόνα 8. Ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέση (incipit) τῆς συνθέσεως, μὲ τὴν παρακλητικὴ ἐπὶ ὀλίγου καὶ λυγίσματος.

²⁷⁴ Αὐτὸ καθίσταται σαφές ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμα τοῦ μέλους, μὲ τὴν χρῆση τῆς συχνότατα χρησιμοποιούμενης στὰ παπαδικὰ μέλη ἐναρκτήριας θέσης τῆς παρακλητικῆς.

Ὅπως παρατηρήθηκε στὴν ἐξέταση τοῦ πολυελέου, ὁμοίως καὶ ἐδῶ ὁ Πρωτοψάλτης ἐπιμένει στὸ διατονικὸ γένος, φανερώνοντας ἔτσι ὅλο τὸ μεγαλοπρεπὲς εὖρος καὶ τὴν δωρικὴ ποικιλία τοῦ α' ἤχου. Πρῶτος τετράφωνος, νάος, πρωτόβαρυς καὶ ἔσω πρῶτος ἐναλλάσσονται ἀρμονικὰ σ' αὐτὸ τὸ ἐξαίσιον Χερουβικό, μὲ πινελιὲς τοῦ τετάρτου ἤχου ἅγια καὶ τοῦ λέγετου, τερπνοὺς μετεωρισμοὺς στὴν διφωνία, τὴν τριφωνία, τὴν πενταφωνία καὶ τὴν ἑπταφωνία καὶ συχνοὺς πλαγιασμοὺς τοῦ μέλους, στοιχεῖα ποὺ προσδίδουν στὴ σύνθεση τὰ δικά τους ξεχωριστὰ ἡχοχρώματα. Ἡ χρῆση τῶν χρωματικῶν διαστημάτων εἶναι ἀρκετὰ περιορισμένη, μόλις σὲ δύο περιπτώσεις· μαλακὰ χρωματικὰ διαστήματα -ἦχος β'- στὴ λέξη *μυστικῶς* (καὶ μόνον στὶς συλλαβὲς *μυ-στι*) καὶ σκληρὸ χρῶμα -ἦχος πλ. β'- στὴ φράση *ὕμνον προσάδοντες* (συλλαβὲς *ὑ-μνον προ-σά*) μὲ τάχιστη καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἐπαναφορὰ στὸ διάτονον.

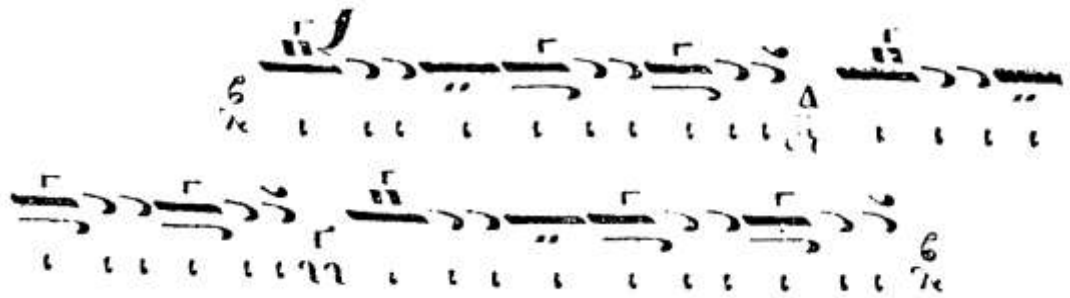
Δὲν λείπει καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν σύνθεση τοῦ Δανιὴλ ὁ πλατυσμός τοῦ μέλους μὲ Παλιλλογία²⁷⁵ (βλ. Εἰκόνες 9, 10 & 11) καὶ τὴν «πρὸς τὰ νοούμενα Μίμησιν»²⁷⁶· ἡ λέξη *τριάδι* καὶ ὁλόκληρες οἱ φράσεις *πάσαν τὴν βιωτικὴν* καὶ *ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως* μελοποιοῦνται στὶς ὑψηλὲς φωνητικὲς περιοχὲς γιὰ ἐμφαντικὸ τονισμό τοῦ νοήματός τους, ἐνῶ ἀντίθετη πορεία (πτώση στὰ χαμηλὰ) παρατηρεῖται στὴ λέξη *μυστικῶς* (συλλαβὲς *στι-κῶς*).

²⁷⁵ Κατὰ Χρῦσανθο (Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ὅπ. π., §419, σ. 187)· «Εἶναι δὲ Παλιλλογία μὲν τὸ νὰ ποιῶμεν τὴν ἀνάβασιν, ἢ κατὰβασιν τῆς μελωδίας διὰ τῆς αὐτῆς θέσεως».

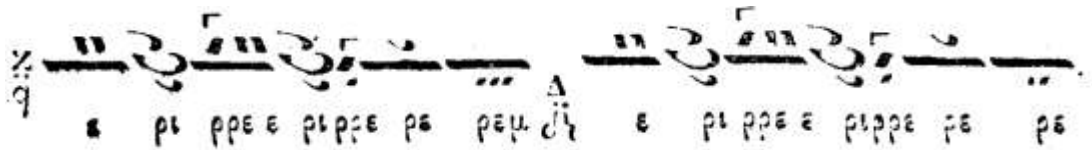
²⁷⁶ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ὅπ. π., σσ. 187-188.

Εἰκόνα 9. Πλατυσμός τοῦ μέλους με Παλιλλογίαν, στή λέξη Χερουβεὶμ.

Εἰκόνα 10. Πλατυσμός τοῦ μέλους με Παλιλλογίαν, στή λέξη μυστικῶς.

Εἰκόνα 11. Καὶ πάλι Παλιλλογία, αὐτὴ τὴ φορὰ στὸ κράτημα.

Ἡ ἀριστουργηματικὴ μελικὴ ἐπένδυση τοῦ κρατήματος ἀποδεικνύει, τὸ δίχως ἄλλο, τὴ μελουργικὴ δεινότητα τοῦ Πρωτοψάλτη. Μελοποιημένο σχεδὸν ἐξ' ὁλοκλήρου στὶς ὑψηλές φωνητικὲς περιοχές, ἀποτελεῖ τρανὸ δεῖγμα κρατήματος ποὺ σκοπὸ ἔχει -ἐκτός της παράτασης τῆς ψαλμωδίας, ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ αὐτοσκοπὸ- τὴν διατήρηση ἀμείωτου τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀκροατῆ, συντείνοντας στὴν προσμονὴ γιὰ τὴν Εἵσοδο τῶν Τιμίων Δώρων καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ὕμνου²⁷⁷.

²⁷⁷ Ἡ διακοπὴ τοῦ ὕμνου γιὰ τὴν Μεγάλῃ Εἵσοδο γίνεται ἀμέσως μετὰ τὴν λέξη βασιλέα, ὅπου καὶ παρεμβάλεται ὁ τερετισμός. Ὁ Δανιήλ, λοιπόν, ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴν τὴν λεπτομέρεια, φαίνεται ἐπόμενος τῶν παλαιῶν διδασκάλων.

Τὸ «ἐμμελέστατο καὶ πάνυ ὠραῖο»²⁷⁸ μέλος αὐτοῦ τοῦ Χερουβικοῦ ἀνθολογεῖται σὲ πλῆθος χειρογράφων κωδίκων τῶν ιη', ιθ' καὶ κ' αἰώνων καὶ ἐξηγήθηκε στὴν νέα ἀναλυτικὴ μέθοδο σημειογραφίας ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Πρωτοψάλτη (κώδικας ΜΠΤ 735, φφ. 51r-53v, ἔτους 1822, αὐτόγραφος τοῦ Γρηγορίου) καὶ ἄλλους ἀγνώστους ἐξηγητὲς²⁷⁹. Ἐκδόθηκε δὲ τύποις στὴ μουσικὴ συλλογὴ τῶν Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου (*Μουσικὴ Πανδέκτη*, Τόμος Δ', Κων/πολις 1851, σσ. 159-165).

4.3. Εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων, ἦχος α', *Μεγάλυνον ψυχή μου*.

Τὸ καλοφωνικὸ αὐτὸ μάθημα τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων ἐπιλέχθηκε ἐδῶ ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα τῆς τελευταίας περιόδου ἀναλαμπῆς τοῦ εἶδους τῶν μαθημάτων κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰ. ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ἀπαράμιλλης μελουργικῆς δεξιότητις τοῦ Δανιήλ, ἀφ' ἑτέρου. Ἐπιλέχθηκε ὅμως καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον, ἐπίσης σημαντικὸ λόγο· ἡ μουσικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἐν λόγῳ ποιητικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Πρωτοψάλτη, καταδεικνύει περὶτρανα τὴν διαχρονικὴ πορεία τῆς λειτουργικῆς μας μουσικῆς, τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ εἰδικότερα τοῦ εἶδους τοῦ Μαθηματαρίου, ἀπὸ τὸν κολοφῶνα (ιγ' καὶ ιδ' αἰ.) ἕως καὶ αὐτὸν τὸν ιη' αἰ.

Τὸ ποιητικὸ κείμενο ἔχει ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ τὸν στίχο τῆς θ' ὠδῆς τοῦ κανόνος τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων· «*Μεγάλυνον, ψυχή μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, τεχθέντα Βασιλέα*» καὶ ἀποτελεῖ μιὰ ἐλεύθερη ὕμνογραφικὴ σύνθεση τοῦ Πρωτοψάλτου, ἐμπνευσμένη μὲν ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ἑορτῆς, τελείως ἀποδεσμευμένη δὲ ἀπὸ τὶς προκαθορισμένες μορφὲς τῆς Ὑμνογραφίας.

²⁷⁸ Γρηγορίου 19, φφ. 25r-43r, ὅπου ἀνθολογοῦνται τὰ τρία Χερουβικά τοῦ Δανιήλ στοὺς ἤχους α', β' καὶ γ'· «ἕτερα χερουβικά ἐμμελέστατα καὶ πάνυ ὠραία».

²⁷⁹ Βλ. περισσότερα σὲ· Κων/νου Καραγκούνη, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, ὅπ. π., σ. 511.

Τὸ μέλος, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος τοῦ Μαθηματαρίου, εἶναι ἐπιμελημένο καὶ ἐπιτηδευμένο, «κεκαλλωπισμένο» μὲ στοιχεῖα ποὺ τὸ καθιστοῦν πανηγυρικὸ καὶ «σφραγίζουν τὴν ὅλη σύνθεση ὡς ἀποκύημα τέχνης ὑψηλῆς καὶ θαυμαστῆς»²⁸⁰. Πέραν τούτων, πληροῖ τὰ ἀκόλουθα τρία, ἀφοριστικὰ τῆς καλοφωνίας, στοιχεῖα· α) τὸ καθ' αὐτὸ ἔντεχνο καλοφωνικὸ μέλος, β) τοὺς ἀναγραμματισμοὺς καὶ ἐπαναλήψεις τοῦ κειμένου καὶ γ) τὰ ἤχηματα καὶ τὰ κρατήματα στὴν ἀρχὴ ἢ ἐνδιαμέσως²⁸¹.

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὴν καλοφωνία, ἐξάγονται εὐκόλα κατὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ μαθήματος. Γιὰ τὴν συγκεκριμένη σύνθεση καὶ γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές, ἀρκεῖ ἡ ἀντιπαράβολή τοῦ πρωτύπου ποιητικοῦ κειμένου μὲ αὐτὸ ποὺ προκύπτει μετὰ τὴν καλοφωνικὴ μεταχείριση.

- Τὸ χρησιμοποιούμενο ποιητικὸ κείμενο εἶναι τὸ ἀκόλουθο.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ τεχθέντα Βασιλέα,

*μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὸν Ἐμμανουήλ, παιδίον γεγονότα,
τὸν μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, τὸν ἰσχυρὸν Θεὸν ἡμῶν,
τὸν ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντα Βασιλέα.*

- Τὸ ἀνωτέρω ποιητικὸ κείμενο, κατὰ τὴν καλοφωνία, γίνεται²⁸².

Με νε χε χε νε χε ...

Μεγά χα χα να...μεγάλυνον ψυχὴ χη νη ... ψυχὴ μου

Τὸν ἐν τῷ σπη η χη νη χη ... λαι ἐν τῷ σπηλαίῳ

Τεχθέ χε ε νε ... τεχθέντα Βα να α σιλέα

²⁸⁰ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 68.

²⁸¹ Γρ. Στάθη, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σσ. 68-70.

²⁸² Τὸ κείμενο ἐλήφθη ἀπὸ τὴν *Μουσικὴ Πανδέκτη*, Τόμος 3, Κων/πολις 1851, σ. 118.

Τεχθέντα α να α βασιλε χε βασιλέα -πάλιν

Μεγάλυ μεγάλυνον ψυχή μου τὸν Ἐμμανουήλ παιδίον

γεγονο γεγονότα

Τὸν μεγάλης βουλῆς ἃ να χα να ἄγγελον

Τὸν ἰ νι ἰσχυ τὸν ἰσχυρὸν Θεο χο ὃν ἰσχυρὸν Θεὸν ἡμῶν

ἰσχυρο ο χο Θεὸν ἡ τὸν Θεὸν ἡμῶν

Τὸν ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέ ε χε έντα Βασιλέ νε α να ...

μεγάλυνον.

Το το ... τε νε ... ρε ρεμ ... [εκτενέστατο κράτημα]

Ἡ ψυχή μου μεγάλυνον.

Τοῦ κυρίου μέρους τοῦ μαθήματος προηγεῖται βραχεία εἰσαγωγή, τὸ γνωστὸ στὶς παπαδικὲς συνθέσεις ἐναρκτήριο μέλος τῆς παρακλητικῆς²⁸³ καὶ ἀκολουθεῖ σύντομο ἤχημα μὲ τὸ πρῶτο φωνῆεν τῆς πρώτης λέξης τοῦ κειμένου, συλλαβιζόμενο μὲ τὰ «ξένα» παρεμβαλλόμενα σύμφωνα «χ» καὶ «ν» (βλ. Εἰκόνα 10). Ὁ πλατυσμός τοῦ μέλους ἐπιτυγχάνεται - ἐξαιρέσει τῶν οὕτως ἢ ἄλλως πεπλατυσμένων παπαδικῶν θέσεων- καὶ μὲ τὴν ἐπανάληψη ὁλόκληρης τῆς ἀρχικῆς μουσικῆς περιόδου, ποὺ εἰσάγεται μετὰ τὴν παρακελευσματικὴ λέξη «πάλιν». Πρὸ τῆς τελευταίας φράσης τοῦ κειμένου παρεμβάλλεται ἐκτενέστατο καὶ ἀριστοτεχνικὰ μεμελισμένο κράτημα (τερετισμός), τὸ ὁποῖο εἰσάγεται μὲ τὸν σχετικὸ μελικὸ πλατυσμό τῆς τελευταίας συλλαβῆς τῆς λέξης «μεγάλυνον» καὶ ἀρχίζει μὲ ὁμόηχες συλλαβές («Το ο το ο το ο ...»). Το κράτημα καταλαμβάνει περίπου τὸ

²⁸³ Ἡ παρακλητικὴ εἶναι μία ἀπὸ τὶς μεγάλες ὑποστάσεις χειρονομίας (τὰ γνωστὰ ἄφωνα σημάδια) τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας καὶ χρησιμοποιεῖται συχνὰ γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ μέλους. Γιὰ τὴν ἐνέργειά της, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἄφωνων σημαδιῶν, ὁμιλοῦν οἱ Προθεωρίες τῶν κωδίκων Παπαδικῆς καὶ ἀπὸ τοὺς παλαιούς θεωρητικούς κυρίως ὁ Γαβριὴλ ἱερομόναχος (Εξήγησις πάνν ὠφέλιμος περὶ τοῦ τί ἐστι Ψαλτικὴ καὶ περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν σημαδιῶν ταύτης καὶ ἐτέρων πολλῶν χρησίμων καὶ ἀναγκαίων, ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Βαμβουδάκη στὸ ἔργο του Συμβολὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρασημαντικῆς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν, ὅπ. π., σ. 16). Ὁ Χρῦσανθος (Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ὅπ. π., §417, σ. 186) τονίζει: «μετὰ τὴν μαρτυρία τοῦ ἤχου γίνεται ἀρχὴ μελωδίας ἀρρῦθμου, ἥτις ὁμοιάζει μὲ προοίμιον, διότι εἰς αὐτὴν δεικνύεται ἡ ὁδὸς τοῦ ἤχου καὶ ἐπὶ τὸ ὁξὺ καὶ ἐπὶ τὸ βαρὺ· ἔπειτα γίνεται ἐντελής καταλήξις εἰς τὸ ἴσον τοῦ ἤχου. Ἡ τοιαύτη δὲ μελωδία λέγεται παρακλητικὴ, ἐπειδὴ οἱ παλαιοὶ μεταχειριζόμενοι κατ' ἀρχὰς τὴν παρακλητικὴν οὕτως, ἐξέφραζον τοιαύτην τινὰ μελωδίαν».

ένα τρίτο της συνολικῆς ἑκτασης τοῦ μαθήματος. Τὸ δὲ τέλος τῆς συνθέσεως, ἡ κατακλείδα, εἶναι, ὅπως ἐν πολλοῖς συνηθίζεται κατὰ τὴν μελοποίηση τῶν μαθημάτων, ἡ ἀρκτική φράση τοῦ κειμένου²⁸⁴.

Ἡ δομὴ τοῦ μαθήματος (βραχεία εἰσαγωγή με ἤχημα + κύριο μέρος [κείμενο - κράτημα] + τέλος, τὸ κατατάσσει στὸν μονομερῆ β' μορφολογικὸ τύπο μαθημάτων²⁸⁵.

Εἰκόνα 12. Ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέση τοῦ μαθήματος με τὸ εἰσαγωγικὸ μέλος τῆς παρακλητικῆς, ἀκολουθοῦμενο ἀπὸ σύντομο ἤχημα.

Τὸ καλοφωνικὸ μέλος τοῦ μαθήματος ἐπιτυγχάνεται, ἐπιπλέον, μετὰ τὴν χρῆση φθορῶν γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ μέλους «ἀπὸ γένους εἰς γένος, ἀπὸ ἤχου εἰς ἤχον, ἀπὸ ἡθους εἰς ἡθος»²⁸⁶. Πιο συγκεκριμένα, σὲ τρεῖς περι-

²⁸⁴ «Ὅλα τὰ μαθήματα κατακλείονται δι' ἑνὸς τέλους, τὸ ὁποῖον πάντοτε εἶναι ἡ τελευταία φράσις τοῦ κειμένου καὶ οὐδέποτε ἐν κράτημα. [...] Ἡ χρησιμεύουσα ὡς κατακλείς φράσις εἰς τοὺς ἀναγραμματισμοὺς ἢ ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικὴν φράσιν αὐτῶν ἢ ἔχει ἤδη χρησιμοποιηθεῖ ἐνδιαμέσως». Βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 153.

²⁸⁵ Γιὰ τὴν διάκριση τῶν μορφολογικῶν τύπων τῶν μαθημάτων, βλ. Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σσ. 154-155, ὅπου καὶ ἀναλυτικὸς πίνακας.

²⁸⁶ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ὅπ. π., σ. 169.

πτώσεις κατὰ τὴν μελοποίηση τοῦ κυρίως μέρους καὶ σὲ δυὸ κατ' αὐτὴ τοῦ κρατήματος, ὁ Πρωτοψάλτης προσφεύγει στὰ σκληρὰ χρωματικὰ διαστήματα τοῦ πλ. β' ἤχου ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη σύνθεση ἀποτελεῖ μιὰ πανδαισία διατονικῶν διαστημάτων μὲ ἐναλλαγὰς τοῦ ἔσω πρώτου, τοῦ πλαγίου του, τοῦ μέσου του (βαρύς), τοῦ νάου, τοῦ δ' λέγεται, τοῦ δ' ἄγια, τοῦ πλαγίου δ' καὶ τοῦ α' τετραφώνου.

Τὸ καλοφωνικὸ μάθημα ἀνθολογεῖται σὲ πλεῖστα μουσικὰ χειρόγραφα τοῦ ιη' καὶ ιθ' αἰ., κυρίως κώδικες Μαθηματαρίου καὶ Ἀνθολογίης τῆς Παπαδικῆς. Ἐξηγήθηκε δὲ στὴν νέα ἀναλυτικὴ σημειογραφία ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Πρωτοψάλτη (Παντελεήμονος 1032, φ. 47r καὶ Παντελεήμονος 1207, φ. 155v) καὶ σταχυολογήθηκε στὰ πρῶτα ἔντυπα μουσικὰ Μαθηματάρια (Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνωδίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Τόμος 3· περιέχων τὰ μέγιστα μαθήματα τῆς τῆς Παπαδικῆς καὶ τοῦ Μαθηματαρίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, ἡμερᾶς (1851), σσ. 118-132).

4.4. Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου· *Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει, ἤχος πλ. β'.*

Ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, ὁ Δανιὴλ δὲν καταπιάστηκε μὲ τὴν συστηματικὴ μελοποίηση τοῦ Στιχηραρίου. Ἐξαίρεση ἀπετέλεσε ἡ μελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, μελοποίηση πού δὲν διαθόθηκε παρὰ ἐλάχιστα²⁸⁷ καὶ ἡ πλήρης μελοποίηση τοῦ Ἀναστασιματαρίου πού μᾶς παρεδόθη πλήρως σὲ μόλις δύο κώδικες: τὸν ἀγιορεῖτικο κώδικα Ξηροποτάμου 374 τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ ιη' αἰῶνος

²⁸⁷ Ἡ σύνθεση ἀνθολογεῖται στοὺς κώδικες Mingana Greek 7 (φ. 140v) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπέρμιγχαμ καὶ Βιβλιοθήκης Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας 41 (φ. 41λθ').

καὶ τὸν κώδικα Μεταμορφώσεως Μετεώρων 206, τῆς ἴδιας ἐποχῆς²⁸⁸. Σὲ γενικὲς γραμμές, τὸ στιχηραρικό μέλος ποὺ ἀποδίδεται στὸν Πρωτοψάλτη μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ λιτὸ καὶ ἀπέριττο, ἀρκετὰ ἀπλούστερο -ἄρα καὶ πολὺ πιὸ σύντομο- σὲ σχέση μὲ τὰ μέχρι τὴν ἐποχὴ του παραδεδομένα στιχηραρικά μέλη τῶν παλαιότερων μελουργῶν. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ἡ ἀνθολόγησις τῶν στιχηρῶν ἀναστασίμων τοῦ Δανιήλ συνοδεύεται ἀπὸ ἀναφορὰς ὅπως «συνοπτικά», «ἐκκλησιαστικά» καὶ «εἰρμολογικά», μὲ τὴν ἔννοια τῆς συντομότερης μελικῆς ἐπεξεργασίας, ἡ ὁποία παραπέμπει σὲ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰρμολογικοῦ γένους. Ἐντούτοις, ἡ ὁμοιότητα τοῦ δικοῦ του μέλους μὲ τὸ μέλος ποὺ παρέδωσε ὁ Πελοποννήσιος Πέτρος καὶ καθιερώθηκε ἐφεξῆς, κινεῖ κάποιες ὑποψίες ὅσον ἀφορᾷ στὴν πατρότητά του. Καὶ φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψη πολλῶν σύγχρονων μουσικολόγων ὅτι ὁ Πέτρος ἀρχικὰ διαμόρφωσε καὶ στὴ συνέχεια κατέγραψε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν στιχηραρικῶν μελῶν τοῦ Δανιήλ, τὸ ὁποῖο καὶ διαδόθηκε τελικὰ μὲ τὸ δικό του ὄνομα.

Στὴν παροῦσα παράγραφο ἐπιχειρεῖται μία συγκριτικὴ προσέγγισις τῆς μελοποίησης τῶν στιχηραρικῶν μελῶν τοῦ Πρωτοψάλτη, μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ Δοξαστικοῦ τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Γιὰ λόγους καλύτερης κατανόησης, μαζὶ μὲ τὸ μέλος τοῦ Δανιήλ παρατίθενται χαρακτηριστικὰ σημεῖα καὶ τοῦ μέλους ποὺ ἀποδίδεται στὸν λαμπαδάριο Πέτρο, μέλος τὸ ὁποῖο γνώρισε εὐρύτατη διάδοσις τόσο στοὺς χειρόγραφους μουσικοὺς κώδικες ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ιη' αἰ. καὶ ἐξῆς ὅσο καὶ στὰ ἔντυπα μουσικὰ βιβλία, ἐξηγήθηκε στὴν ἀναλυτικὴ σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου καὶ ἐπιζητᾷ στὴν ἀσματικὴ πράξη μέχρι καὶ σήμερα.

Κατὰ τὴν μελικὴ ἐπένδυση τοῦ ὡς ἄνω Δοξαστικοῦ, ὁ Δανιήλ ἐπιλέγει ἀπλές, λιτές καὶ ἀνεπιτήδευτες μουσικὲς γραμμές. Ἡ χρῆσις τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας ποὺ πλατύνουν τὸ μέλος εἶναι σημαντικὰ περιορισμένη (σημειογραφικὰ χρησιμοποιεῖται ἡ ἐξηγητικὴ - μεταβατικὴ

²⁸⁸ Μεμονωμένες συνθέσεις (Κεκραγάρια, Δογματικά καὶ Εὐλογητάρια) τοῦ Ἀναστασιματαρίου ἀνθολογοῦνται, βέβαια, σὲ μεγαλύτερο βαθμό. Βλ. τὸν ἀναλυτικὸ Πίνακα Χειρόγραφων στὴν § 2 τοῦ 2ου Κέφ. τοῦ Β' Μέρους.

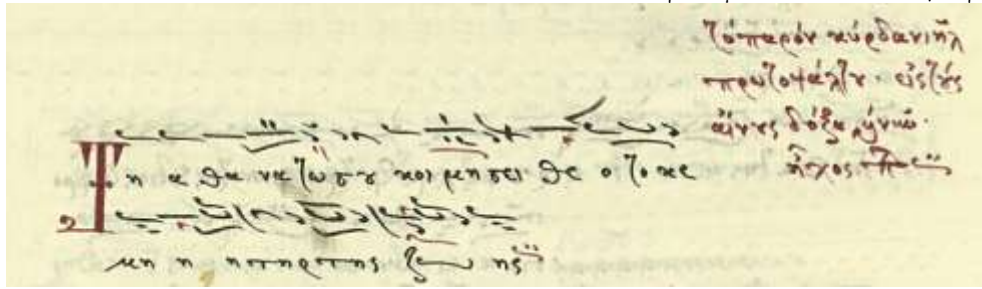
μουσική σημειογραφία με χρήση τῶν σύντομων ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεῖα σημαδιῶν· λύγισμα, πίασμα, ἀντικένωμα, παρακλητική καὶ ἕτερον παρακάλεσμα), ἐνῶ ἀρκεῖται στὴν ἔντεχνη συμπλοκὴ τῶν φωνητικῶν σημαδιῶν γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸν τονισμό τοῦ νοήματος τοῦ ποιητικοῦ κειμένου. Τὸ μέλος εἶναι ἀρκετὰ σύντομο καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις συλλαβικό, θυμίζοντας αὐτὸ πὺν γνωρίζουμε σήμερα ὡς τὸ βασικὸ μέλος τῶν στιχηρῶν ἰδιομέλων. Πάντως, εἶναι καταφανῶς ἀργότερο τοῦ Πέτρου καὶ μὲ περισσότερα ποικίλματα, εἰδικὰ στὶς ὑψηλές φωνητικὲς ἀνατάσεις.

Οἱ ἡχητικὲς μετατροπὲς εἶναι ἐλάχιστες. Ὁ Δανιήλ ἐπιμένει στὰ σκληρὰ χρωματικὰ διαστήματα στὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ μελωδήματος καὶ μόνο ὅταν ἀπαιτεῖται, παρατηροῦνται μικρὲς στροφές πρὸς τὸ διατόνο.

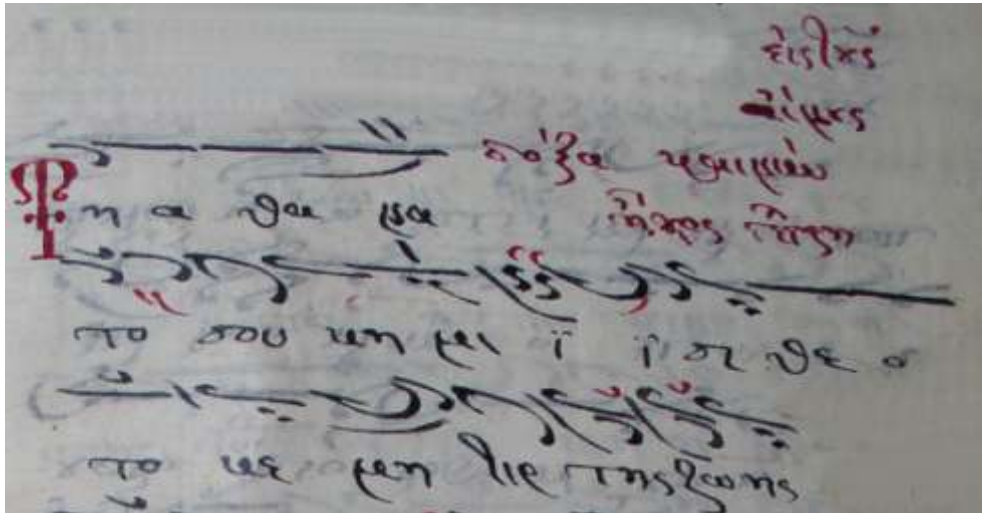
Πολλὰ εἶναι καὶ τὰ κοινὰ στοιχεῖα τῶν δυὸ μελοποιήσεων. Κατ' ἀρχάς, ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέση εἶναι παρεμφερὲς καὶ στοὺς δύο μελουργούς. Σαφῶς ἀργότερη αὐτὴ τοῦ Δανιήλ ἀλλὰ στὸ ἴδιο μουσικὸ μοτίβο, μὲ κατάβαση τῆς μελωδίας μία φωνὴ κάτω ἀπὸ τὴν βάση, στὴ συλλαβὴ «-σει» τῆς λέξης «κοιμήσει», καὶ ἐντελῇ κατάληξη στὴν βάση τοῦ ἤχου. Ταυτόσημες μελωδίες παρατηροῦνται καὶ σὲ ἄλλα σημεία τῶν δυὸ μελουργημάτων, εἰδικὰ στὶς φωνητικὲς ἀναβάσεις τοῦ μέλους στὸ ὀξὺ τετράχορδο (ὅπου καὶ ἡ μεταστροφή στὰ διατονικὰ διαστήματα) καὶ στὶς χαρακτηριστικὲς τοῦ πλ. β' ἤχου ἐντελεῖς καὶ τελικὲς καταλήξεις. Γιὰ τὴν ὀπτικὴ θεώρηση τῶν γραφομένων, ἐπιλέχθηκαν καὶ παρατίθενται σὲ ἀντιπαραβολὴ συγκεκριμένα τμήματα τῶν δύο συνθέσεων²⁸⁹.

α) Ἡ ἐναρκτηρία μουσικὴ θέση.

²⁸⁹ Τὰ κατ' ἀντιπαραβολὴ Δοξαστικὰ ἐλήφθησαν ἀπὸ τοὺς κώδικες Mingana Greek 7, φ. 140v (Δανιήλ) καὶ ἱεράς μονῆς Σταυρουπόλεως Βουκουρεστίου 48m, τοῦ ἔτους 1775 (Πέτρος).

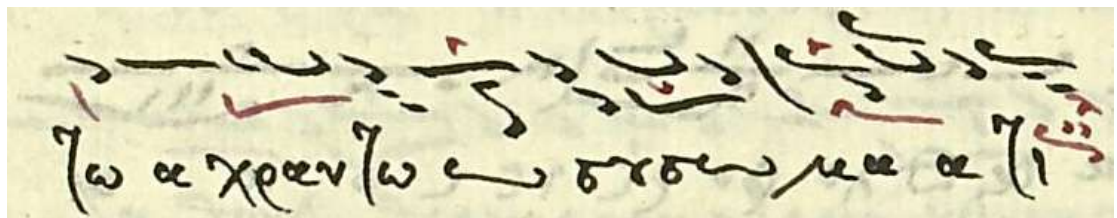

Εἰκόνα 13. Ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέσις τῆς συνθέσεως τοῦ Δανιὴλ.

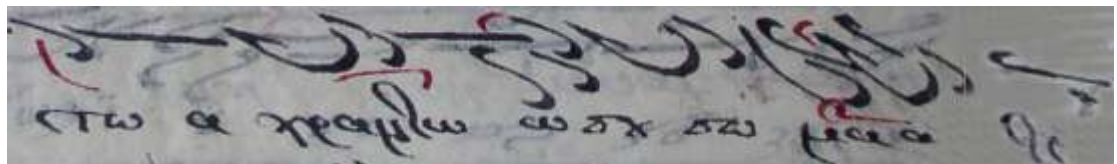

Εἰκόνα 14. Ἡ ἀρχικὴ μουσικὴ θέσις τῆς συνθέσεως τοῦ Πέτρου.

β) Ἐντελεῖς καταλήξεις.

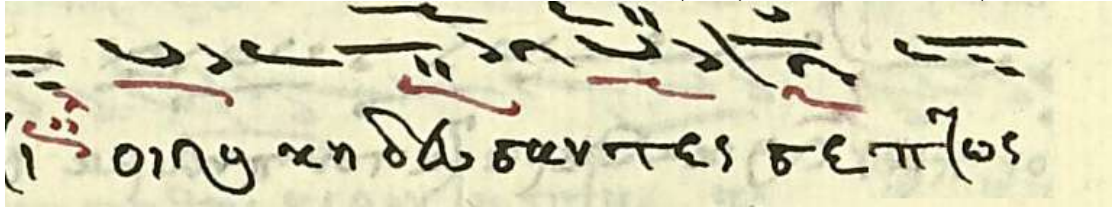

Εἰκόνα 15. «Τῷ ἀχράντῳ σου σώματι». Ἐντελὴς κατάληξις τοῦ Δανιὴλ.

Εἰκόνα 16. «Τῷ ἀχράντῳ σου σώματι». Ἐντελὴς κατάληξις τοῦ Πέτρου, καθόλου ὁμοία μὲ αὐτὴ τοῦ Δανιὴλ.

γ) Ὅμοιότητες καὶ διαφορὲς στὶς χρησιμοποιούμενες μελωδικὲς γραμμές.

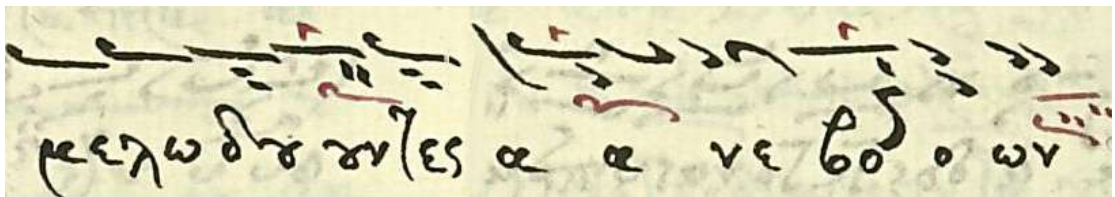

Εἰκόνα 17. «Οἱ καὶ κηδεύσαντες σεπτῶς». Μελοποίηση ὑπὸ Δανιήλ.

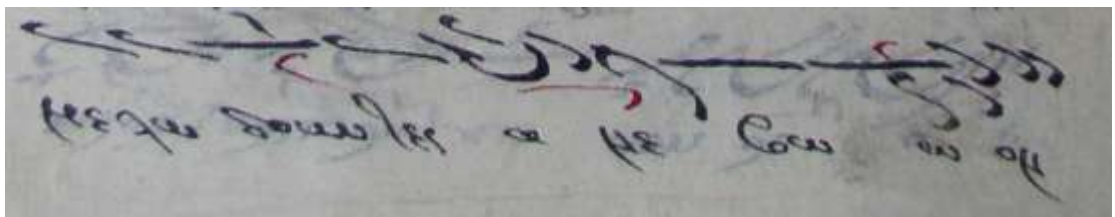

Εἰκόνα 18. «Οἱ καὶ κηδεύσαντες σεπτῶς». Μελοποίηση ὑπὸ Πέτρου.

Οἱ ὁμοιότητες τῶν δυὸ μουσικῶν φράσεων εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐμφανεῖς, ἐνῶ οἱ συλλαβὲς «-ντες σεπτῶς» μελοποιοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο μελουργοὺς μὲ τὴν χρῆση τῶν ἴδιων ἀκριβῶς ἐμφώνων καὶ ἄφωνων σημαδιῶν.

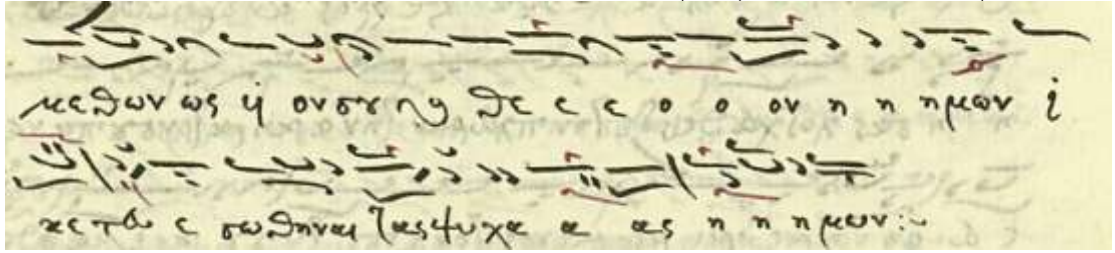
Εἰκόνα 19. Μελοποίηση τῆς φράσης «Μελωδοῦντες ἀνεβόων». Μέλος τοῦ Δανιήλ.

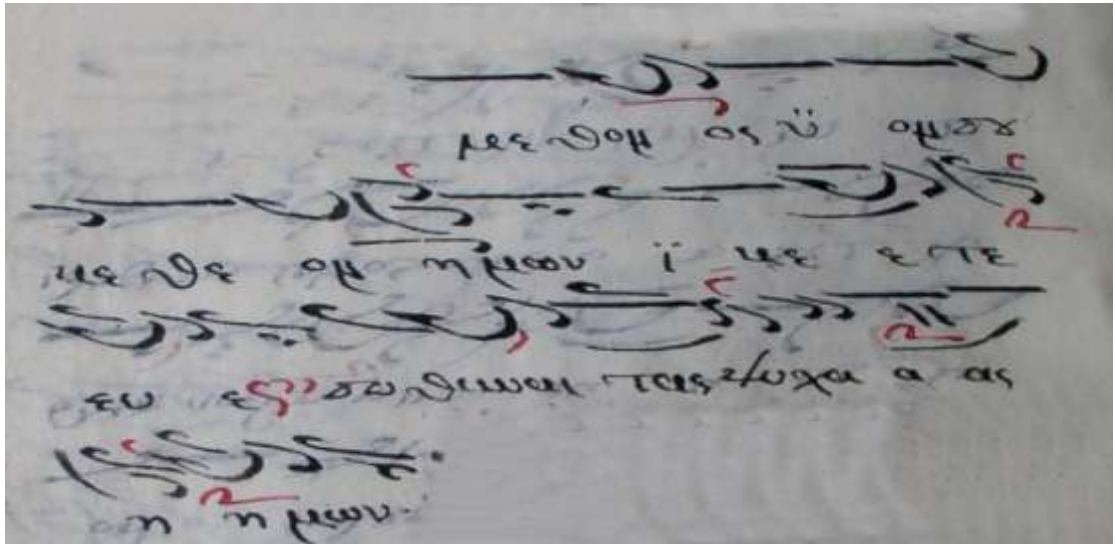
Εἰκόνα 20. Μελοποίηση τῆς φράσης «Μελωδοῦντες ἀνεβόων». Μέλος τοῦ Πέτρου.

Σαφῶς πιὸ σύντομη ἡ μελοποίηση τοῦ Πέτρου, ἐντούτοις οἱ δύο μουσικοὶ χρησιμοποιοῦν ὡς βάση τὴν ἴδια μουσικὴ γραμμὴ· ἀνάβαση στὴν τριφωνία καὶ ἐπιστροφή στὴν βάση τοῦ τετραχόρδου.

δ) Ἡ τελικὴ κατάληξη τῶν μελῶν.

Εἰκόνα 21. Τελικὴ κατάληξη, μέλος Δανιήλ.

Εἰκόνα 22. Τελικὴ κατάληξη, μέλος Πέτρου.

Καὶ στὴν μελοποίηση τῆς τελικῆς κατάληξης τοῦ Δοξαστικοῦ παρατηρεῖται ἡ ὁμοιότητα τῶν δυὸ μελοποιήσεων. Ὁ Δανιὴλ χρησιμοποιεῖ μιὰ χαρακτηριστικότατη θέση τοῦ πλ. β' μετὰ τὴ χρήση τοῦ λυγίσματος στὴ λέξη Θεὸν καὶ τὴ συμπλοκὴ παρακλητικῆς, ψηφιστοῦ καὶ πιάσματος στὴ λέξη *ἰκέτευε*, μέχρι νὰ καταλήξει τελικῶς στὴν βάση τοῦ ἤχου. Πιο σύντομη πορεία, μετὰ τὴν ἴδια ὅμως τελικὴ κατάληξη, ἀκολουθεῖ ὁ Πέτρος. Τὸ μέλος εἶναι συλλαβικό, σύντομο, χωρὶς ιδιαίτερες περιστροφές.

5. Ἡ συμβολὴ τοῦ Δανιὴλ στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη· γενικὴ ἀποτίμηση.

Ἀπὸ ὅλα ὅσα ἐξετέθησαν παραπάνω, καθίσταται σαφές ὅτι τὸ σύνολο ἔργο τοῦ Δανιήλ, (μελοποίηση, ἐξηγήσεις, ψαλτικὴ καὶ διδακτικὴ δραστηριότητα) διαδραμάτισε οὐσιαστικὸ καὶ σημαντικότατο ρόλο στὴν μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ ἐπηρρέασε ἀποφασιστι-

καὶ τὴν ἐν γένει πορεία της μέχρι καὶ σήμερα. Ἡ συμβολή του ἔγκειται, ἐπιγραμματικά, στὰ ἑξῆς:

α) Ἡ ἀνάγκη για συντόμευση τοῦ χρόνου τελέσως τῶν ἀκολουθιῶν που ἐνέσχυσε κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐπέτασσε τὴν συντόμευση τῆς ψαλμωδίας καὶ ὁ Δανιὴλ, ἀφουγκραζόμενος τὴν κρισιμότητα γιὰ τὰ ψαλτικά πράγματα, μελοποίησε καὶ παρέδωσε συντομότερο τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου. Παρὰ τὴν σχετικὰ περιορισμένη διάδοση αὐτοῦ τοῦ «συνοπτικοῦ» μέλους, εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ καταγράφεται τὸ νέο «μέσο» στιχηραρικό εἶδος²⁹⁰, καρπὸς τόσο τῆς μαθητείας τοῦ Πρωτοψάλτου στὸν Ἰωάννη Τραπεζούντιο ὅσο καὶ τῆς δικῆς του μουσικῆς ἔμπνευσης. Ἀκόμη, μελοποίησε πρωτότυπα παπαδικὰ μέλη τῆς θείας Λειτουργίας (κυρίως Χερουβικά καὶ Κοινωνικά), συντομότερα τῶν παλαιῶν, ἱκανὰ νὰ «χωρέσουν» στὸν περιορισμένο πλέον λειτουργικὸ χρόνο.

β) Τὸ μελοποιητικὸ του ἔργο ἔγινε ὁδηγὸς γιὰ τοὺς ἐπόμενους. Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἢ καὶ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐπιφανεῖς μουσικοί, ἐπηρρεαζόμενοι ἀπὸ τὸν «τρόπον τοῦ μελίζειν» τοῦ Πρωτοψάλτη, μιμήθηκαν τὸ πρωτοποριακὸ μελοποιητικὸ του ὕφος στὶς νέες συνθέσεις²⁹¹. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἐδῶ οἱ περιπτώσεις τῆς μελοποίησης τοῦ δοξαστικοῦ τῶν Ἀποστίχων τοῦ ὁρθρου τῆς Μεγάλης Τετάρτης, τὸ γνωστὸ στοὺς περισσότερους ὡς «Τροπάριο τῆς Κασσιανῆς»: *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις, σὲ ἤχο*

²⁹⁰ Οἱ κώδικες Ξηροποτάμου 374 καὶ Μεταμορφώσεως 206 περιέχουν πλήρως τὸ Ἀναστασιματᾶριο τοῦ Δανιὴλ. Βλ. ἐπίσης, ἐνδεικτικά, τοὺς κώδικες Ξηροποτάμου 305, φ. 31ν· «Σύνθεσις κεκραγαρίων συνοπτικὴ μετὰ τῶν δοξαστικῶν, καθὼς τὰ νῦν ψάλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει· τονισθέντα παρὰ κυρίου Δανιὴλ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» καὶ φ. 109r· «Εἰς τοὺς αἶνους· σύνθεσις συνοπτικὴ κὺρ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», Ξηροποτάμου 277, φ. 98r· «Κεκραγάρια εἰρημολογικά· κυρίου Δανιὴλ λαμπαδαρίου», Ξηροποτάμου 330, φ. 55v· «Ἐτέρα σύνθεσις κεκραγαρίων, συνοπτικὴ, μετὰ δογματικῶν, καθὼς τὰ νῦν ψάλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει· τονισθέντα παρὰ κυρίου Δανιὴλ Πρωτοψάλτου», Αγ. Στεφάνου 66, φ. 6r· «Κεκραγάρια καὶ δοξαστικά ἐκκλησιαστικά, ποίημα κὺρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου». Τὸ μέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Δανιὴλ εἶναι λιτὸ καὶ ἐλαφρῶς ἀργότερο τοῦ ἀντίστοιχου μέλους τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου, τὸ ὁποῖο, βέβαια, καὶ ἐπεβλήθη στὴ λειτουργικὴ πράξη.

²⁹¹ Πρβλ. Διονυσίου 576, φ. 208r· «Δανιὴλ Πρωτοψάλτου· ἤχος βαρὺς· νέον σύστημα ἐκ τοῦ Ζω, Δόξα σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς».

πλ. δ' ἀπὸ τὸν Πέτρο Πελοποννήσιον²⁹², ἡ μαρτυρία τοῦ Δημητρίου Λώτου, τοῦ περιφήμου Πρωτοψάλτη Σμύρνης· «μιμούμενος κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ὕψος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κύρ Ἰωάννου καὶ κύρ Δανιὴλ²⁹³» σὲ δικές του μελοποιήσεις μαθημάτων, ἡ ἐξήγηση τοῦ εἰρμού· *Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Βάϊα*²⁹⁴ (συμφοιτητὴ τοῦ Δανιὴλ) καὶ τὸ καλοφωνικὸ μάθημα· *Ἐτρεμεν ἡ χεὶρ τοῦ βαπτιστοῦ* τοῦ Δαμασκηνοῦ Θεσσαλονικαίως, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε ὡς βάση γιὰ τὴ σύνθεσή του, ἕτερο μάθημα τοῦ Δανιὴλ²⁹⁵.

γ) Ἀκολουθώντας τὸ ἔργο τῶν προκατόχων καὶ διδασκάλων του καὶ ἐνστερνιζόμενος τὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν, συνέχισε τὴν δρομολογημένη πορεία τῶν ἐξηγήσεων τῶν παλαιότερων μαθημάτων, συμβάλλοντας μὲ τὴ σειρά του στὴν περαιτέρω ἐξέλιξη γιὰ ἀναλυτικότερη σημειογραφία.

δ) Ἡ μουσικὴ του ἔμπνευση καὶ δημιουργία παρέμεινε ἀρκετὰ ἀνοικτὴ στὴν λεγόμενη ἐξωτερικὴ μουσικὴ. Γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν μελωδημάτων του ἐπινόησε καὶ χρησιμοποίησε στίς συνθέσεις του καινοφανεῖς μουσικὲς θέσεις φανερά ἐπηρρεασμένες ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μέλος, ἀλλὰ προσαρμοσμένες μὲ τέτοιο τρόπο στὰ μελωδήματά του, ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε συνυφασμένες μὲ τὸ σοβαρὸ καὶ αὐστηρὸ πατριαρχικὸ ὕψος καὶ ἥθος πὺ ἀπὸ τὴν πρώτη του νεότητα ὑπηρετεῖ. Ὡς ἐκ τούτου, θεωρήθηκε κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τοῦ γνήσιου καὶ αὐθεντικοῦ «ὕφους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας».

²⁹² «Παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου κατὰ μίμῃσιν Δανιὴλ Πρωτοψάλτου· ἡχος πλ. δ', Κύριε, ἡ ἐν πολλὰις...». Βλ. ἐνδεικτικὰ τοὺς ἀγιορεϊτικούς κώδικες Δοχειαρίου 313 (φ. 311v), Δοχειαρίου 411 (φ. 77v), Ξενοφώντος 107 (φ. 267r), Ξενοφώντος 122 (φ. 243v), Παντελεήμονος 923 (φ. 289r), Κουτλουμουσίου 590 (φ. 53r). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀναφορὰ «κατὰ μίμῃσιν Δανιὴλ Πρωτοψάλτου» ἐπέζησε καὶ μέχρι τῆς ἐντυπῆς ἐκδόσεως. Βλ. Γεωργίου Ρεδαιστηνοῦ, *Ἡ Ἀγία καὶ Μεγάλη Εβδομάς*, Κων/πολις, 1884, σ. 107· «Τὸ παρὸν μελοποιηθὲν κατὰ μίμῃσιν τοῦ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου, παρὰ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου· ἡχος πλ. δ', Κύριε, ἡ ἐν πολλὰις...».

²⁹³ Ξηροποτάμου 305, φ. 289v καὶ Ξηροποτάμου 330, φ. 351r· «Σύνθεσις κύρ Δημητρίου [Λώτου] Χίου, μιμούμενος κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ὕψος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κύρ Ἰωάννου καὶ κύρ Δανιὴλ τῶν Πρωτοψαλτῶν· ἡχος δ' *Δύναμις τοῦ Ὑψίστου*».

²⁹⁴ Γρηγορίου 40 (49), φ. 127v· «Εἰρμός Πέτρου Μπερεκέτη, ἐξηγήθη παρὰ Ἀναστασίου Βάϊας Μεσολογγίτου κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Δανιὴλ, ἡχος β' λεγετός· *Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε*».

²⁹⁵ Μεταμορφώσεως 92, φ. 201v· «Ψάλλεται τὸ παρὸν εἰς τὰ τοῦ Σωτῆρος ἁγία Θεοφάνεια· μετὰθεσις κύρ Δαμασκηνοῦ Θεσσαλονικαίως ἀπὸ τοῦ κύρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου Ἄπας γηγενῆς· ἡχος δ' *Ἐτρεμεν ἡ χεὶρ τοῦ βαπτιστοῦ*».

Τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο, ὅμως, ἡ μεγαλύτερη συμβολή τοῦ Πρωτοψάλτη στὴν ἐξέλιξη τῆς μουσικῆς μας παραδόσεως εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δανιήλ μὲ τὴν δράση του σημαδεύει τὴν ἀρχὴ μιᾶς ὁλότελα νέας ψαλτικῆς ἐποχῆς, διαμορφώνοντας τὴν πορεία της μέχρι τὶς ἡμέρες μας. Στούς νεότερους κληροδότησε ὡς βαριὰ παρακαταθήκη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν συνθέσεων του καὶ ὀρισμένες δικές του ἐξηγήσεις στὰ μελοποιήματα ἄλλων παλαιότερων διδασκάλων, ἕναν ἐντελῶς καινὸ τρόπο μελοποίησης ποὺ κατέστη σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ὁδηγὸς γιὰ τοὺς ἐπόμενους μελοποιοὺς.

Ὡς ἐπιτομὴ τῶν ὅσων ἀναφέρθηκαν σχετικὰ μὲ τὴν συμβολή του στὴν ἐξέλιξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, σημειώνουμε ὅτι ὁ Δανιήλ εἶναι ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς ἀνανέωσης καὶ διαφοροποίησης τῶν μελῶν κατὰ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ ιη' αἰ. Καὶ ὡς κατακλείδα, ἐπαναλαμβάνουμε τὰ γραφόμενα τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Στάθης· «Ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ ιη' αἰ. ἔχομεν καὶ διαφοροποίησιν οὐσιαστικὴν εἰς τὴν μουσικὴν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ στιχηραρικὸν κυρίως μέρος. Ἔχομεν τὴν γένεσιν τοῦ νέου στιχηραρικοῦ μέλους τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου, ἀκολουθοῦντος τὸν Δανιήλ Πρωτοψάλτην... Ἡ διαφοροποίησις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἐπικράτησιν συντομωτέρων μελῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ ἢ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποφυγὴ τῶν συνθέσεων τῶν παλαιῶν διδασκάλων. Καὶ σήμερον οὐσιαστικῶς ἡ ἐν τῇ λατρείᾳ ψαλλομένη Βυζαντινὴ Μουσικὴ εἶναι τῆς παραδόσεως τοῦ β' ἡμισσεως τοῦ ιη' αἰ.²⁹⁶». Καὶ ἄλλοι· «Τὸ Ἀναστασιματάρῖο καὶ σχεδὸν καὶ τὸ Δοξαστάρῖο ἀποτελοῦν τὴν καταγραφὴ τῆς τρέχουσας τότε ἀσματολογίας, ἡ ὁποία ἔκλινε πρὸς τὸ σύντομο... Τὸ Ἀναστασιματάρῖο τοῦ Δανιήλ [...] ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ποῖα παράδοση κατέγραψε ὁ Πέτρος [Πελοποννήσιος]. Καὶ χαρακτηρίζεται μάλιστα “εἰρμολογικὸ”

²⁹⁶ Γρ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί*, ὅπ. π., σ. 57 καὶ ὑποσ. 1.

Ὁ Δανιήλ ὁ Πρωτοψάλτης – Λάσκος Δημήτριος
αὐτὸ τὸ νέο ὕφος τοῦ στιχηρατικοῦ μέλους· Ἀρχὴ σὺν Θεῷ Ἀγίῳ τῶν εἰρμο-
λογικῶν ἀναστασίμων, ποίημα κὺρ Δανιήλ λαμπαδαρίου»²⁹⁷.

²⁹⁷ Βλ. Γρ. Στάθης, Πέτρος λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος ὁ ἀπὸ Λακεδαίμονος – Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον, Λακωνικαὶ Σπουδαί, 7 (1983), σ. 116 καὶ ὑποσ. 1 καθὼς ἐπίσης, τοῦ ἰδίου, Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἅγιον Ὅρος, Τόμος Α', σ. 266, ὅπου συνοπτικὴ περιγραφὴ τοῦ κώδικα Ξηροποτάμου 374, μὲ τὰ σχόλια· «Πλήρες τὸ Ἀναστασιματάριον τοῦ Δανιήλ, “εἰρμολογικόν”, δηλαδὴ σύντομον ἐν σχέσει μὲ τὸ παλαιόν..., σημειογραφία ἢ πρωτότυπος, μέλος λιτόν».

Ε Π Ι Λ Ε Γ Ο Μ Ε Ν Α - Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἔρευνα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐργογραφίας τοῦ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου, ὁ τυρναβίτης μελοποιὸς δικαίως συγκαταλλέγεται ἀνάμεσα στὶς πλέον ἐξέχουσες μουσικὲς φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του.

Τὰ κύρια σημεία στὰ ὁποῖα συνοψίζεται ἡ παροῦσα μελέτη καὶ στὰ ὁποῖα ὀφείλουμε νὰ σταθοῦμε, εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ πλήρης καὶ πρωτότυπη μελοποίηση τοῦ Ἀναστασιματαρίου μὲ τὸ «μέσο» στιχηραρικό μέλος, ἄρκετὰ πιὸ σύντομο σὲ σχέση μὲ τὸ παλαιότερο μέλος τοῦ Στιχηραρίου. Τὸ μέλος αὐτὸ εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ νέου ἀργοῦ στιχηραρικοῦ μέλους ποὺ κατέγραψε ὁ Πέτρος Πελοποννήσιος καὶ ψάλλουμε ἕως καὶ σήμερα στοὺς ναοὺς.

β) Ἡ συνέχιση τῆς προσπάθειας τῶν παλαιότερων διδασκάλων γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν ἀρχαιοτέρων μελῶν μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας καὶ ταυτόχρονα ἡ τάση γιὰ τὴν σύντμηση τῶν παλαιῶν ἀργῶν μαθημάτων καὶ τὴν συντομότερη μελοποίηση τῶν νέων, λόγω τοῦ σημαντικὰ μειωμένου, πλέον, χρόνου τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν.

γ) Ἡ ἔντονη ἀλληλεπίδραση τῆς ψαλτικῆς τέχνης μετὰ τὴν ἀραβοπερσικὴ μουσικὴ ποὺ ὁδήγησε στὴ σύνθεση μελῶν με ἐμφανεῖς τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιρροές, παράλληλα μετὰ τὴν προσπάθεια γιὰ συγκριτικὴ θεώρηση τῶν δύο μουσικῶν παραδόσεων.

δ) Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν διεθνῇ ἱστορικομουσικολογικὴ γραμματεία ἀναφέρονται λεπτομερῶς καὶ συγκεντρωμένα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν στὴ ζωὴ τοῦ Πρωτοψάλτου ἀπὸ τὴ γέννησή του στὸν Τύρναβο τῆς Θεσσαλίας, τὴν ψαλτικὴ του πορεία στὸν πατριαρχικὸ ναὸ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν διαφόρων ὀφφικίων μέχρι καὶ τὸν θάνατό του στὴν πάλαι ποτὲ Βασιλεύουσα πόλη.

ε) Ἐπίσης γιὰ πρώτη φορὰ, ἐξετάζεται ἐπισταμένως καὶ λεπτομερῶς τὸ σύνολο ἔργο τοῦ Δανιήλ. Παρουσιάζεται ἡ ἄγνωστη σὲ πολλοὺς ὕμνογραφικὴ του δράση μετὰ τὴν παραγωγὴ δεκαπεντασύλλαβων στίχων, τὸ πλήρες μελοποιητικὸ του ἔργο στὰ διάφορα εἶδη τῆς ψαλμωδίας καὶ ἡ διδακτικὴ του δραστηριότητα στὴν Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Ἐπιπλέον, ἀναφέρονται μαρτυρίες γιὰ τοὺς χρηματίσαντες μαθητὲς του.

στ) Παρουσιάζεται ἓνας ἀναλυτικὸς πίνακας Ἀπάντων, ἓνα πολὺ χρήσιμο corpus τῶν πάσης φύσεως μελοποιήσεων τοῦ Δανιήλ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τὸ πλῆθος τῶν χειρόγραφων μουσικῶν κωδίκων ὅπου αὐτὲς σταχυολογοῦνται. Ἀκόμη, ἀναφέρονται οἱ δημοσιεύσεις τῶν ἔργων του στὰ πρῶτα ἔντυπα μουσικὰ βιβλία.

ζ) Ἐπιχειρεῖται ἡ μορφολογικὴ προσέγγιση ὁρισμένων ἐκ τῶν μελουργημάτων τοῦ Πρωτοψάλτη, ἀπὸ τὰ δύο – πλὴν τοῦ Εἰρμολογίου – γένη τῆς βυζαντινῆς ψαλτικῆς μετὰ τὰ ὁποῖα συστηματικῶς ἀσχολήθηκε. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐπιλέχθηκαν χαρακτηριστικὲς συνθέσεις, οἱ πλεον διαδεδομένες στὴ χειρόγραφη παράδοση, ἀπὸ τὸ καθ' αὐτὸ παπαδικὸ γένος

(Χερουβικὸ σὲ ἦχο α', Πολυέλεος Δοῦλοι, Κύριον σὲ ἦχο δ') καὶ τὸ Μαθηματάριο (Μεγάλυνον ψυχὴ μου). Στὶς παραπάνω προστίθεται καὶ ἡ μελοποίηση τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἰνῶν τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (μοναδικὴ καταγεγραμμένη στιχηραρικὴ σύνθεση τοῦ Δανιήλ), σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ αὐτὴν τοῦ Πέτρου λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη δὲν διεκδικεῖ δάφνες ἐπιστημονικῆς ἀριότη-
τας. Δὲν θὰ μπορούσε, ἄλλωστε, ἐφόσον πρόκειται γιὰ μιὰ διπλωματικὴ
μεταπτυχιακὴ ἐργασία. Ἐλπίζουμε, ὅμως, νὰ ἱκανοποιεῖ ἔστω στὸ ἐλάχι-
στο τὶς προσδοκίες τοῦ ἀναγνώστη γιὰ μιὰ πρώτη καὶ συνάμα οὐσιαστικὴ
γνωριμία μὲ τὸν ἐκ Τυρνάβου Πρωτοψάλτη Δανιήλ καὶ τὸ ἔργο του.